

فصل چهارم: پیشگیری و مدیریت فضای مجازی در خانواده

در این فصل، به بررسی راهکارهایی می‌پردازیم که ریشه در اصول تربیتی دارند و با هدف مقابله با آسیب‌های ناشی از فضای مجازی در خانواده ارائه شده‌اند. در دنیای امروز، که فناوری‌های نوین و رسانه‌های دیجیتال به سرعت در زندگی روزمره نفوذ یافته‌اند، استفاده از راهکارهای آموزشی و تربیتی برای پیشگیری از بروز آسیب‌های ناشی از فضای مجازی، امری حیاتی به شمار می‌رود. این راهکارها با تأکید بر حفظ ارزش‌های خانواده، سعی دارند زمینه‌ای امن و سازنده برای رشد سالم فرزندان فراهم آورند. راهکارهای ارائه‌شده در این فصل به دو گفتار اصلی تقسیم می‌شوند: ۱. اصول پیشگیرانه تربیتی: از قانون تا ایمن‌سازی و ۲. مدیریت رسانه در خانواده: تعادل بین کنترل و صمیمیت. گفتار اول شامل مواردی همچون حاکمیت قانون، مسئولیت‌پذیری، آموزش و آگاه‌سازی، الگو سازی و ایمن‌سازی است. این اصول به والدین و جامعه کمک می‌کنند تا از وقوع آسیب‌های ناشی از فضای مجازی پیشگیری کرده و با ایجاد یک محیط امن و پایدار، پایه‌های سالم تربیتی را تقویت کنند.

گفتار دوم بر اصول مدیریت رسانه در خانواده تأکید دارد و شامل مدیریت مصرف، جایگزین‌سازی، نظارت و مراقبت، تدریج و استمرار و اقتدار همراه با صمیمیت و مهربانی می‌شود. این رویکردها با ارائه راهکارهای عملی، والدین را در هدایت هوشمندانه فرزندان در استفاده از فضای مجازی یاری می‌رسانند و به ایجاد تعادلی بین بهره‌برداری از فناوری و حفظ ارزش‌های خانوادگی کمک می‌کنند. بدین ترتیب، این فصل زمینه‌ای را فراهم می‌آورد تا با بهره‌گیری از اصول تربیتی، خانواده‌ها بتوانند در برابر چالش‌های فضای مجازی مقاومت کرده و نقش مؤثری در رشد و شکوفایی نسل‌های آینده ایفا کنند.

نکته مهم درباره این راهکارها، به‌هم‌پیوستگی و درهم‌تنیدگی آن است، به عبارت دیگر تمام راهکارها به‌نوعی به یکدیگر متصل و با هم در ارتباط هستند. اگر خانواده‌ای به‌هم‌پیوستگی اصول را که تحت عنوان «اصول زنجیره‌ای مدیریت دینی رسانه در خانواده» مطرح می‌شود، رعایت نکند و مثلاً به یکی از اصول بی‌توجهی کند، در واقع نخ تسبیح را پاره کرده و حُسن تدبیر را در این زمینه از دست داده است.^۱

گفتار اول: اصول پیشگیری از وقوع آسیب‌های رسانه در خانواده

کاهش معضلات فضای مجازی و کارکردهای نامطلوب آن، نیازمند مدیریت این بستر توسط متولیان فضای مجازی کشور است؛ اما تا زمان اصلاح این وضعیت توسط مسئولان، والدین نمی‌توانند دست روی دست گذاشته و منتظر اقدام مسئولان باشند.

---

۱. خوانندگان محترم کتاب توجه داشته باشند قبل از اجرایی سازی هر یک از راهکارها، باید یک بار با دقت کل کتاب را مطالعه کنند؛ زیرا اجرای برخی از راهکارهای ارائه شده در بخش پیشگیری (مانند حاکمیت قانون)، بدون توجه به برخی از اصولی که در بخش‌های آتی خواهد آمد ممکن است منتج به نتیجه مطلوب نگردد.

فرهنگ‌سازی در جهت استفاده صحیح از ابزارهای نوین ارتباطی است. به همین منظور، داشتن راهکارهای کاربردی و قابل اجرا در خانواده‌ها بسیار ضروری است.

نکته مهم‌تر آنکه محققا پیشگیری بهتر از درمان است؛ یعنی والدین می‌توانند قبل از ایجاد آسیب‌های رسانه در خانواده، با بکارگیری راهکارهایی، از پیامدهای ناگوار فضای مجازی در خانواده ممانعت بعمل آورند. اصول پیشگیری از وقوع آسیب‌های رسانه در خانواده به قرار ذیل است:

یکم: مسئولیت‌پذیری

پیامبران(ع) برای گوشزدکردن مسئولیت‌های انسان برانگیخته شده‌اند؛ بنابراین میان دین و مسئولیت تلازم وجود دارد؛ چون دین چیزی به غیر از مجموعه‌ای از تکلیف‌های اعتقادی، اخلاقی، اجتماعی و عبادی نیست و از آفت‌های بزرگ دین تبلیغ آموزه‌هایی انحرافی است که مسئولیت را از انسان برمی‌دارد. مطابق آموزه‌های قرآنی، انسان پیش از قدم گذاشتن به این جهان، پذیرای مسئولیت و تعهد شده و باید در روز قیامت پاسخگو باشد. قرآن کریم از مسئولیت، با عنوان میثاق و پیمان و امانت یاد کرده و آن را باری سنگین می‌داند که دامنه بسیار وسیعی دارد و تمام نعمت‌های الهی را دربر می‌گیرد؛ از این‌رو انسان در برابر نعمت‌های بی‌شمار الهی از جمله دین حق، کتاب‌های آسمانی، دستورهای پیشوایان، اموال، فرزندان و منصب‌ها، مسئول و متعهد است.

قرآن انسان را در برابر همه اعمال قلبی، اعتقادی و افعال ارادی خود، مسئول دانسته و هشدار داده‌است که هیچ عذری را در این زمینه از او نخواهد پذیرفت. مسئولیت در روایات معصومان (ع) نیز جایگاه مهمی دارد؛ پیامبر اکرم(ص) در سخن معروف «كُلُّكُمْ رَاعٍ وَكُلُّكُمْ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ» همه مردم را در برابر اعمال یکدیگر مسئول شمرده‌است و امیرالمؤمنین علی(ع) مسئولیت انسان را فراتر از روابط میان انسان‌ها دانسته و او را حتی در برابر سرزمین‌ها، بقعه‌ها و چهارپایان مسئول شمرده‌است. از منظر اسلام، خداوند متعال در برابر هر نعمتی، مسئولیتی را بر عهده انسان قرار داده و به‌میزان مسئولیت نیز از انسان بازخواست خواهد کرد. مهم آن است که مسئولیت‌ها را به‌خوبی بشناسیم و در مقام عمل به وظیفه خود عمل کنیم.^۲

الف) انواع مسئولیت‌پذیری

والدین مسئولیت‌های مختلفی دارند که در موضوع ما این مسئولیت‌ها بدین شرح است:

۱. مسئولیت‌پذیری نسبت به خدا

از دیدگاه اسلام، خداوند و انسان دارای حقوق متقابل هستند. خداوند نه فقط انسان را آفریده و به او نعمت‌هایی عنایت فرموده است؛ بلکه نعمت‌هایی که دیگران یعنی پدر و مادر و اجتماع هم به او داده‌اند، باز به خدا برمی‌گردد؛ از این‌رو، یک مسلمان مرتب در نمازهایش تکرار می‌کند: «الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ». «آل» در «الْحَمْدُ لِلَّهِ» به معنی استغراق است، یعنی تمام سپاس‌ها و ستایش‌ها برای خداوند پروردگار جهانیان است. و حال که چنین است، انسان در برابر چنین پروردگاری مسئولیت دارد، یعنی باید

از مواهب و امکاناتی که خداوند در اختیار او قرار داده است، به نحو احسن یعنی همان طوری که خداوند از او خواسته است، استفاده نماید.^۳

حقوق خداوند بر انسان به عنوان مجموعه‌ای از وظایف و مسئولیت‌ها گفته می‌شود که بر اساس آنها، انسان موظف است خداوند را بشناسد، عبادت کند، شکرگزار باشد، وفادار باشد و بر اساس دستورات وی عمل کند و در مقابل سختی‌ها صبر نموده و تسلیم قضاء و قدر او باشد.^۴

انسان مسئولیت‌پذیر در برابر خداوند متعال، رسانه و فضای مجازی را وفق فرامین و احکام الهی به خدمت خود درمی‌آورد نه آنکه بر اساس خواست و میل شخصی و خلاف دستورات الهی از آن استفاده کند.

۲. مسئولیت‌پذیری نسبت به خود

ز آنجا که خداوند حکیم و مهربان استعدادهای بسیاری به صورت بالقوه در انسان به ودیعت نهاده است؛ و از طرف دیگر، انسان موجودی است عاقل و مختار که سرنوشت و سعادت و شقاوتش به دست خودش سپرده شده است، وظیفه دارد که با تلاش بی‌وقفه استعدادهای خود را از مرحله‌ی قوه به مرحله‌ی فعل درآورد؛ و هر انسانی هم که بیشتر استعدادهای خود را به فعلیت برساند، از انسانیت بیشتری برخوردار است و ارزش بیشتری دارد. از این رو، انسان در برابر خودش مسئول است که چقدر در این راه تلاش نموده و چقدر از استعدادهایش را به فعلیت رسانده است؟

در همین راستا، اولین مسئولیت انسان در قبال خویشتن «خودمراقبتی در برابر گناهان» است. خودمراقبتی به این معناست که انسان مراقب اعضا و جوارح خود باشد و حق آنان را به‌شایستگی ادا کند و از آنها در مسیر گناه استفاده نکند و آنها را از ولنگاری و بی‌قیدی دور نگه دارد. برای نمونه از «زبان» به‌عنوان یکی از سرمایه‌های گران‌بهای الهی در راه صلح و آشتی میان افراد استفاده کند و از هرگونه بدگویی، زشت‌گویی، ایذا و آزار دیگران یا دروغ، تهمت، غیبت، مسخره‌کردن، سرزنش دیگران، هتک حرمت افراد با فحاشی، سخن‌چینی، شهادت باطل و... دوری کند. همچنین از گوش و چشم به‌درستی استفاده کند و اجازه ندهد هرگناه و معصیتی از طریق گوش شنیده شود و از طریق چشم دیده شود.

امروز گوش‌های ما، در معرض بمباران گزارش‌های غلط رسانه‌های بین‌المللی است. افراد ساده‌لوح هرچه از این رسانه‌ها دریافت می‌کنند، در بست می‌پذیرند و درست و معتبر می‌دانند و قهراً دچار یأس و نومیدی می‌شوند، در حالی که توجه ندارند هدف این گزارش‌ها، تضعیف روحیه و از بین بردن معنویات ملت‌هاست. به بیان دیگر، عکس‌العمل‌های نامطلوب، نتیجه‌ی دورنگه‌داشتن گوش‌ها از چنین محتوایی است و شاید به همین جهت است که قرآن در بیان مسئولیت گوش، آن را پیش از چشم نام می‌برد.

۳. فصل دوم مسئولیت و تکلیف | وبگاه اصول دین

۴. حقوق مقابل انسان و خداوند از نگاه امام حسن مجتبی علیه السلام - مرکز اسلامی انگلیس (لندن)

خداوند متعال می‌فرماید: ﴿وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَٰئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا﴾^۵ (از آنچه به آن آگاهی نداری، پیروی مکن؛ چراکه گوش و چشم و دل همه مسئول اند).^۶

نکته بایسته آنکه از نظر معارف دین، چشم و گوش در حکم یک دریچه‌اند و آنچه را می‌بینند یا می‌شنوند، در خود نگه نمی‌دارند، بلکه دیده‌ها و شنیده‌ها بسان مایعی روان تا اعماق جان و دل نفوذ می‌کنند. حال اگر این مایع، زلال و پاکیزه باشد، جان و دل تشنه را از علم و ادب و اندیشه سیراب و بهره‌مند می‌کند و اگر آلوده باشد، دل و فکر را پژمرده و مریض کرده و آن را می‌میراند. به همین خاطر است که حضرت عیسی (علیه السلام) درباره نگاه حرام می‌فرماید: «وَإِيَّاكُمْ وَالنَّظْرَةَ فَإِنَّهَا تَزْرَعُ فِي قَلْبِ صَاحِبِهَا الشَّهْوَةَ وَكَفَى بِهَا لِصَاحِبِهَا فِتْنَةً»^۷ (از نگاه حرام بپرهیز؛ زیرا که در دل، چیز نامطلوبی را می‌کارد که همان برای فتنه‌انگیزی [و وادارشدن به ناپهنجاری‌های بدتر] نگاه‌کننده بس است).

دو عنصر به مسئولیت‌پذیری انسان نسبت به خودش در موضوع رسانه و فضای مجازی بسیار کمک می‌کنند؛ تقوا و نفس لواحه.^۸ تقوا احساس مسئولیت از درون را افزایش می‌دهد و انسان باتقوا همواره یک پلیس معنوی را در درون جان خود حاضر می‌بیند. به همین دلیل در خلوت و تنهایی خود با رسانه و فضای مجازی، همانند زمانی که در منظر دیگران است، در انجام تعهدها و مسئولیت‌های خویش کوتاهی نمی‌کند و در همه حال خدا را شاهد بر اعمال خویش می‌داند.

نَفْسُ لَوَامِهْ به معنای نَفْسِ سرزنش‌گر، حالتی نفسانی است که در آن، انسان خود را به جهت خطاهایش سرزنش می‌کند. به عبارت دیگر، اگر فرد به هر دلیل نتوانست نسبت به وسوسه شیطان در فضای مجازی خود را کنترل کند و مرتکب گناه شود، نفس لواحه به کمک او خواهد آمد و انسان با سرزنش خود به دلیل ارتکاب گناه، زمینه توبه را برای خویشتن مهیا می‌سازد. در حقیقت وجدان، همان نفس لواحه ای است که انسان را بعد از ارتکاب گناه سرزنش کرده و روح او را آزار می‌دهد و از کرده خود پشیمان می‌کند.^۹

۳. مسئولیت‌پذیری نسبت به خانواده

والدین علاوه بر آنکه نسبت به خدا و خود مسئولند، نسبت به فرزندان خویش و یکدیگر نیز مسئولند. از منظر آموزه‌های اسلامی، همسرداری و تربیت فرزند داری احکام و آئین ویژه‌ای است^{۱۰} و پدر و مادر وظیفه دارند فرزندان را با دستورهای اسلامی آشنا کنند و مسیر صحیح و مستقیم را از مسیرهای انحرافی بازشناسانند. اساساً یکی از ویژگی‌های بهشتیان، دغدغه در برابر

۵. اسراء، ۳۶.

۶. افزون بر آنچه گفته شد، در آموزه‌های دینی سخنان فراوانی درباره حق پا، حق دست، حق شکم و... به ما رسیده است که در این جایگاه نمی‌گنجد. برای مطالعه بیشتر نک: سید محمد یثربی، سیری در رساله حقوق امام سجاد (علیه السلام)، ج ۱، ص ۱ تا ۲۶۰.

۷. محمد بن نعمان (شیخ مفید)، امالی، ص ۲۰۸.

۸. این اصطلاح برگرفته از آیه دوم سوره قیامت است.

۹. نفس لواحه، محفوظی، عباس، نشریه پاسدار اسلام، شماره ۲۰۶، ۱۳۷۷.

۱۰. مظاهری، حسین، خانواده در اسلام، ص ۲۱.

اعضای خانواده معرفی شده است؛ چنان‌که در قرآن کریم آمده است که بهشتیان درباره دلیل بهشت رفتن خود از یکدیگر سؤال می‌کنند^{۱۱} و در پاسخ می‌گویند: ﴿قَالُوا إِنَّا كُنَّا قَبْلُ فِي أَهْلِنَا مُشْفِقِينَ﴾^{۱۲} (ما در میان خانواده خود ترسان بودیم).

علامه طباطبایی در ذیل این آیه شریف می‌فرماید: «اشفاق» به معنای عنایتی آمیخته با ترس است، چون مُشْفِق به کسی که به او اشفاق دارد، هم محبت دارد و هم می‌ترسد که مبدا بالایی متوجه او شود. پس معنای آیه چنین می‌شود که: «ما در دنیا به خانواده خود اشفاق داشتیم، هم آنان را دوست می‌داشتیم و به سعادت و نجاتشان از ضلالت‌ها عنایت داشتیم و هم از اینکه مبدا گرفتار مهلکه‌ها شوند می‌ترسیدیم و به همین منظور به‌بهترین وجه با آنان معاشرت می‌کردیم و نصیحت و دعوت به‌سوی حق را از ایشان دریغ نمی‌داشتیم.»^{۱۳}

همچنین قرآن کریم به سرپرست خانواده دستور می‌دهد: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ عَلَيْهَا مَلَائِكَةٌ غِلَاطٌ شِدَادٌ لَا يَعْصُونَ اللَّهَ مَا أَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ﴾^{۱۴} (ای کسانی که ایمان آورده‌اید، خود و خانواده‌تان را از آتشی که هیزم آن انسان‌ها و سنگ‌هاست، [در امان] نگه دارید، آتشی که فرشتگانی بر آن گمارده شده که خشن و سختگیرند و هرگز فرمان خدا را مخالفت نمی‌کنند و آنچه را فرمان داده شده‌اند، [به‌طور کامل] اجرا می‌کنند).

این آیه شریف به این نکته مهم اشاره می‌کند که اولاً صرف ایمان بدون عمل کافی نیست و حفظ آن از خطرهای آسیب‌ها نیز نیازمند مراقبت دائمی است و ثانیاً تعبیر به ﴿قُوا﴾ (نگاه دارید) اشاره به این است که اگر خانواده را به حال خود رها کنید، خواه‌ناخواه به‌سوی آتش دوزخ پیش می‌روند، شما هستید که باید آن‌ها را از سقوط در آتش دوزخ حفظ کنید.

بر پایه این آیه شریف، تعلیم، تربیت، امر به معروف، نهی از منکر و فراهم ساختن محیطی پاک و خالی از هرگونه آلودگی، در فضای خانه و خانواده از جمله مسئولیت‌های سرپرست خانواده است. این برنامه‌ای است که باید از لحظه قراردادن نخستین سنگ بنای خانواده، یعنی از مقدمات ازدواج و سپس نخستین لحظه تولد فرزند آغاز شود و در تمام مراحل با برنامه‌ریزی صحیح و با نهایت دقت تعقیب شود.

البته این مسئولیت تنها بر عهده پدر خانواده نیست، بلکه مادر نیز در این زمینه مسئولیت سنگینی بر عهده دارد؛ چنان‌که رسول خدا ﷺ می‌فرماید: «أَلَا كُلُّكُمْ رَاعٍ وَكُلُّكُمْ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ... وَ الرَّجُلُ رَاعٍ عَلَى أَهْلِ بَيْتِهِ وَ هُوَ مَسْئُولٌ عَنْهُمْ فَأَلْمَزْ أُمَّةً رَاعِيَةً عَلَى أَهْلِ بَيْتٍ بَعْلَهَا وَ وُلْدِهِ وَ هِيَ مَسْئُولَةٌ عَنْهُمْ»^{۱۵} (هریک از شما که [به‌گونه‌ای] سرپرست است، درباره زیردستش بازخواست می‌شود... مرد، سرپرست خانواده خویش است و درباره آن‌ها از او بازخواست می‌شود. زن نیز سرپرست خانه شوهر خود و فرزندان اوست و درباره آن‌ها از او سؤال خواهد شد).

۱۱. طور، ۲۵.

۱۲. طور، ۲۶.

۱۳. سید محمد حسین طباطبایی، المیزان فی تفسیر القرآن، ج ۱۹، ص ۱۴ و ۱۵.

۱۴. تحریم، ۶.

۱۵. ورام بن ابی فراس، مجموعه ورام، ج ۱، ص ۶.

مرور نامه ۳۱ نهج البلاغه که خطاب به امام حسن (علیه السلام) است، بیان‌کننده حس مسئولیت‌پذیری امام علی (علیه السلام) در برابر فرزند برومندشان است. آن حضرت در بخشی از نامه می‌فرماید: «پس در آغاز تربیت، تصمیم گرفتیم تا کتاب خدای توانا و بزرگ را همراه با تفسیر آیات به تو بیاموزم و شریعت اسلام و احکام آن را، از حلال و حرام، به تو تعلیم دهم و به چیز دیگری نپردازم؛ اما از آن ترسیدم که مبدا افکار و خواسته‌هایی که مردم را دچار اختلاف کرد و کار را بر آنان شبهه‌ناک ساخت، به تو نیز هجوم آورد؛ گرچه آگاه‌کردن تو را از این امور خوش نداشتم؛ اما آگاه‌شدن و استوارماندن را ترجیح دادم تا تسلیم هلاکت‌های اجتماعی نگردی و امیدوارم خداوند تو را در رستگاری پیروز کند و به راه راست هدایت فرماید.»^{۱۶}

یکی از شاگردان امام صادق (علیه السلام) می‌گوید: «از امام صادق (علیه السلام) درباره تفسیر آیه ۶ سوره تحریم پرسیدم و گفتم: 'من خودم را می‌توانم حفظ کنم؛ اما چگونه خانواده‌ام را حفظ کنم؟' حضرت فرمود: 'تَأْمُرُهُمْ بِمَا أَمَرَ اللَّهُ وَ تَنْهَاهُمْ عَمَّا نَهَاهُ اللَّهُ فَإِنْ أَطَاعُوكَ كُنْتَ قَدْ وَقَيْتَهُمْ وَإِنْ عَصَوْكَ كُنْتَ قَدْ قَضَيْتَ مَا عَلَيْكَ.'»^{۱۷} (آنان را بدانچه خدا فرمان داده، امر کن و از آنچه خدا نهی‌شان کرده، باز دار. در این صورت، اگر از تو اطاعت کنند، تو آنان را حفظ کرده‌ای؛ اما اگر نافرمانی‌ات کنند، تو آنچه را به عهده داشتی، ادا کرده‌ای.)

در خصوص رسانه و فضای مجازی، والدین، وظیفه دارند در جهت آموزش و آگاهی خانواده تلاش کند و کارکردها، آسیب‌ها، فرصت‌ها و تهدیدهای فضای مجازی را به آنان منتقل کند. آنچه مسلم است در حال حاضر کشورمان با شرایط مطلوب رسانه‌ای، خصوصاً رسانه‌های دیجیتال، فاصله فراوانی دارد؛ اما تعلق برخی مسئولان در سالم‌سازی فضای رسانه‌های دیجیتال کشور موجب نمی‌شود والدین در این زمینه از خود سلب مسئولیت کنند.

۲. مسئولیت‌پذیری نسبت به جامعه

مروری بر آیات و روایات نشانگر مسئولیت‌سنگین فرد فرد جامعه اسلامی در برابر افراد و محیط پیرامون خویش است و امر به معروف و نهی از منکر یکی از آن مسئولیت‌هاست. خداوند متعال در سوره اعراف به این مهم اشاره می‌کند که امر به معروف و نهی از منکر از جمله مسئولیت‌های افراد جامعه اسلامی در برابر یکدیگر است. در این سوره به سه گروه از بنی اسرائیل اشاره می‌کند: دسته‌ای قانون‌شکن، دسته دیگر دلسوزان نصیحت‌گر و دسته سوم گروه بی‌اعتنا.^{۱۸} بی‌اعتناها به نصیحت‌گران می‌گفتند: «چرا قومی را پند می‌دهید که خدا هلاکشان خواهد کرد و به عذابی دردناک مبتلا خواهند شد؟» گروه نصیحت‌گر در

۱۶. «وَأَنْ أْتَدْنَكَ بِتَعْلِيمِ كِتَابِ اللَّهِ عَزَّوَجَلَّ وَ تَأْوِيلِهِ وَ شَرَائِعِ الْإِسْلَامِ وَ أَحْكَامِهِ وَ حَلَالِهِ وَ حَرَامِهِ لَا أَجَاوِزُ ذَلِكَ بَكَ إِلَى غَيْرِهِ ثُمَّ أَشْفَقْتُ أَنْ يَلْتَبَسَ عَلَيْكَ مَا اخْتَلَفَ النَّاسُ فِيهِ مِنْ أَهْوَائِهِمْ وَ آرَائِهِمْ مِثْلَ الَّذِي تَلَبَّسَ عَلَيْهِمْ فَكَانَ إِحْكَامُ ذَلِكَ عَلَيَّ مَا كَرِهْتُ مِنْ تَنْبِيهِكَ لَهُ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ إِسْلَامِكَ إِلَيَّ أَمْرٍ لَا أَمْنُ عَلَيْكَ [فِيهِ] بِه الْهَلَكَةُ وَ رَجَوْتُ أَنْ يُوَفَّقَكَ اللَّهُ فِيهِ لِرُشْدِكَ وَ أَنْ يَهْدِيكَ لِقَصْدِكَ» (سید محمد حسین موسوی (شریف رضی)، نهج البلاغه، ترجمه محمد دشتی، نامه ۳۱).

۱۷. محمد بن یعقوب کلینی، کافی، ج ۵، ص ۶۲؛ هاشم بن سلیمان بحرانی، البرهان فی تفسیر القرآن، ج ۵، ص ۴۲۴.

۱۸. محسن قرائتی، تفسیر نور، ج ۳، ص ۲۰۳.

پاسخ گفتند: «ما به این دلیل نهی از منکر می‌کنیم که وظیفه خود را در پیشگاه پروردگارتان انجام دهیم و در برابر او مسئولیتی نداشته باشیم، به علاوه شاید سخنان ما در دل آن‌ها مؤثر افتد و دست از طغیان و سرکشی بردارند.»^{۱۹}

قرآن کریم در سوره مائده نیز پس از بیان این نکته که حضرت داود و عیسی بن مریم (علیهم‌السلام) کافران بنی اسرائیل را برای گناه و تجاوز لعن کردند، علت این کار را نهی نکردن یکدیگر از اعمال زشت معرفی می‌کند: ﴿كَانُوا لَا يَتَنَاهَوْنَ عَنْ مُذْكَرٍ فَعَلُوهُ لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ﴾^{۲۰} (آن‌ها از اعمال زشتی که انجام می‌دادند، یکدیگر را نهی نمی‌کردند، چه بد کاری انجام می‌دادند!)

امیرمؤمنان (علیه‌السلام) در خطبه قاصعه با بیان یکی از خطاهای مهم امت‌های گذشته، می‌فرماید: «فَإِنَّ اللَّهَ سُبْحَانَهُ لَمْ يَلْعَنِ الْقُرْنَ الْمَاضِيَ بَيْنَ أَيْدِيكُمْ إِلَّا لِنَرِكِهِمُ الْأَمْرَ بِالْمَعْرُوفِ وَ النَّهْيَ عَنِ الْمُنْكَرِ. فَلَعَنَ اللَّهُ السُّفَهَاءَ لِرُكُوبِ الْمَعَاصِي وَ الْخُلَمَاءَ لِنَرَكِ الذَّنَاهِي.»^{۲۱} (خداوند سبحان مردم قرون پیشین را از رحمت خود دور نکرد، جز به این سبب که امر به معروف و نهی از منکر را ترک کردند؛ بنابراین افراد نادان را به سبب گناه و دانایان را به علت ترک نهی از منکر از رحمت خود دور کرد.) با کمال تأسف این مسئولیت مهم اجتماعی رو به فراموشی است و بدون تردید عواقب آن همه افراد جامعه را در بر خواهد گرفت.

آگاهی‌بخشی به افراد جامعه نمونه‌ای دیگر از مسئولیت افراد در برابر جامعه است. در جامعه مسائل مختلف مثبت یا منفی به وقوع می‌پیوندد که آگاهی‌بخشی به افراد جامعه می‌تواند به استفاده صحیح از برخی مسائل و دوری از برخی دیگر منجر شود، برای نمونه همان‌گونه که متخصصان بهداشت و درمان موظف‌اند با اطلاع‌رسانی بموقع، جامعه را در مقابل خطرهای بهداشتی و گسترش بیماری‌های مختلف آگاه کنند یا دست‌اندرکاران راه‌ها وظیفه دارند رانندگان را از خطرهای احتمالی یک مسیر مطلع کنند، لازم است درباره آسیب‌های معنوی نیز آگاهی‌بخشی صورت پذیرد.

مهم‌تر آنکه این آگاهی‌بخشی فقط متوجه افراد خاص نیست، بلکه همگان وظیفه دارند اطلاعات به دست آمده از افراد ذی صلاح را به دیگران نشر دهند و آنان را از آسیب‌ها و مشکل‌های فرارو آگاه سازند. یکی از این آسیب‌ها که بیشتر افراد جامعه را تهدید می‌کند، فضای مجازی است. والدین به عنوان فردی از جامعه وظیفه دارند خطرهای آسیب‌های این فضا را به اطرافیان خود گوشزد کرده و راه‌های کاهش این آسیب‌ها را یادآور شوند.

دو مسئولیت مهم اجتماعی هر انسان آزاده در خصوص رسانه‌های نوین، گفتمان‌سازی و مطالبه‌گری برای سلب سلطه و ولایت دشمنان اسلام و ایران از فضای مجازی کشور است. در ابتدا از کلام معمار کبیر انقلاب اصل این مسئولیت را اثبات می‌کنیم و در ادامه به چپستی و چگونگی گفتمان‌سازی و مطالبه‌گری اشاره خواهیم کرد.

امام خمینی (رحمه‌الله) در بند میم وصیت خود در خصوص رسانه‌ها می‌فرماید: «اکنون وصیت من به مجلس شورای اسلامی در حال و آینده و رئیس‌جمهور و رؤسای جمهور مابعد و به شورای نگهبان و شورای قضایی و دولت در هر زمان، آن است که نگذارند این دستگاه‌های خبری و مطبوعات و مجله‌ها از اسلام و مصالح کشور منحرف شوند. و باید همه بدانیم که آزادی به شکل غربی

۱۹. اعراف، ۱۶۴.

۲۰. مائده، ۷۹.

۲۱. سید محمد حسین موسوی (شریف رضی)، نهج البلاغه، ترجمه محمد دشتی، خطبه ۱۹۲.

آن که موجب تباهی جوانان و دختران و پسران می‌شود، از نظر اسلام و عقل محکوم است. و تبلیغات و مقالات و سخنرانی‌ها و کتب و مجلات برخلاف اسلام و عفت عمومی و مصالح کشور حرام است. و بر همه ما و همه مسلمانان جلوگیری از آن‌ها واجب است. و از آزادی‌های مخرب باید جلوگیری شود. و از آنچه در نظر شرع حرام و آنچه برخلاف مسیر ملت و کشور اسلامی و مخالف با حیثیت جمهوری اسلامی است، به‌طور قاطع اگر جلوگیری نشود، همه مسئول می‌باشند. و مردم و جوانان حزب‌اللهی اگر برخورد به یکی از امور مذکور نمودند، به دستگاه‌های مربوطه رجوع کنند و اگر آنان کوتاهی نمودند، خودشان مکلف به جلوگیری هستند. خداوند تعالی مددکار همه باشد.»^{۲۲}

امام خمینی رحمته‌الله همه مردم، به‌خصوص قشر حزب‌اللهی را مسئول جلوگیری از انحراف در رسانه‌ها، در صورت ترک فعل مسئولان و متولیان رسانه می‌داند. اینک بزرگ‌ترین منکر در جهان اسلام که پذیرش ولایت طاغوت است، در خصوص فضای مجازی محقق شده^{۲۳} و فضای مجازی تبدیل به ابزار سلطه فرهنگی دشمن شده است.^{۲۴} مسئولان فضای مجازی کشور با ترک مسئولیت‌های خود و بی‌توجهی به مطالبات رهبر معظم انقلاب، این وضعیت را رقم زده‌اند. با توجه به بند میم وصیت امام خمینی رحمته‌الله، همه مردم حزب‌اللهی مکلف به اصلاح روند فعلی هستند.

همان‌گونه که بیان شد، مسئولیت مردم در دو نکته مهم خلاصه می‌شود: ۱. گفتمان‌سازی؛ ۲. مطالبه‌گری. گفتمان‌سازی چیست؟ رهبر معظم انقلاب درباره چپستی گفتمان‌سازی می‌فرمایند: «آخرین مطلب، مسئله گفتمان‌سازی است. این مطالبی که عرض کردیم، این‌ها فقط نصیحت و درد دل بین ما نیست که شما بگویید بنده بشنوم، بنده بگویم شما بشنوید، باید این‌ها به‌صورت گفتمان دربیاید. گفتمان یعنی باور عمومی، یعنی آن چیزی که به‌صورت یک سخن‌مورد قبول عموم تلقی بشود، مردم

---

۲۲. سیدروح‌الله خمینی، صحیفه امام، ج ۲۱، ص ۴۳۵.

۲۳. فضای مجازی خیلی مهم است. آقایی که در زمینه فضای مجازی نظراتی دارند و ابراز می‌کنند و گاهی می‌گویند که این جزو زندگی اصلی مردم است، که ما هم قبول داریم، الان واقعاً فضای مجازی یک بخش حقیقی از زندگی مردم شده، حالا دولت الکترونیک و از این قبیل که به‌جای خود محفوظ است، شکی نیست [اما] آنچه عرض من است و من روی آن تکیه می‌کنم این است که فضای مجازی بدون اختیار ما، از بیرون از اختیار ما دارد مدیریت می‌شود. بحث این است. فضای مجازی یک چیزی نیست که آدم بتواند مثل یک آب روانی هر جور که می‌خواهد از آن استفاده بکند. دیگران دارند این آب را به یک سمتی که خودشان می‌خواهند هدایت می‌کنند. آن‌ها دارند مدیریت می‌کنند این فضا را. خب وقتی که ما می‌دانیم کسانی از بیرون دارند فضای مجازی را که ما هم دست‌اندرکارش هستیم و مبتلا به ماست، هدایت می‌کنند و مدیریت می‌کنند، ما نمی‌توانیم بی‌کار بنشینیم در مقابل او، ما نمی‌توانیم مردمان را که با فضای مجازی ارتباط دارند، بی‌پناه رها کنیم در اختیار آن مدیری که دارد پشت پرده، فضای مجازی را اداره می‌کند. عوامل مسلط بین‌المللی در این زمینه‌ها به‌شدت فعال‌اند. از لحاظ خبردهی، خبررسانی، تحلیل داده‌ها و امثال گوناگون، هزاران کار دارد انجام می‌گیرد روی فضای مجازی. برای خاطر این است که بنده روی مسئله شبکه ملی اطلاعات این همه تأکید می‌کنم» (بیانات رهبر معظم انقلاب (مدظله‌العالی) در دیدار مجازی با هیئت دولت، ۲ شهریور ۱۳۹۹).

۲۴. «همین مسئله مهندسی اطلاعات، این ابزارهای جدیدی که وارد میدان شده است، این‌ها همه ابزارهایی هستند برای تسلط بر فرهنگ یک کشور. بنده با این حرف نمی‌خواهم بگویم این ابزارها را از زندگی خودمان خارج کنیم، نه. این‌ها ابزارهایی هستند که می‌توانند مفید واقع بشوند؛ اما سلطه دشمن را از این ابزارها بایستی سلب کرد. نمی‌توانید شما برای اینکه مثلاً فرض بفرمایید رادیو و تلویزیون داشته باشید، رادیو تلویزیونتان را بدهید در اختیار دشمن. اینترنت هم همین‌جور است، فضای مجازی هم همین‌جور است، دستگاه‌های اطلاعاتی و ابزارهای اطلاعاتی هم همین‌جور است. این‌ها را نمی‌شود در اختیار دشمن قرار داد. امروز در اختیار دشمن است، وسیله و ابزار نفوذ فرهنگی است، ابزار سلطه فرهنگی دشمن است» (بیانات رهبر معظم انقلاب (مدظله‌العالی) در حرم امام خمینی رحمته‌الله، در ۱۴ خرداد ۱۳۹۵).

به آن توجه داشته باشند. این با گفتن حاصل می‌شود، با تبیین لازم، تبیین منطقی، تبیین عالمانه و دور از زیاده‌روی‌های گوناگون حاصل می‌شود، با زبان صحیح، با زبان علمی و منطقی و با زبان خوش، بایستی این مطالب را منتقل کرد.»^{۲۵}

کاری که مردم در خصوص گفتمان‌سازی می‌توانند انجام دهند، تبیین گناه‌بودن سلطه دشمن بر فضای مجازی و ضرورت کسب استقلال با راه‌اندازی شبکه ملی اطلاعات است. این گفتمان با گفتن‌ها در جلسات خانوادگی، دوستان و حتی در گفت‌وگو با اعضای خانواده به وجود خواهد آمد. نتیجه این گفتمان نیز منجر به مطالبه‌گری و اجرایی‌سازی راهکارهای سلب سلطه دشمن از فضای مجازی کشور خواهد شد.^{۲۶} منظور از مطالبه‌گری نیز طلبکاری از مسئولان برای اجرایی‌سازی راهکارهاست. رهبر معظم انقلاب می‌فرماید: «خب، آنچه من بر آن تأکید می‌کنم، این است که ما امروز در جامعه‌مان نیاز مبرم داریم به اینکه آرمان‌ها را مدام تکرار کنیم، مدام بگوییم، مدام روی آن کار کنیم، مدام مطالبه کنیم. این مطالبه‌گری خیلی چیز خوبی است. مطالبه‌گری آرمان‌ها از آن چیزهایی است که از آن نباید دست برداشت. اگر چنانچه این حجم عظیم و وسیع تهاجم به افکار عمومی از سوی ضدانقلاب با این مطالبه‌گری‌ها مواجه نشود، قطعاً ویرانگری خواهد کرد. یادآوری آرمان‌ها، مطرح کردن آرمان‌ها، خواستن آرمان‌ها، طلبکاری نسبت به تحقق این آرمان‌ها یک سدی است در مقابل تخریب افکار عمومی و فضاهای نخبگانی، که متأسفانه روی فضاهای نخبگانی هم دارند کار می‌کنند و فضاهای مدیریتی، که در مواردی هم متأسفانه بی‌تأثیر نبوده. اینجا یک لشکری از جوان‌های مؤمن و انقلابی لازم است که وارد میدان بشوند، مطالبه کنند آرمان‌ها را و خودشان کمک کنند به تحقق این آرمان‌ها که البته اینکه حالا چه جوری کمک کنند، جای بحث دارد. حالا شاید من اگر به آن بخش دوم رسیدم، می‌توانیم راجع به این هم نکاتی را عرض بکنیم.»^{۲۷}

البته باید به این نکته توجه داشت که به هیچ‌عنوان در مسیر گفتمان‌سازی و مطالبه‌گری، نباید قانون را زیر پا گذاشت. همین بی‌قانونی، مطالبه‌گری و گفتمان‌سازی را به ضدخود تبدیل خواهد کرد. جالب آنکه در این مسیر هیچ نیازی به بی‌قانونی نیست و تجربه‌های مختلف نشان داده است مسئولان چیزی را که به صورت گفتمان و مطالبه دریابید، اجرایی خواهند کرد. یک نمونه مهم، اجرای ۲۰۳۰ در آموزش و پرورش بود که به دلیل تحقق گفتمان انقلابی و مطالبه‌گری مردم، جلوی اجرای آن برخلاف میل مسئولان وقت^{۲۸} گرفته شد.

---

۲۵. بیانات رهبر معظم انقلاب (مدظله‌العالی) در ۱۵ اسفند ۱۳۹۲.

۲۶. «اگر چنانچه ایستادگی کردید، همان‌طور که قبلاً هم گفتم، گفتمان‌سازی کردید، ذهن‌ها را آماده کردید، آن وقت در هنگام لازم به دردتان می‌خورد؛ یعنی می‌توانید ذهن مردم را بسیج کنید به سمت یک حقیقتی تا آن را مطالبه کنند. وقتی مطالبه کردند، مسئولین ناچارند انجام بدهند. پس ایستادگی لازم است. ما در کار دانشجویی تکیه مؤکد داریم بر اینکه کسانی که در مجموعه‌های دانشجویی فعالیت می‌کنند، باید ایستادگی بکنند، باید محکم باشند» (بیانات رهبر معظم انقلاب (مدظله‌العالی) در ۱۲ تیر ۱۳۹۵).

۲۷. بیانات رهبر معظم انقلاب (مدظله‌العالی) در ۷ تیر ۱۳۹۷.

۲۸. «چقدر رفتند سم‌پاشی کردند گفتند اسلام از دست رفت و در تمام مدارس ما اخلاق زیر پا گذاشته می‌شود. هر کسی تهمت زد، توهین کرد و غیبت کرد، از همه گذشتیم؛ ولی از این توطئه ۲۰۳۰ نمی‌گذرم. یک وقتی شما امام زمان را ابزار سیاست قرار می‌دهید که مردم جواب دادند، یک وقت امام رضا را ابزار قرار می‌دهید و مردم جواب می‌دهند. تو را به خدا دین را ابزار سیاست نکنید. چرا به معلمان و دانش‌آموزان ما توهین کردید؟ من از ۲۰۳۰ نمی‌گذرم و تا آخر دولت

ب) مسئولیت‌پذیرسازی فرزندان

آموزش مسئولیت‌پذیری یکی از گران‌بهاترین هدایایی است که والدین می‌توانند به فرزندانشان ارزانی کنند. به دیگر سخن، فرزندان باید به گونه‌ای تربیت شوند که بتوانند مسئولیت‌های خطیر آینده را به عهده گیرند و این امر مهم بر عهده والدین است تا با به کارگیری روش‌های مناسب تربیتی، فرزندان مسئولیت‌پذیر بار بیاورند. اگر فرزندان مسئولیت‌های کوچک را در کودکی به عهده بگیرند، می‌توانند در دوران نوجوانی و جوانی در قبال خود، خانواده، جامعه و خداوند متعال مسئولیت‌پذیر باشند. پیامبر بزرگوار اسلام صلی الله علیه و آله می‌فرماید: «الْوَلَدُ سَيِّدٌ سَبْعَ سِنِينَ وَ عَبْدٌ سَبْعَ سِنِينَ وَ وَزِيرٌ سَبْعَ سِنِينَ فَإِنْ رَضِيَتْ خَلِيفَتُهُ لِإِحْدَى وَ عَشْرِينَ سَنَةً وَ إِلَّا ضُرِبَ عَلَى جَنْبَيْهِ فَقَدْ أُعْذِرْتَ إِلَى اللَّهِ.»^{۲۹} (کودک تا هفت سال، سرور و مطاع است [امورات خود را باید وفق اقتضائات سن او تنظیم کنند] و هفت سال [از هفت‌سالگی تا چهارده‌سالگی] بنده و گوش به فرمان است [که فراگیری و پذیرش روانی‌اش برای آداب نیکو، خوب است] و هفت سال [از چهارده‌سالگی تا بیست‌ویک‌سالگی] وزیر است [که در درک مسائل و تحلیل آن‌ها تواناست]. پس اگر در این دوره‌ها تأثیر رضایت‌بخشی در او گذاشتی و وی با آموختن آداب نیکو، به بیست‌ویک‌سالگی قدم نهاد، او دیگر منحرف نمی‌شود و اگر با انجام دادن وظیفه، نتوانستی تأثیرات مطلوبی بر وی بگذاری، وظیفه خود را انجام داده‌ای و در پیشگاه خداوند متعال، عذر داری.)

اگر فرزند مسئولیت‌های هرچند کوچک را در هفت‌ساله دوم پذیرفت، می‌تواند در هفت سال سوم در مقام مشورت قرار بگیرد که مسئولیت بزرگ‌تری است؛ و الا فرزندان تبدیل به افرادی می‌شوند که نمی‌توانند مسئولیت‌های ریزودرشت فردی و اجتماعی را بپذیرند یا به خوبی از عهده آن برآیند.

گفتنی است مسئولیت‌پذیری فرزندان را می‌توان به چند بخش تقسیم کرد:

اول. مسئولیت‌پذیری در امور شخصی: فرزندان باید بیاموزند که وظایف شخصی خود را به درستی انجام دهند. آنان باید بدانند که به موازات سنین مسئولیت‌های بیشتری را عهده‌دار می‌شوند و نباید از انجام آن سر باز زنند.

دوم. مسئولیت‌پذیری در خانواده: فرزندان باید بیاموزند که انجام امور خانه فقط بر عهده والدین نیست، بلکه آنان به عنوان عضوی از خانواده، باید در قبال مسائل گوناگون، متناسب با جایگاه خود در خانواده احساس مسئولیت کنند. به عنوان مثال در بیرون بردن زباله از خانه، خرید نان، خرید برخی اقلام مصرفی، کمک به نظافت منزل و مانند این امور احساس مسئولیت کرده و بخشی از این وظایف را به عهده بگیرند. مسئولیت‌پذیری در خانواده، فرزند را برای مسئولیت‌پذیری اجتماعی آماده می‌کند.

سوم. مسئولیت‌پذیری در امور اجتماعی: برخی والدین انجام وظایف شخصی و برخی مسئولیت‌ها در محیط خانه را کافی می‌دانند؛ اما ضرورت دارد متناسب با سن، مسئولیت‌های اجتماعی بیرون از خانه را نیز به آنان آموزش داد تا علاوه بر

دوازدهم آن را دنبال می‌کنم» (حسن روحانی، کاندیدای ریاست‌جمهوری، ۴ خرداد ۱۳۹۶)؛ روحانی: «ولی از این توطئه ۲۰۳۰ نمی‌گذرم»، پایگاه خبری تحلیلی انصاف‌نیوز (ensafnews.com).

مسئولیت‌پذیری شخصی، مسئولیت‌پذیری اجتماعی را نیز بیاموزند و در مقابل دیگران احساس مسئولیت داشته باشند. تردیدی نیست که با افزایش سن فرزندان، مشارکت‌های اجتماعی آنان و ارتباطشان با محیط‌های اجتماعی سالم، همچون مساجد و هیئت‌های مذهبی و پایگاه‌های بسیج، افزون بر پیشگیری از آسیب‌های اخلاقی و روانی و جلوگیری از انحراف‌ها و بحران‌های فراوان، فرزندان را مسئولیت‌پذیر بار می‌آورد.

۱. نکات کلیدی برای مسئولیت‌پذیر کردن فرزندان

برخی از مهم‌ترین نکاتی که در مسیر مسئولیت‌پذیر ساختن فرزندان باید مورد توجه قرار داد، عبارت‌اند از:

- هرگز کودکان را دست‌کم نگیرید. بسیاری از والدین از توانمندی‌های فرزندان خود بی‌اطلاع‌اند و به همین دلیل از سپردن مسئولیت به آن‌ها اجتناب می‌کنند.
- در واگذاری مسئولیت، کارهای کوچک و ساده‌ای را که متناسب با سن و توانایی فرزندان است، در اولویت قرار دهید.
- وظایفی را به فرزند خود بسپارید که با سطح درک و قدرت فهم او متناسب باشد. میزان درک کودکان یکسان نیست و تحت تأثیر عوامل مختلفی قرار دارد.
- به خاطر داشته باشید که کلید موفقیت در این مسیر، «سادگی» است. بنابراین، فرایند مسئولیت‌پذیری را با کارهای ساده آغاز کنید.
- برای تسهیل پذیرش مسئولیت، در ابتدا بخشی از وظایف را همراه با فرزند خود انجام دهید تا هم انجام آن برای او دشوار نباشد و هم از آن لذت ببرد.
- در تقسیم وظایف، به تفاوت‌های جنسیتی توجه کنید و مسئولیت‌ها را متناسب با توانایی‌های دختران و پسران تعیین نمایید.
- دقیقاً مشخص کنید از فرزندان چه انتظاری دارید و او باید چه کاری انجام دهد. ابهام در وظایف، موجب سردرگمی و در نهایت، سرپیچی از مسئولیت می‌شود.
- در سپردن مسئولیت، هم اعتماد به نفس و هم عزت‌نفس کودک را در نظر داشته باشید و پیوسته آن‌ها را تقویت کنید.
- از به کار بردن جملاتی مانند «تو نمی‌توانی، من به جای انجام می‌دهم» پرهیز کنید. در عوض، با جملاتی مانند «من روی تو حساب کرده‌ام» و «تو می‌توانی»، فرزندان را به انجام مسئولیت‌هایش تشویق کنید.
- اگر کودک در انجام مسئولیت اشتباهی مرتکب شد، خودتان آن را اصلاح نکنید، بلکه او را راهنمایی کنید تا خودش اشتباهش را جبران کند.
- به‌خاطر خرابکاری‌های کودک در انجام مسئولیت، او را سرزنش نکنید.
- کودک باید عواقب ترک مسئولیت را بپذیرد، اما اگر در انجام وظایف خود اشتباه کرد، والدین نباید بیش از حد سخت‌گیری کنند.

- فراموش نکنید که شما مهم‌ترین الگوی فرزندان هستید. اگر والدین وظایف خود را به‌درستی و به‌موقع انجام دهند، بهترین الگو برای مسئولیت‌پذیری فرزندان خود خواهند بود.

۲. دلایل فرار فرزندان از مسئولیت‌پذیری

برخی از فرزندان از پذیرش مسئولیت، خود را دور می‌کنند. در ادامه، مهم‌ترین علل این فرار روانشناختی و رفتاری آورده شده است:

۱. ترس از عواقب مسئولیت‌پذیری: برخی کودکان به دلیل خاطرات تلخ از سپردن مسئولیت و مواجهه با تنبیه‌های پس از اشتباه، دچار ترس از پذیرش مسئولیت می‌شوند. این ترس، آنان را از قبول هرگونه مسئولیت جدید منصرف می‌کند.
۲. نداشتن اعتماد بنفس: خودکم‌بینی، تلقین‌های منفی، تحقیرهای بیرونی و فقدان آگاهی باعث تخریب اعتماد به نفس کودکان می‌شود. این موضوع موجب می‌گردد که فرزندان با بی‌ارادگی، مسئولیت‌گریزی و راحت‌طلبی مواجه شوند. در چنین شرایطی، رفتارهای تلافی‌جویانه به عنوان پاسخی به سرزنش‌های مداوم شکل می‌گیرد. همانطور که امام هادی علیه السلام می‌فرمایند: «مَنْ هَانَتْ عَلَيْهِ نَفْسُهُ فَلَا تَأْمَنْ شَرَّهُ؛ کسی که برای خودش شخصیت قائل نیست، از شر او ایمن نباش»
۳. تنبلی و بی‌حوصلگی: تنبلی آفتی جدی برای رشد شخصیت است. در حالی که کودکان و نوجوانان سرشار از انرژی، نشاط و امید هستند، دلسوزی بیش از حد والدین و فراهم آوردن شرایط بسیار راحت، به مرور آن‌ها را به افراد تنبل و سست تبدیل می‌کند. ایجاد شرایطی که در آن کودکان حتی گاه طعم نداشتن را تجربه کنند، می‌تواند به رشد مسئولیت‌پذیری آنان کمک کند؛ زیرا هرگز راحت‌طلبی و تنبلی همراه با موفقیت نخواهد بود.
۴. تسلیم شدن والدین: وقتی والدین در برابر اصرار فرزندان تسلیم شوند و قوانین یا توافقات از سر به سر تغییر کنند، در واقع به فرزندان پیام می‌دهند که مسئولیت‌ها قابل اجتناب است. به عنوان مثال، اگر توافقی مبنی بر تماشای یک ساعت تلویزیون برقرار شده و پس از آن کودک همچنان اصرار کند، و والدین در برابر بهانه‌گیری‌های او تسلیم شوند، این امر زمینه‌ساز عادت مسئولیت‌گریزی و بی‌توجهی به تعهدات می‌شود.
۵. عدم درک اهمیت موضوع: گاهی لازم است به جای تشدید تنش‌ها با فریاد زدن، با آرامش اهمیت موضوع و پیامدهای پذیرش مسئولیت را برای فرزندان تبیین کرد. زمانی که کودکان به درستی از اهمیت وظایف خود آگاه شوند، پذیرش مسئولیت برایشان ساده‌تر و قابل قبول‌تر خواهد بود.

در انتها، کتابهایی برای کمک به مسئولیت‌پذیر سازی فرزندان معرفی می‌شود. این کتاب‌ها با افزایش اعتماد بنفس و عزت نفس کودکان، نوجوانان و جوانان، مسئولیت‌پذیری آنان را تقویت می‌کند:

نام کتاب	موضوع	مخاطب
جوان و اعتماد به نفس	ایجاد اعتماد بنفس در جوانان	والدین

والدین	ایجاد اعتماد بنفس در کودکان و نوجوانان	شیوه های افزایش اعتماد به نفس در کودکان و نوجوانان
	بیان نقش آفرینی نوجوانان در انقلاب اسلامی	آن مرد با باران می آید
	انتخاب و گزینشگری برای تحقق آرزو	پرواز با پاراموتور را دوست دارم
نوجوان	روایتی جذاب از وقایع تاریخی انقلاب اسلامی در شهر مشهد و نقش آفرینی نوجوانان	چغک
نوجوان	خاطرات اسیر ۱۳ ساله مهدی طحانیان و نقش اعتماد به نفس و عزت نفس در پایداری بر ارزش ها	تلخیص سرباز کوچک امام
دختر نوجوان و جوان	عزت نفس، اعتماد به نفس و خودکنترلی دختر دانشجوی ایرانی در دانشگاه فرانسوی	خاطرات سفیر
کودک	قصه هایی برای افزایش اعتماد به نفس کودکان	من ارزشمندم
نوجوان	درمورد ترسها، احساسات و شجاعت ۲۳ نوجوان	آن بیست و سه نفر

دوم: ایمن سازی

یکی از اصول مهمی که جلوی بسیاری از مفاسد را در عرصه های مختلف اعم از فضای مجازی و غیر فضای مجازی می گیرد، اصل ایمن سازی است؛ چه آنکه بسیاری از والدین این پرسش برایشان مطرح است که « چگونه می توانم به خودکنترلی فرزندم در جمع دوستان و محیط جامعه و یا فضای مجازی که در کنترل من نیست کمک کنم؟ ». بنابراین لازم است همانند واکسینه کردن در حوزه بهداشت جسمی، بتوانیم فرزندان خود را در برابر ویروس های روحی و روانی واکسینه کنیم. برخی از مهمترین راهکارهای ایمن سازی فرزندان در فضای مجازی و زندگی فیزیکی عبارت است از:

الف) تبیین اصول دین و پیاده سازی آن در زندگی فرزندان

اساسی ترین باور دینی «ایمان» است. ایمان که همان اعتقاد قلبی به خدا و یکتاپرستی و نبوت پیامبران و روز قیامت و انجام دادن واجبات و ترک محرمات است، نقش تعیین کننده ای در رفتارهای انسان در زندگی فردی، اجتماعی، مادی و معنوی دارد. ایمان سبب می شود تا خدا را همواره ناظر بر اعمال خود بدانیم،^{۳۰} در کنار انجام واجبات و ترک محرمات، بکوشیم رفتارهایمان رنگ خدایی بگیرد و خانواده در مسیر رشد و کمال قرار گیرد. به یقین ایمان و اعتقاد به خداوند متعال و انجام دستورهای الهی، هم

آرامش روحی و فکری ما را فراهم می‌کند و هم آرامش را در فضای خانواده به وجود می‌آورد؛ چنان‌که خداوند متعال وعده کرده است: ﴿أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ﴾^{۳۱} (آگاه باشید تنها با یاد خدا دل‌ها آرامش می‌یابد).

مهم آن است که توجه داشته باشیم ایمان و پرورش و تقویت آن در فرزندان، از راه‌های بسیار خوب دعوت کودکان و نوجوانان به خوبی‌ها و جلوگیری از مفاسد اخلاقی است. تردیدی نیست که پاداش تلاش پدر و مادر برای تقویت ایمان و آموزه‌های دینی در فرزندان، افزون بر دنیا، در سرای دیگر نیز به آنان عطا خواهد شد؛ چنان‌که امام حسن عسکری (علیه السلام) از تعجب والدین از عنایت بزرگ خدا به آن‌ها در بهشت یاد می‌کند و می‌فرماید: «[در روز قیامت] خداوند به پدر و مادر، پاداش بزرگی عنایت می‌فرماید. آنان می‌گویند: 'پروردگارا، این همه پاداش برای ما از کجاست؟ اعمال ما که شایسته چنین پاداشی نیست.' در جواب گفته می‌شود: 'این همه عنایت و نعمت، به آن دلیل است که به فرزند خود، کتاب خدا را تعلیم دادید و دین اسلام را با بصیرت و آگاهی به آن‌ها یاد دادید و با راهنمایی درستان، محبت پیغمبر (صلی الله علیه و آله) و امیرالمؤمنین (علیه السلام) را در دل کودک خود کاشتید ...'»^{۳۲}

در روایت است حضرت عیسی (علیه السلام) از کنار قبری که صاحب آن عذاب می‌شد، عبور کرد. سال بعد از کنار همان قبر گذشت؛ ولی صاحب قبر از عذاب رهایی یافته بود. از پیشگاه الهی درخواست کرد که او را از علت برداشته شدن عذاب آگاه سازد. خداوند به حضرت عیسی (علیه السلام) وحی فرستاد که: «صاحب قبر، فرزند صالحی از خود به جای گذارده بود. [فرزند پس از بزرگ شدن] دو کار خیر انجام داد: ۱. راهی را اصلاح کرد؛^{۳۳} ۲. به یتیمی پناه داد [و سرپرستی او را قبول کرد]؛ من گناه صاحب این قبر را به احترام عمل فرزند نیکوکارش بخشیدم.»^{۳۴}

علاوه بر ایمان به خداوند واحد و ضرورت تبعیت از اولیاء الله، اعتقاد و باور به معاد و روز قیامت نقش مهمی در نظام خانواده دارد. برای روشن شدن اینکه اعتقاد به معاد چه تأثیر مثبتی بر زندگی افراد خانواده دارد، به این مثال بسنده می‌کنیم: فرض کنید دو کشتی با شماری سرنشین در اقیانوسی در حرکت است. سرنشینان یکی از این دو امیدوارند دیر یا زود کشتی در کناره اقیانوس پهلو بگیرد؛ اما مسافران کشتی دیگر، به‌عللی از پهلو گرفتن کشتی در ساحل قطع امید کرده‌اند و بر این باورند که دیر یا زود امواج اقیانوس آنان را خواهد بلعید و به کام مرگ فروخواهد برد. آیا کردار و واکنش‌های این دو دسته یکسان خواهد بود؟ اعضای خانواده در مسیر زندگی همانند مسافران آن دو کشتی‌اند که در اقیانوس بی‌کران دریای دنیا در حرکت‌اند. آنان که زندگی را به

۳۱. رعد، ۲۸.

۳۲. «فَقُولَانِ يَا رَبَّنَا إِنَّا لَمَّا هَذِهِ وَلَمْ تَلْعَفْهَا أَعْمَالُنَا فَقَوْلُ اللَّهِ عَزَّوَجَلَّ وَمَعَ هَذَا تَاجُ الْكَرَامَةِ لَمْ يَرِ مِثْلُهُ الرَّأُوْنُ وَكَمْ يَسْمَعُ بِمِثْلِهِ السَّامِعُونَ وَلَا يَتَفَكَّرُ فِي مِثْلِهِ الْمُتَفَكِّرُونَ فَقَالَ هَذَا بِتَعْلِيمِكُمْ وَلَكُمَا الْقُرْآنُ وَبِتَصْوِيرِكُمَا إِيَّاهُ بِدِينِ الْإِسْلَامِ وَبِرِيَاضَتِكُمَا إِيَّاهُ عَلَى حُبِّ مُحَمَّدٍ رَسُولِ اللَّهِ وَعَلَى وَكَيْ اللَّهِ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَيْهِمَا وَتَفَقُّهِكُمَا إِيَّاهُ بِفَقْهِهِمَا لِأَنَّهُمَا اللَّذَانِ لَا يَقْبَلُ اللَّهُ لِأَحَدٍ عَمَلًا إِلَّا بَوَلَايَتِهِمَا وَمُعَادَاةَ أَعْدَائِهِمَا» (محمدباقر مجلسی، بحار الانوار، ج ۸۹، ص ۳۲).

۳۳. شاید منظور از اصلاح راه، درست کردن مسیر عبور مردم باشد و شاید منظور، هدایت و اصلاح مردم به طریق حق باشد که هر دو نیک است؛ اگر چه دومی افضل است.

۳۴. رسول خدا (صلی الله علیه و آله) می‌فرماید: «مَرَّ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ (علیه السلام) بِقَبْرِ يُعَذِّبُ صَاحِبُهُ ثُمَّ مَرَّ بِهِ مِنْ قَابِلٍ فَإِذَا هُوَ لَا يُعَذِّبُ فَقَالَ يَا رَبِّ مَرَرْتُ بِهَذَا الْقَبْرِ عَامَ أَوَّلِ فَكَانَ يُعَذِّبُ وَ مَرَرْتُ بِهِ الْعَامَ فَإِذَا هُوَ لَيْسَ يُعَذِّبُ فَأَوْحَى إِلَيْهِ اللَّهُ أَنَّهُ أَدْرَكَ لَهُ وَلَدٌ صَالِحٌ فَاصْلَحَ طَرِيقًا وَ آوَى يَتِيمًا فَلِهَذَا غَفَرْتُ لَهُ بِمَا فَعَلَ أَبْنَهُ» (محمد بن یعقوب کلینی، الکافی، ج ۶، ص ۳).

همین چندروزه دنیا محدود می‌دانند و بر این گمان‌اند که با سپری شدن آن، چیزی جز نابودی و نیستی در انتظارشان نیست، مانند سرنشینان کشتی‌ای هستند که راه به‌جایی نمی‌برند و مرگ در انتظارشان است. اینان گله دارند از اینکه پا به عرصه هستی خانواده گذاشته‌اند و می‌گویند: «ای کاش به دنیا نمی‌آمدیم، ازدواج نمی‌کردیم و...» همان‌گونه که آنان می‌گفتند: «ای کاش بر کشتی سوار نمی‌شدیم.» چنین خانواده‌ای به‌علت توجه‌نکردن به اهداف متعالی انسانی، به کارکردهای محدود زندگی خانوادگی بسنده می‌کند و خانواده بر اثر بی‌هدفی به‌سادگی به انحلال و ازهم‌پاشیدگی کشیده می‌شود. چنین خانواده‌ای در مسیر زندگی راه به‌جایی نمی‌برد و در برابر هرسختی و مشکلی آرزوی مرگ می‌کند؛ چراکه مرگ را پایان زندگی می‌داند. اما اعتقاد به زندگی پس از مرگ، خانواده را متوجه اهدافی پایدار می‌کند و مایه پیوند هرچه بیشتر اعضا می‌شود. اعضای چنین خانواده‌ای در مقابل یکدیگر احساس مسئولیت می‌کنند، به ادای وظیفه‌ها و مسئولیت‌های خود پایبندند و از رفتارهای ناسالم پرهیز می‌کنند. آنان می‌دانند که هرتلاش و کوشش و هرگونه صبر بر بلا و مشکل در مسیر زندگی بی‌پاداش نخواهد ماند. افزون بر این، اعتقاد به جهان آخرت و حسابرسی اعمال در روز قیامت و پاداش و مجازات افراد بر اساس رفتارها، اعضای خانواده را تا حد زیادی از رفتارهای نامناسب و ناهنجار بازمی‌دارد.^{۳۵}

افزون بر این، اعتقاد به جهان آخرت و حسابرسی اعمال در روز قیامت و پاداش و مجازات افراد بر اساس رفتارها، اعضای خانواده را تا حد زیادی از رفتارهای نامناسب و ناهنجار باز می‌دارد.^{۳۶} باور به معاد باعث می‌شود که انسان غرایز خود را کنترل کند؛ چون می‌داند که فقط برای زندگی این دنیا آفریده نشده، بلکه او باید در این دنیا برای خوب زندگی کردن تلاش کند تا در روز قیامت جایگاهش بهشت باشد. کسی که به قیامت و حسابرسی اعمال باور دارد و خود را در مقابل پروردگار پاسخ‌گو می‌داند، به قوانین الهی عمل می‌کند و اگر در خانواده همه این‌گونه عمل کنند، جامعه‌ای سالم و بدون گناه خواهند داشت.

خلاصه آنکه یکی از مسائل مهم در خانواده و یکی از وظایف اصلی والدین، تأمین معنویت و تقویت ایمان در خانواده است. ارزش تأمین معنویت، کمتر از ارزش تأمین رفاه و امنیت خانواده نیست. سرپرست خانواده همان‌گونه که باید مخارج زندگی و امنیت خانواده را تأمین کند، باید برای تأمین معنویت نیز بکوشد. نباید فراموش کرد بهترین چیزی که پدر برای فرزندانش باقی می‌گذارد، ادب است، نه ثروت! برخی پیوسته برای خانواده خود، دانش و تربیت نیکو به ارث می‌نهند تا اینکه همه آن‌ها را وارد بهشت کنند، به‌طوری که کوچک و بزرگ و خدمتکار و همسایه را در بهشت می‌یابند؛ اما سوگمندانه باید گفت گاه بنده گنهکار، همواره برای خانواده خود، تربیت بد به ارث می‌نهد تا اینکه همه آن‌ها را وارد دوزخ می‌کند، به‌طوری که کوچک و بزرگ از خانواده‌اش و خدمتکار و همسایه را در آنجا می‌بیند.^{۳۷}

۳۵. نک: محمد مهدی صفورانی، «نقش اعتقادات، بینش‌ها و باورهای دینی در کارآمدی خانواده»، ماهنامه معرفت، ش ۱۶۳، تیر ۱۳۹۰.

۳۶. نک: محمد مهدی صفورانی، «نقش اعتقادات، بینش‌ها و باورهای دینی در کارآمدی خانواده»، ماهنامه معرفت، ش ۱۶۳، تیر ۱۳۹۰.

۳۷. امام صادق (علیه السلام) می‌فرماید: «لَا يَزَالُ الْعَبْدُ الْمُؤْمِنُ يُورِثُ أَهْلَ بَيْتِهِ الْعِلْمَ وَالْأَدَبَ الصَّالِحَ حَتَّى يُدْخِلَهُمُ الْجَنَّةَ جَمِيعاً حَتَّى لَا يَفْقَدَ مِنْهُمْ صَغِيراً وَلَا كَبِيراً وَلَا خَادِماً وَلَا جَاراً وَلَا يَزَالُ الْعَبْدُ الْعَاصِي يُورِثُ أَهْلَ بَيْتِهِ الْأَدَبَ السَّيِّئَ حَتَّى يُدْخِلَهُمُ النَّارَ جَمِيعاً حَتَّى لَا يَفْقَدَ فِيهَا مِنْ أَهْلِ بَيْتِهِ صَغِيراً وَلَا كَبِيراً وَلَا خَادِماً وَلَا جَاراً» (نعمان بن محمد (قاضی نعمان)، دعائم الاسلام، ج ۱، ص ۸۲).

یادآوری این نکته ضروری است که اولاً بهترین زمان برای پرورش ایمان در فرزندان و تشویق آن‌ها به انجام کارهای نیک و دوری از کارهای زشت، سنین کودکی است؛ زیرا ذهن کودک در این ایام، بهتر از مواقع دیگر آمادگی ضبط آموخته‌ها را دارد. به همین علت است که امامان معصوم بهترین زمان آشنایی کودکان با دستورهای الهی را دوران خردسالی دانسته‌اند^{۳۸} و ثانیاً نوجوانانی که مرحله کودکی را پشت سر گذاشته‌اند، مراقبت‌های متفاوتی می‌طلبند. باید با آنان ارتباط نزدیک‌تر برقرار کنیم، در امور زندگی از آنان مشورت بگیریم و مشورت بدهیم تا بتوانند مسائل و مشکلات خود را با ما بهتر در میان بگذارند. ارتباط دوستانه با آنان به ما کمک می‌کند تا آموزه‌های دینی را به بهترین صورت به آنان یادآور شویم و هشدارهای لازم را درباره بی‌اعتنایی به واجبات و محرمات گوشزد کنیم. ثالثاً والدین موظف‌اند اصول اعتقادی اسلام و احکام مذهبی را متناسب با ظرفیت وجودی فرزند به او منتقل کنند و ضمن تربیت و آموزش مهارت‌های مختلف زندگی به او، جهان‌بینی توحیدی را نیز در وجودش پایه‌ریزی کنند؛ اما این آموزش‌ها نباید آمیخته با اجبار و تهدید باشد، بلکه باید همراه با محبت و مهربانی باشد؛ چراکه آموزش اجباری ممکن است زمینه‌ای برای دفع آن‌ها از دین اسلام باشد.

تقویت آموزه‌های دین، از دو مسیر کلان محقق می‌شود؛ نخست تبیین اصول دین و دوم پیاده سازی آموزه‌های مبتنی بر آن اصول در متن زندگی. تبیین آموزه‌ها عموماً به صورت تئوری قابل انتقال است اما پیاده سازی آن در متن زندگی، به سلوک عملی والدین وابسته است. وقتی والدین به گونه‌ای رفتار کنند که خدا را همواره ناظر بر اعمال خود بدانند^{۳۹} و بر اطاعت از خداوند و رسول خدا ﷺ و امامان معصوم ﷺ که موجب سعادت دنیا و آخرت انسان می‌شود، سفارش کنند، فرزندان نیز می‌آموزند رفتارهایشان رنگ خدایی داشته باشد. فرزندان می‌آموزند در همه مراحل زندگی نیازمند راهنمای معصومی هستند که دستورات خداوند متعال را بدون خطا دریافت و ابلاغ می‌کنند.

برخی از کتابهایی که در تبیین و پیاده سازی اصول اعتقادی بسیار راهگشاست بدین شرح می‌باشد:

نام کتاب	موضوع	مخاطب
روش‌های ارائه مفاهیم دینی	شیوه‌های انتقال مفاهیم دینی به مخاطبان	مربیان
انسان ۲۵۰ ساله (حلقه ۲ و ۳)	آشنایی با اهل بیت علیهم السلام با نگاهی نو و بسیار کاربردی	مربیان و والدین
و خدایی که در این نزدیکی است پرسش‌های فرزندم درباره خدا	پاسخ‌گویی به پرسش‌های کودکان و نوجوانان درباره خدا	والدین
سفری که پر ماجرا شد	آشنایی کودکان با غدیر	کودک
۶۴۶ پرسش و پاسخ دینی با نسل نو (سه جلد در یک جلد)	شبهات درباره اصول دین، قرآن، نماز، زنان، اخلاق و موضوعات متفرقه	والدین

۳۸. حسن بن فضل طبرسی، مکارم الاخلاق، ص ۲۲۲.

۳۹. ق، ۱۶.

والدین و مربیان	توان افزایی مربیان در پاسخ دادن به شبهات دینی با محوریت معارف نماز	اینگونه پاسخ دهید
والدین و مربیان	شیوه های انتقال مفاهیم دینی به کودکان پیش دبستانی	شکوفه های باغ بندگی
نوجوان	شبهات اعتقادی - توحید	خدایا! اجازه!
نوجوان	معاد	سه دقیقه در قیامت
کودک	شبهات اعتقادی - توحید	خدا چیه؟ کیه؟ کو؟
کودک	معرفی خدا	به من بگو خدا کیست؟ (ده جلد در یک جلد)
کودک	معاد	مواظب جریمه خدا باش
کودک و نوجوان	آشنایی با اهل بیت ع	من اهل بیت را دوست دارم (۱۴ جلدی)
نوجوان	حضور امام غائب (عج) در زندگی نوجوانان امروز	نفس بلند
کودک	تبیین مهربانی بی کران الهی	مجموعه چه مهربان است خدا (۱۰ جلدی)*
کودک	آشنا شدن کودکان با موضوع غیبت حضرت حجت (عجل الله تعالی فرجه الشریف)	مجموعه غیبت پیامبران (۸ جلدی)
نوجوان	پاسخ به شبهات نوجوانان و جوانان در خصوص جمهوری اسلامی	یک ون شبهه

ب) نقش ارتباط با خدا در ایمن سازی فرزندان

همان گونه که زندگی در جامعه ای کوچک یا بزرگ نیازمند ارتباط با دیگران است و زندگی انسان بدون ارتباط با دیگران، زندگی فرسایشی و سخت بوده و مسیر رشد و پیشرفت انسان را مختل می کند، ارتباط با خداوند نیز سبب رشد و تکامل انسان می شود. از شاخص ترین راههای ارتباط با خدا در معارف دینی، نماز است. از آنجاکه والدین مسئولیت تأمین نیازمندی های مادی و معنوی را بر عهده دارند، خداوند متعال در قرآن کریم می فرماید: ﴿وَأْمُرْ أَهْلَكَ بِالصَّلَاةِ﴾^{۴۰} (خانواده خود را به نماز فرمان ده). این آیه نشانگر آن است که سرپرست خانواده در قبال سرنوشت فکری و دینی خانواده خود مسئول است و تنها برآورده ساختن نیازهای

مادی آنان کافی نیست. از کارکردهای دیگر نماز، نهی انسان از عمل منکر است. خداوند متعال در قرآن می‌فرماید: ﴿وَأَقِمِ الصَّلَاةَ إِنَّ الصَّلَاةَ تَذْهَبُ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ﴾^{۴۱} (و نماز را برپا دار، یقیناً نماز از کارهای زشت، و کارهای ناپسند باز می‌دارد). روایت شده است که پیامبر ﷺ به برخی از کودکان نگاه کرد و فرمود: «وای بر کودکان آخرالزمان از دست پدرانشان!» گفته شد: «ای پیامبر خدا، از پدران مشرکشان؟» فرمود: «نه. از پدران مؤمنشان که چیزی از واجبات به آنان نمی‌آموزند و چون فرزندانشان خود بیاموزند، آنان را بازمی‌دارند و تنها از اینکه آن‌ها به امکانات بی‌ارزش دنیا دست یابند، راضی می‌شوند. من از آنان بیزارم و آنان از من بیزارند.»^{۴۲}

افزون بر آنچه گفته شد، آشنایی با آموزه‌های قرآن کریم و تبعیت از دستورهای این کتاب آسمانی، خانواده را در مسیر صحیح قرار می‌دهد و از انحراف جلوگیری می‌کند. رسول خدا ﷺ می‌فرماید: «فَإِذَا الدَّبَسَتْ عَلَيْكُمُ الْوَيْتُنُ الْوَيْتُنُ الْمُظْلِمُ فَعَلَيْكُمْ بِالْقُرْآنِ»^{۴۳} (هنگامی که فتنه‌ها چون پاره‌های شب تار بر شما مشتبه شود، به قرآن روی بیاورید). کسانی که قرآن را هدایتگر خویش در مسیر زندگی بدانند، به خود اجازه نمی‌دهند اطلاعات شخصی و اجتماعی‌شان در دسترس کفار قرار گیرد؛ چراکه قرآن کریم می‌فرماید: ﴿وَلَنْ يَجْعَلَ اللَّهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلًا﴾^{۴۴} (و خداوند هرگز کافران را بر مؤمنان تسلطی نداده است). بر پایه آموزه‌های قرآنی، اسرار و اطلاعات شخصی خود و دیگر مسلمانان امانت است و نباید در اختیار کفار و مشرکان قرار گیرد. خداوند متعال در قرآن می‌فرماید: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا بَطَانَةً مِّنْ دُونِكُمْ لَا يَأْلُونَكُمْ خَبَالًا وَدُؤًا مَّا عَذَبْتُمْ قَدْ بَدَتِ الْبَغْضَاءُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ وَمَا تُخْفِي صُدُورُهُمْ أَكْبَرُ...﴾^{۴۵} (ای کسانی که ایمان آورده‌اید، محرم اسراری از غیر خود انتخاب نکنید! آن‌ها از هیچ‌گونه شر و فساد درباره شما کوتاهی نمی‌کنند. آن‌ها دوست دارند شما در رنج و زحمت باشید. [نشانه‌های] دشمنی از دهانشان [و کلامشان] آشکار شده و آنچه در دل‌هایشان پنهان می‌کنند، از آن مهم‌تر است. ما آیات [و راه‌های] پیشگیری از شر آن‌ها را برای شما بیان کردیم، اگر اندیشه کنید.)

مالکان سخت‌افزار و ارائه‌دهندگان اینترنت می‌توانند علایق و ویژگی‌های شخصیتی وی را کشف کنند و موارد جمع‌آوری‌شده را واکاوی کرده و در اختیار بخش‌های گوناگون برنامه‌ریز (فرهنگی، سیاسی، اقتصادی و امنیتی) علیه کشورمان قرار دهند و بر اساس آن، نقشه‌های کامل‌تری برای ضربه‌زدن به اسلام و مسلمانان گرفته شود. به همین علت، اشتراک‌گذاری هرگونه اسرار

۴۱. عنکبوت، ۴۵.

۴۲. «أَنَّهُ نَظَرَ إِلَى بَعْضِ الْأَطْفَالِ فَقَالَ وَيْلٌ لِّلْأَوْلَادِ آخِرِ الزَّمَانِ مِّنْ آبَائِهِمْ فَقِيلَ يَا رَسُولَ اللَّهِ مِمَّنْ آبَائِهِمُ الْمُشْرِكِينَ فَقَالَ لَا مِمَّنْ آبَائِهِمُ الْمُؤْمِنِينَ لَا يَعْلَمُونَهُمْ شَيْئًا مِّنَ الْفَرَائِضِ وَإِذَا تَعَلَّمُوا أَوْلَادَهُمْ مِّنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُمْ بَعَرَضَ يَسِيرٍ مِّنَ الدُّنْيَا فَأَنَّا مِنْهُمْ بَرِيءٌ وَهُمْ مِنِّي بَرَاءٌ» (تاج‌الدین شعبی، جامع‌الآخبار، ص ۱۰۶).

۴۳. محمد بن یعقوب کلینی، کافی، ج ۲، ص ۵۹۹.

۴۴. نساء، ۱۴۱.

۴۵. آل‌عمران، ۱۱۸.

که موجب تضعیف نظام جمهوری اسلامی یا تضعیف موقعیت یک مسلمان شود یا خواسته یا ناخواسته اطلاعاتی را در اختیار دشمن قرار دهد و آنان را در انجام جنایت و خیانتشان کمک کند، موجب شریک شدن در گناه آنان خواهد بود.^{۴۶}

آیا بر پایه دستور قرآنی ﴿...وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ﴾^{۴۷} ترویج شبکه‌های خارجی کمک به اثم و عدوان نیست؟ خلاصه آنکه پیوند خانواده، به خصوص فرزندان، با آموزه‌های قرآنی و... یکی از راه‌های مؤثر ایمن‌سازی خانواده در مقابل مفاسد فضای حقیقی و مجازی است.

از دیگر راهکارهای تقویت ارتباط با خدا دعوت فرزندان به خواندن دعا و حضور در مراکز دینی است. خواندن دعا، در حقیقت بیانگر احساس نیاز انسان به خداوند متعال است. اگر انسان نسبت به خدا احساس بی‌نیازی کند، طغیانگر خواهد شد. خداوند متعال در قرآن می‌فرماید: ﴿إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنَافٍ﴾^{۴۸}

از سوی دیگر هرچه میزان ارتباط کودکان و نوجوانان با مراکز دینی بیشتر باشد، احتمال بروز خطا و گناه از آنان کمتر خواهد شد؛ زیرا در مراکز دینی، بن‌مایه‌های اعتقادی فرزندان تقویت شده و میزان ارتباطشان با خدا، بیشتر می‌گردد.

جهت آشنایی با روشها و راهکارهای دعوت فرزندان به ارتباط با خدا و تقویت آن کتاب‌های زیر پیشنهاد می‌شود:

نام کتاب	موضوع	مخاطب
به رنگ خدا	ارتباط با خدا و زندگی خدایی	والدین و مریان
مهارت‌های دعوت فرزندان به نماز	شیوه‌های دعوت به نماز	والدین
مسجد عجیب و غریب	داستان‌هایی برای آشنایی نوجوانان با نماز	نوجوان
ماجرای کلاس پر حاشیه	داستان‌هایی بهم‌پیوسته درباره نماز و فضایل نماز	نوجوان
بی‌نمازها خوشبخت‌ترند	داستان‌هایی دخترانه با موضوع نماز، حجاب و شعائر دینی و فضیلت‌های آنها	نوجوان دختر
لحظه دیدار نزدیک است	نگاه معنوی به نماز از دیدگاه ادبیات	نوجوانان
روش‌های جذب نوجوانان و جوانان به مسجد و نماز جماعت	نماز و تربیت فرزند	والدین و مریان

۴۶. توجه به این نکته ضروری است از آنجایی که همه لایه‌های فضای مجازی بخصوص زیرساخت بومی نشده است، تبادل اطلاعات حتی از طریق پیام‌رسان‌های داخلی نیز از رصدگاه‌های دشمن عبور می‌کند و همگان موظف‌اند در تبادل اطلاعات، مراقبت لازم را به عمل آورند. همین امر ضرورت راه‌اندازی شبکه ملی اطلاعات و جهاد علمی برای تولید زیرساخت‌های نرم و سخت در کشورمان را صدچندان می‌کند.

۴۷. «هرگز [در راه گناه و تعدی همکاری نکنید]» (مائده، ۲).

۴۸. «بی‌گمان آدمی طغیان می‌کند. چون خود را بی‌نیاز می‌بیند.» (علق، ۶ و ۷).

اینجا خانه عشق است	۷۲ تجربه ارزشمند را برای جذب نسل جدید به مسجد	مربیان
خاطرات خدا	تبیین معروفات، تشویق به انجام آنها و ضررهای ترک آن	کودک و نوجوان
خاطرات شیطان	تبیین منکرات، معرفی شیطان و ترفندهای او	کودک و نوجوان

ج) تقویت گرایش های دینی

تقویت دین گرایی فرزندان، صرفا با سرمایه گذاری در حوزه بینشی محقق نمی شود، بلکه باید عواملی که موجب تقویت گرایش دین و پرهیز از گناه می شود نیز مورد توجه واقع شود. برای تقویت گرایش های دینی و زمینه سازی برای پرهیز از گناه حداقل باید به دو محور ذیل توجه ویژه داشت:

۱. حیا: در آموزه های دینی، حیا جایگاه بسیار ویژه ای دارد بگونه ای که امام صادق (علیه السلام) می فرماید: «لَا إِيمَانَ لِمَنْ لَا حَيَاءَ لَهُ»^{۴۹} (هرکس که حیا ندارد، ایمان هم ندارد). علت اهمیت فوق العاده حیا در آموزه های دینی، دو کارکرد کلی آن است: حیا از یک سو انگیزه لازم برای انجام هر کار نیکویی را فراهم می آورد. چه آنکه امیرمؤمنان علی (علیه السلام) در نامه ای به فرزندش امام حسن (علیه السلام) می نویسد: «الْحَيَاءُ سَبَبٌ إِلَى كُلِّ جَمِيلٍ»^{۵۰} (حیا انگیزه انجام دادن هرکار شایسته ای را فراهم می کند). از سوی دیگر انسان را از ارتکاب اعمال ناشایست باز می دارد. امام علی (علیه السلام) می فرماید: «الْحَيَاءُ يَصُدُّ عَنِ فِعْلِ الْقَبِيحِ»^{۵۱} (حیا انسان را از کار زشت باز می دارد). به بیان دیگر حیا مندی در برخی مواقع، مستلزم انجام دادن یک سری رفتارها و در مواقعی نیز مقتضی ترک و دوری از آنهاست و در هر دو صورت انسان را به سوی شایسته ترین مسیر هدایت می کند. در بازخوانی داستان حضرت یوسف (علیه السلام) و زلیخا، حد حیای زلیخا به اندازه ای بود که پارچه ای را روی بت (خدایش) انداخت تا بتواند به خواسته شیطانی اش برسد؛ اما حیای حضرت یوسف (علیه السلام) او را از انجام آن کار زشت، ولو در پشت درهای بسته باز می دارد؛ چون خدا را در هر جا و هر حال ناظر اعمال خویش می داند.

شدت و ضعف حیا در افراد تحت تاثیر عوامل مختلفی است. والدین از مهمترین عوامل تاثیرگذار بر حیای فرزندان خود به شمار می روند. از آنجاکه حیا در وجود همه کودکان وجود دارد، لازم است والدین دقت ویژه ای در نوع مراودات خود با فرزندانشان داشته باشند. برخی از مهمترین نکات قابل توجه بدین شرح می باشد:

۴۹. محمد بن یعقوب کلینی، کافی، ج ۲، ص ۱۰۶.

۵۰. ابوالفتح آمدی، غررالحکم، ح ۱۳۹۳.

۵۱. ابن شعبه حرانی، تحف العقول، ص ۸۴.

- نوع پوشش والدین در مقابل فرزندان: والدین از پوشیدن لباس های زننده و بدن نما نزد فرزندان رشد یافته خود پرهیز کنند.
- نباید به عورت فرزندی که به سن تمییز خوب و بد رسیده است نگاه کرد. این موضوع به حیامندی فرزند لطمه وارد می کند. بنابراین هنگام طهارت کودک در دستشویی، می توان بگونه ای طهارت را انجام داد که به هیچ عنوان عورت کودک دیده نشود. ضمن آنکه کودک حداقل با لباس زیر از دستشویی خارج شود و هرگز بدون پوشش نباشد.
- پس از استحمام، می توان با تهیه حوله تن پوش، کودک را با لباس زیر به بیرون از حمام هدایت کرد و با پوشیدن حوله تن پوش، خودش لباس زیر را درآورده و لباس جدید را به راحتی بپوشد.
- به نام شوخی نمی توان هر حرف یا حرکتی را نزد فرزندان گفت و یا انجام داد.
- نوع مواجهه پدر و مادر با محتوای غیراخلاقی ناخواسته رسانه ها، در حیامندی فرزندان بسیار موثر است. والدینی که از محتوای غیراخلاقی اظهار تنفر کرده (روش های مختلف) و از آن به شدت پرهیز می کنند، عنصر حیا را در فرزند خود تقویت خواهند کرد.

والدین برای کسب اطلاع بیشتر درباره حیا می توانند کتاب «حیا» اثر آقای امیرحسین بانکی پور فرد را مطالعه کنند.

۲. غیرت: افزون بر حیا، غیرت نیز نقش مهمی در ایمن سازی و پیشگیری دارد. غیرت صفت اخلاقی نیکویی است و دو کارکرد مهم دارد؛ حریم خانواده فرد غیور ایمن شده و نهاد خانواده از آلودگی در امان خواهد بود. ضمن آنکه فرد غیور به حریم دیگران ورود نمی کند. امیرمؤمنان (علیه السلام) می فرماید: «قَدَرُ الرَّجُلِ عَلَى قَدَرِ هِمَّتِهِ... وَ عَفَّتُهُ عَلَى قَدَرِ غَيْرَتِهِ.»^{۵۲} (ارزش هر فرد، به اندازه همت او... و میزان عفتش به اندازه غیرت اوست). غیرت در رسانه های مجازی نیز کارایی فراوانی دارد. جوان و نوجوان باغیرت علاوه بر آنکه اجازه ورود غیر را به حریم خصوصی اش را نمی دهد، در این بستر به دنبال ارتباط با نامحرم نخواهد بود. در این خصوص مطالعه کتاب «غیرت را چگونه بشناسیم و غیرت مند شویم» از علی دزفول نژاد مفید خواهد بود.

د) کرامت بخشی و شخصیت دهی

در الگوی تربیتی اسلام، بر تکریم و احترام کودکان و نوجوانان سفارش شده و هرگونه رفتاری که به تحقیر آنان بینجامد یا احساس بی ارزشی یا کم ارزشی به آنان روی آورد، منع شده است. رسول اکرم (صلی الله علیه و آله) به پدران و مادران توصیه می فرماید: «أَكْرِمُوا أَوْلَادَكُمْ...»^{۵۳} (فرزندانتان را تکریم کنید).

کودک و نوجوانی که با ارزش قلمداد شود و شخصیتش محترم شمرده شود، به احساس خودارزشمندی (عزت و کرامت نفس) دست می یابد و کسی که برای خود ارزش قائل باشد، خود را به زشتی ها آلوده نمی کند. حضرت علی می فرماید: «مَنْ كَرَّمَتْ

۵۲. محمد بن حسن حر عاملی، وسائل الشیعه، ج ۱۵، ص ۲۵۱.

۵۳. حسن بن فضل طبرسی، مکارم الاخلاق، ص ۲۲۲.

عَلَيْهِ نَفْسُهُ لَمْ يَهْنُهَا بِالْمَعْصِيَةِ.» (هرکه برای خودش ارزش قائل باشد، آن را با گناه بی ارزش نمی سازد).^{۴۹} بی گمان برای رسیدن به این کرامت، آموزش زشتی ها و زیبایی ها به فرزندان ضروری به نظر می رسد.^{۵۰}

در اینجا و به دلیل ضرورت این بحث، به این مهم اشاره می کنیم که محبت در پرورش صحیح و متعادل جسم و جان کودک و نوجوان تأثیرات فراوانی دارد و می تواند موجب شخصیت دهی به او شود. محبت به فرزندان نه تنها پاسخ گویی به نیاز آنان است و آثار مثبت فراوانی به همراه دارد، بلکه پاداش بسیاری نیز به همراه دارد.^{۵۱} برعکس، کودکی که از محبت های گرم پدر و مادر بی بهره باشد یا نیاز او درست اشباع نشده باشد، در وجودش احساس محرومیت می کند. او چنین محرومیتی را نشانه دوست داشتنی نبودنش برای پدر و مادر و دیگران می داند، دچار عقده های روانی می شود و گاه در معرض هرگونه انحراف و فساد قرار می گیرد.

بنابراین اظهار محبت را می توان به عنوان یکی از عوامل بالارزش کرامت بخشی و باعث جلوگیری از مفاسد اخلاقی و اجتماعی معرفی کرد. مهم تر آنکه اثر چنین محبتی افزون بر کودکی، در نوجوانی و جوانی نیز نمایان می شود. پسر و به خصوص دختری که از کودکی در محیط خانواده به قدر کافی محبت دیده و روانش از محبت پدر و مادر به خوبی تغذیه شده است، در جوانی تشنه مهربانی نیست و در برابر چند جمله محبت آمیز افراد هوس باز، خود را نمی بازد و شخصیت خویش را گم نمی کند. در مقابل، دختری که به او توجه نشده است و تمایل درونی اش با محبت گرم پدر و مادر اشباع نشده است، روانی ناتوان و روحی ضعیف دارد و با اهدای شاخه ای گل و گفتن چند جمله محبت آمیز، از محیط خانواده فاصله می گیرد.

یادآوری این نکته ضروری است که همان گونه که کمبود محبت آثار زیان باری برای کودکان دارد، افراط و زیاده روی در محبت نیز موجب زیان به کودک می شود. کودکانی که از مهر و محبت افراطی بهره مند می شوند، همانند گل هایی هستند که در اثر آبیاری بیش از اندازه پژمرده می شوند و شکل و قیافه اصلی خود را از دست می دهند. کودکی که زیاد در معرض مهرورزی قرار می گیرد و بسیار مراقبت می بیند، در آینده دور یا نزدیک، توان رویارویی با حوادث و دشواری ها را نخواهد داشت. امام باقر (علیه السلام) والدینی را که با این روش ناپسند، فرزندان خود را تربیت می کنند، بدترین پدران معرفی می فرماید: «سَرُّ الْآبَاءِ مَنْ دَعَا الْبُرِّ إِلَى الْإِفْرَاطِ ...»^{۵۲} (بدترین پدران کسانی هستند که در نیکی و محبت به فرزندان از حد تجاوز کنند و به زیاده روی و افراط بگرایند).^{۵۳} توجه بیش از اندازه به فرزند و دور کردن هرگونه زحمت و رنج، حتی رنج های خیلی کوچک از وی و فراهم آوردن همه وسایل تفریح مناسب با سن کودک و نوجوان، عاملی برای لوس بارآمدن فرزندان است. چنین فردی نه تنها در کودکی، خود را

۵۴. میرزا حسین نوری، مستدرک الوسائل، ج ۱، ص ۳۳۹.

۵۵. نک: محمد محمدی ری شهری، حکمت نامه کودک، ص ۱۸۰ تا ۱۸۴.

۵۶. پیغمبر اکرم (صلی الله علیه و آله) می فرماید: «أَكْثَرُوا مِنْ قُبْلَةٍ أَوْلَادِكُمْ فَإِنَّ لَكُمْ بِكُلِّ قُبْلَةٍ دَرَجَةٌ فِي الْجَنَّةِ مَسِيرَةَ خَمْسِ مِائَةِ عَامٍ» (فرزندان خود را زیاد بیوسید؛ زیرا در برابر هر بوسه ای، درجه ای از شما در بهشت بالا می رود که بین درجات آن به مقدار پانصد سال فاصله است) (محمد بن حسن حر عاملی، وسائل الشیعه، ج ۲، ص ۴۸۵).

۵۷. یعقوبی، تاریخ یعقوبی، ج ۲، ص ۳۲۰؛ محمد محمدی ری شهری، حکمت نامه کودک، ص ۲۰۰.

۵۸. منظور از «پدر» در این حدیث شریف، پدر و مادر است و افراط و زیاده روی در محبت از جانب هریک از والدین ناشایست است.

چشم‌وچراغ پدر و مادر می‌داند، بلکه در زمان بزرگ‌سالی نیز خود را شمع محفل همگان می‌پندارد. به همین جهت با کمترین بی‌توجهی، وضع روحی‌اش آشفته شده و آرامش فکری‌اش مختل می‌شود.^{۵۹}

افزون بر آنچه گفته شد، مقایسه‌نکردن بچه‌هایمان با بچه‌های دیگران^{۶۰} و سرمایه‌گذاری و تشویق نکات مثبت فرزندان، تحقیر و سرزنش نکردنشان به‌خصوص در مقابل دیگران، انجام‌ندادن رفتارهایی همچون تنبیه در برابر دیگران که به شخصیت بچه ضربه می‌زند، تبیین جایگاه بچه‌ها در نزد خدا و اولیای الهی به‌گونه‌ای که حس ارزشمندی و مفیدبودن کنند، تبیین جایگاه فرزند در پیش خود آنان [من چقدر دوستت دارم، تو چقدر برای من مهم هستی، چقدر ارزشمندی، چقدر اهمیت داری] و... موجب کرامت‌بخشی و شخصیت‌دهی به فرزندان می‌شود و از بروز ناهنجاری‌ها می‌کاهد. والدین می‌توانند با مطالعه کتاب «محبت زنان و کودکان در سیره پیامبر» اثر حبیب الله فرحزاد (دو جلدی)، اطلاعات بیشتری در این باره کسب کنند.

هـ) عینی‌سازی عاقبت گناه

عینی‌سازی عاقبت کارهای ناپسند، از دیگر راه‌های مصون‌سازی و خودکنترلی فرزندان است. فرزندان ما آثار گناه را بدانند، کمتر در دام وسوسه‌های شیطانی گرفتار می‌شوند. قرآن کریم در آیات متعددی برای پرهیزدادن انسانها از اعمال زشت، از این روش استفاده کرده است. خداوند در آیه ۶۹ سوره نمل می‌فرماید: ﴿قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُجْرِمِينَ﴾ (بگو: «در زمین سیر کنید و ببینید عاقبت کار مجرمان به کجا رسید.»)

شک نیست که تأثیر مشاهده آثار گذشتگان و اقوامی که بر اثر پشت‌پازدن به حقایق، در مسیر جرم و گناه قرار گرفته‌اند، بسیار بیشتر از مطالعه تاریخ آن‌هاست؛ زیرا عینی‌سازی عاقبت گناه و کسب تجربه از عمل نادرست دیگران، می‌تواند به اصلاح رفتار کمک کند. شاید به همین دلیل است که در آیه فوق، جمله «انظروا» (نگاه کنید) به کار رفته است، نه «تفکروا» (ببینید). قرآن کریم در داستان برصیصای عابد نیز همگان را به چگونگی وسوسه‌های شیطانی و عینی‌سازی عاقبت گناه توجه می‌دهد.^{۶۱} گرچه بیان این داستان برای کودکان و نوجوانان مناسب نیست، الگوگیری از این نوع داستان‌ها می‌تواند به والدین در مسیر روشننگری فرزندان کمک کند.

والدین باید با استفاده از شیوه‌های گوناگون، اخبار و اطلاعاتی آگاهی‌دهنده درباره عاقبت استفاده نامناسب از فضای مجازی و حضور در بسترهای فاسد آن را به فرزندان خود منتقل کنند. مواردی از قبیل بدگمانی به خواهر یا برادر دینی، تهمت، غیبت، اعانه ظالم، ارتباط با نامحرم، استماع موسیقی لیهوی، قمار و مانند آن در محیط مجازی و یا اعتیاد به این بستر، از مهمترین مصادیق گناهان رایج در فضای مجازی محسوب می‌شود. در این خصوص مطالعه کتاب «گناهان کبیره» اثر مرحوم

۵۹. محمدتقی فلسفی، گفتار فلسفی؛ کودک از نظر وراثت و تربیت، ج ۲، ص ۲۴۶.

۶۰. اساس به دلیل تفاوت‌های فردی، نفس مقایسه کردن فرزندان با دیگران، کاملاً غلط است. ر-ک: رفیعی محمدی، علی محمد، بیست اصل در تربیت: اصول برقراری ارتباط با کودکان و نوجوانان، ص ۳۷-۴۰.

۶۱. سیدمحمدحسین طباطبائی، المیزان فی تفسیر القرآن، ج ۱۹، ص ۲۱۵.

آیت الله دستغیب، «خاطرات شیطان» نوشته غلامرضا حیدری ابهری، «پرتگاه حقیقی در فضای مجازی» اثر مهدی فجری و محمد کهوند و ملاحظه وبگاه «گرداب» دست والدین را در این خصوص (هم از جهت استدلال و هم شیوه بیان) پر خواهد کرد.

(و) دوربین مدار بسته الهی

اگر تا چند سال پیش از نقش دوربین‌هایی سخن به میان می‌آمد که بدون نیاز به عامل انسانی، سرعت ماشین‌ها را ارزیابی کرده و تجاوز از سرعت متناسب را بر اساس خودرو و جاده، ثبت و ضبط می‌کند یا دوربین‌هایی که نداشتن معاینه فنی، عبور از چراغ قرمز و... را به صورت خودکار ثبت و ضبط می‌کند و نه تنها ساعت و تاریخ و مکان دقیق تخلف را ثبت می‌کند، بلکه از تخلف تصویربرداری می‌کند تا جایی برای انکار باقی نماند، باورکردنی نبود؛ اما الآن شاهد چنین فناوری‌هایی هستیم. اهمیت چنین مثالی از آن جهت است که بیش از هزار و چهارصد سال است که حضرات معصومین (علیهم‌السلام) از وجود گواهان بر اعمال و کردار ما خبر می‌دهند، گواهانی که نه تنها کردار و گفتار ما را ثبت کرده و در صحنه قیامت نشانمان می‌دهند، بلکه خود برای اثبات گواهی خویش حاضرند و تمامی راه‌های انکار را بر انسان می‌بندند.

تفاوت اساسی میان اسناد گواهی دوربین‌های ثبت تخلفات و گواهان ناظر بر اعمال و رفتار انسان این است که تخلفات راهنمایی و رانندگی به واسطه پرداخت جریمه جبران می‌شود؛ اما نظاره‌گران اعمال در زمانی لب به سخن می‌گشایند که هیچ راهی برای بازگشت و جبران وجود ندارد! تفاوت دیگر آنکه دوربین‌های ثبت تخلفات ساخته دست بشر است و امکان خرابی یا اشتباه در آن‌ها وجود دارد؛ اما ناظران بر اعمال انسان، مخلوق خداوند هستند و خطا و اشتباه در انجام وظیفه آنان غیرمتصور است. دیگر آنکه گرچه دوربین‌های ثبت تخلفات در حال فراگیر شدن است، وجود چنین امکاناتی در همه مکان‌ها امکان‌پذیر نیست و متخلفان از چنین خلأهایی سوءاستفاده می‌کنند؛ اما ناظران بر اعمال و رفتار انسان، در هر مکان و هر زمان حضور دارند و به ثبت کردار انسان می‌پردازند و راه فراری از آن نیست.

امیرمؤمنان (علیه‌السلام) می‌فرماید: «إِنَّ اللَّهَ سُبْحَانَهُ وَ تَعَالَى لَا يَخْفَى عَلَيْهِ مَا الْعِبَادُ مُقْتَرِفُونَ فِي لَيْلِهِمْ وَ نَهَارِهِمْ لُطْفَ بِهِ خُبْرًا وَ أَحَاطَ بِهِ عِلْمًا أَعْضَاؤُكُمْ شُهُودُهُ وَ جَوَارِحُكُمْ جُنُودُهُ وَ ضَمَائِرُكُمْ عُيُونُهُ وَ خَلَوَاتُكُمْ عِيَانُهُ»^{۶۲} (آنچه بندگان در شب و روز انجام می‌دهند، بر خداوند منزّه و متعال پوشیده نیست. به‌طور دقیق از اعمال آن‌ها آگاه است و با علم بی‌پایانش به آن‌ها احاطه دارد. اعضای شما گواهان و اندام شما سپاهیان او و ضمیر و وجدانتان جاسوسان وی هستند و خلوتگاه‌های شما در برابر او آشکار و عیان است!)

تعبیر به «عباد» در روایت فوق، تعبیر گسترده‌ای است که شامل همه انسان‌ها، مسلمان و کافر، کوچک و بزرگ، عالم و جاهل می‌شود و مقدم داشتن شب بر روز برای آن است که شب‌ها مخفیگاهی است برای بسیاری از گنهکاران. با توجه به اینکه یکی از اوصاف پروردگار «لطیف» است و لطیف به کسی گفته می‌شود که به امور ظریف و دقیق آشناست، جمله «لُطْفَ بِهِ خُبْرًا» در روایت فوق، ناظر به این معناست که حتی کوچک‌ترین و مخفی‌ترین اعمال بندگان از او پنهان نمی‌ماند؛ چنان‌که قرآن کریم

۶۲. سید محمد حسین موسوی (شریف رضی)، نهج البلاغه، ترجمه محمد دشتی، کلام ۱۹۹.

می‌فرماید: ﴿يَعْلَمُ خَائِنَةَ الْأَعْيُنِ وَمَا تُخْفِي الصُّدُورُ﴾^{۶۳} (از چشم‌هایی که مخفیانه به خیانت گردش می‌کند باخبر است و اسرار درون سینه‌ها را می‌داند).^{۶۴} نکته مهم آنکه افزون بر خداوند متعال، انبیای الهی و امامان معصوم علیهم‌السلام،^{۶۵} فرشتگان،^{۶۶} اعضا و جوارح،^{۶۷} زمین،^{۶۸} و... تمام اعمال و رفتار انسان را ثبت و ضبط می‌کنند.

با توجه به مطالب فوق، والدین باید به فرزندان بیاموزند که نه تنها تمامی اعمال ما توسط خدا، فرشتگان، اعضا و جوارح مشاهده می‌شود، بلکه ثبت و ضبط شده و در روز قیامت به نمایش درمی‌آید. قرآن کریم می‌فرماید: ﴿وَقُلْ اَعْمَلُوا فَسَيَرَى اللَّهُ عَمَلَكُمْ وَرَسُولُهُ وَالْمُؤْمِنُونَ وَسَتُرَدُّونَ إِلَىٰ عَالِمِ الْغَيْبِ وَ الشَّهَادَةِ فَيَذَبُّكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ﴾^{۶۹} (بگو: «عمل کنید! خداوند و فرستاده او و مؤمنان، اعمال شما را می‌بینند و به زودی به سوی دانای نهان و آشکار بازگردانده می‌شوید و شما را از آنچه عمل می‌کردید، خبر می‌دهد.) جمله معروف امام خمینی رحمه‌الله که «عالم محضر خداست؛ در محضر خدا معصیت نکنید!»^{۷۰} ذیل همین راهکار می‌گنجد. بهتر است والدین بعد مهدویت را برای نیل به این مقصود در فرزندان خود تقویت کنند؛ یعنی این نکته را به طرق گوناگون و با بیانی شیوا و نرم در ذهن کودکان و نوجوانان نهادینه کنند که اعمال آنان همه هفته و همه روزه به اطلاع امام زمان عجله‌الله خواهد رسید. نکته بسیار مهم دیگر آنکه نوجوانان و جوانان باید بدانند که چشم و گوش و همه اعضا و جوارح ما مسئولیت دارند و درباره نوع استفاده از آن‌ها بازخواست می‌شویم.^{۷۱}

در پایان این قسمت، توجه به این سخن امام حسین علیه‌السلام از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. روایت شده است که مردی نزد امام حسین علیه‌السلام آمد و گفت: «من مردی معصیت‌کارم و در برابر گناه شکیبایی ندارم. مرا اندرزی ده.» آن حضرت فرمود: «افْعَلْ خَمْسَةَ أَشْيَاءَ وَ أَذْنِبْ مَا شِئْتَ فَأَوَّلُ ذَلِكَ لَا تَأْكُلُ رِزْقَ اللَّهِ وَ أَذْنِبْ مَا شِئْتَ وَ الثَّانِي اخْرُجْ مِنْ وَلَايَةِ اللَّهِ وَ أَذْنِبْ مَا شِئْتَ وَ الثَّلَاثُ

۶۳. غافر، ۱۹.

۶۴. ناصر مکارم شیرازی، پیام امام امیرالمؤمنین علیه‌السلام، ج ۷، ص ۷۴۸.

۶۵. امام صادق علیه‌السلام نقل شده که فرمود: «تُعْرَضُ الْأَعْمَالُ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ أَعْمَالُ الْعِبَادِ كُلِّ صَبَاحٍ أَبْرَارُهَا وَ فُجَارُهَا فَاحْذَرُوهَا وَ هُوَ قَوْلُ اللَّهِ تَعَالَى «اعْمَلُوا فَسَيَرَى اللَّهُ عَمَلَكُمْ وَ رَسُولُهُ» وَ سَكَتَ.» (در هر بامداد کارهای نیک و بد بندگان بر پیامبر خدا ﷺ عرضه می‌شود؛ پس مواظب باشید و همین است معنای سخن خداوند متعال: «عمل کنید؛ زیرا به زودی خدا و رسول او عمل شما را می‌بینند») (محمد بن یعقوب کلینی، کافی، ج ۱، ص ۲۱۹).

۶۶. قرآن کریم می‌فرماید: ﴿مَا يَلْفُظُ مِنْ قَوْلٍ إِلَّا لَدَيْهِ رَقِيبٌ عَتِيدٌ﴾ (انسان هیچ سخنی را بر زبان نمی‌آورد، مگر اینکه همان دم، فرشته‌ای مراقب و آماده برای انجام مأموریت [و ضبط آن] است) (ق، ۱۸).

۶۷. قرآن کریم می‌فرماید: ﴿الْيَوْمَ نَخْتِمُ عَلَىٰ أَفْوَاهِهِمْ وَ تَكَلُّمُنَا أَيْدِيهِمْ وَ تَشْهَدُ أَرْجُلُهُمْ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ﴾ (امروز بر دهانشان مهر می‌نهم و دست‌هایشان با ما سخن می‌گویند و پاهایشان کارهایی را که انجام می‌دادند، شهادت می‌دهند) (یس، ۶۵).

۶۸. در حدیثی از پیغمبر اکرم ﷺ می‌خوانیم که فرمود: «آیا می‌دانید منظور از اخبار زمین در اینجا چیست؟» گفتند: «خدا و پیغمبرش آگاه‌تر است.» فرمود: «أَخْبَارُهَا أَنْ تَشْهَدَ عَلَى كُلِّ عَبْدٍ وَ أَمَةٍ بِمَا عَمِلَ عَلَى ظَهْرِهَا تَقُولُ عَمِلَ كَذَا وَ كَذَا يَوْمَ كَذَا وَ كَذَا فَهَذَا أَخْبَارُهَا.» (منظور از خبر دادن زمین این است که اعمال هر مرد و زنی را که روی زمین انجام داده‌اند، خبر می‌دهد، می‌گوید: «فلان شخص در فلان روز فلان کار را انجام داد.» این است خبر دادن زمین) (فضل بن حسن طبرسی، مجمع‌البیان فی تفسیر القرآن، ج ۱۰، ص ۷۹۸).

۶۹. توبه، ۱۰۵.

۷۰. صحیفه امام خمینی ره، ج ۱۳، ص ۴۶۱.

۷۱. اسراء، ۳۶.

اَظْلُبُ مُؤْصِعًا لَا يَرَاكَ اللَّهُ وَ أَذْنِبُ مَا شِئْتُ وَ الرَّابِعُ إِذَا جَاءَ مَلِكُ الْمَوْتِ لِيَقْبِضَ رُوحَكَ فَأَدْفَعُهُ عَنْ نَفْسِكَ وَ أَذْنِبُ مَا شِئْتُ وَ الْخَامِسُ إِذَا أَدْخَلَكَ مَالِكٌ فِي النَّارِ فَلَا تَدْخُلْ فِي النَّارِ وَ أَذْنِبُ مَا شِئْتُ»^{۷۲} (پنج چیز را انجام بده؛ سپس هرگناهی که خواستی، بکن. اول، از روزی خداوند نخور و هرگناهی که خواستی، بکن؛ دوم، از ولایت خداوند خارج شو و هرگناهی که خواستی، انجام بده؛ سوم، برای گناه جایی را انتخاب کن که خداوند نبیند و بعد هرگناهی که خواستی، بکن؛ چهارم، به ملک الموت اجازه نده جانت را بگیرد و بعد هرکاری می‌خواهی انجام بده؛ پنجم، از دست مالکان جهنم خلاص شو و به آن وارد نشو و هرگناهی که خواستی، بکن.)

(ز) نظارت بر دوستان

زندگی اجتماعی جزء طبیعت و فطرت انسان است و او در این دنیا، گریزی از معاشرت با دیگران ندارد. نکته بایسته آنکه اگر این ارتباط و دوستی بر پایه ارزش‌های انسانی بنا شود، منجر به ترقی و تعالی انسان خواهد شد؛ ولی اگر دوستی بر پایه اخلاق نیکو و منش پسندیده نباشد و دوست انسان با ارزش‌های انسانی و اسلامی بیگانه باشد، به یقین این دوستی جز خسارت و سقوط در قعر مفاسد، ثمره‌ای دیگر نخواهد داشت. بر این اساس دوست شایسته یکی از سرمایه‌های بزرگ زندگی و از عوامل خوشبختی و سعادت انسان به شمار می‌آید.

نکته مهم آنکه گرچه داشتن رفیق خوب و شایسته برای همه طبقات مردم و برای تمام مراحل زندگی لازم است، برای نسل جوان و نوجوان از اهمیتی بیشتر برخوردار است؛ زیرا جوانانی که در آستانه زندگی اجتماعی قرار دارند، می‌توانند با کمک دوستان آگاه، دلسوز و شایسته، شخصیت خود را رشد دهند و استعدادهای خویش را به شکوفایی برسانند. اهمیت این موضوع به اندازه‌ای است که حضرت علی (علیه السلام) در وصیتی به فرزندش امام حسن (علیه السلام) می‌فرماید: «سَلِّ عَنِ الرَّفِيقِ قَبْلَ الطَّرِيقِ»^{۷۳} ([فرزندم!] پیش از سفر، از هم‌سفر جويا شو.) دقت در این سخن حکیمانه نشان می‌دهد که شناخت همراه حتی در سفری کوتاه می‌تواند از اهمیت خاصی برخوردار باشد، چه برسد به انتخاب دوست که می‌تواند در مسیر زندگی اثرگذار باشد. پیامبر گرامی اسلام (صلی الله علیه و آله) می‌فرماید: «الْمَرْءُ عَلَى دِينِ خَلِيلِهِ وَ قَرِينِهِ»^{۷۴} (انسان پیرو دین و آیین دوست و هم‌نشین خود است.) چرایی این سخن رسول خدا (صلی الله علیه و آله) از آن جهت است که چون انتخاب رفیق با علاقه خود انسان صورت می‌پذیرد، در ساختار وجودی انسان و در روش و منش او، از پدر و مادر و معلم و... بیشتر است. در نتیجه یکی از علل موفقیت انسان‌های موفق و هدایت‌یافته، دوستان خوب و مناسب بوده است، همان‌طور که انحراف‌ها و اعتیادها و ناهنجاری‌های اجتماعی، غالباً در اثر رفاقت‌های ناباب و دوستان منحرف تحقق یافته است. به همین دلیل قرآن کریم به سخن کفار در روز قیامت اشاره می‌کند که می‌گویند: ﴿يَا وَيْلَتَى لَيْتَنِي لَمْ

۷۲. محمدباقر مجلسی، بحار الانوار، ج ۷۵، ص ۱۲۶.

۷۳. سیدمحمدحسین موسوی (شریف رضی)، نهج البلاغه، ترجمه محمد دشتی، نامه ۳۱.

۷۴. محمد بن یعقوب کلینی، کافی، ج ۲، ص ۳۷۵.

أَتَّخِذْ فَلَانًا خَلِيلًا لَقَدْ أَضَلَّنِي عَنِ الذِّكْرِ... ﴿٧٥﴾ (ای وای بر من! کاش فلان [شخص گمراه] را به عنوان دوست خود انتخاب نکرده بودم! او مرا از یادآوری [حق] گمراه کرد.)

این روزها به دلیل گسترش فضای مجازی به همان نسبتی که پیدا کردن دوست آسان شده و گاه دوستی‌ها به فضای حقیقی کشیده می‌شود، یافتن دوست خوب و مطمئن سخت شده است و لازم است تا والدین اولاً ملاک‌های دوست خوب و بد را برای فرزندان تبیین کنند و ثانیاً دوستان فرزندان خود را به صورت غیرمستقیم و گاهی مستقیم کنترل کرده و بر آن‌ها نظارت کنند و آنان را از این نکته کلیدی آگاه سازند که دوست و هم‌نشین تأثیر زیادی بر انسان می‌گذارد؛ زیرا بسیاری از انحرافات در محیط مجازی را دوستان بد در فرزندان ایجاد می‌کنند. برای دستیابی به قابلیت تبیین اهمیت دوست برای فرزندان، لازم است والدین کتابهایی درباره دوست از منظر اسلام مانند «دوستی در قرآن و حدیث» اثر مرحوم آیت الله ری شهری را مطالعه نمایند.

(ح) سؤال از نعمت‌های الهی

زندگی انسان مملو از نعمت‌هایی است که شمارش آن از عهده انسان خارج است. انسان به نعمت‌های پرشمار اطراف خویش بی‌توجه است و تنها زمانی که هریک از آن‌ها از دست برود، به اهمیتش پی می‌برد. نکته مهم آنکه خداوند از چگونگی استفاده از تک‌تک این نعمت‌ها سؤال خواهد کرد. از انسان خواهند پرسید که آیا از این نعمت‌ها به شایستگی استفاده کرده‌ای یا اینکه از این نعمت‌ها در مسیر گناه بهره‌برداری کرده‌ای؟ حتی از ابزارهای ارتباطی در اختیار ما نیز ممکن است سؤال شود که آیا از این ابزار در مسیر شایسته استفاده کرده‌ایم یا اینکه این ابزار، ما را در مسیر گناه قرار داده است؟ اینکه قرآن کریم می‌فرماید: ﴿...إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَٰئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئَلًا﴾^{۷۵} (گوش و چشم و دل، همه مسئول‌اند)، به این معناست که در قیامت از چگونگی استفاده از آن‌ها سؤال خواهد شد. بنابراین والدین این مسئله را باید برای فرزندان خود به خوبی تبیین نمایند.

(ط) ازدواج بهنگام

ازدواج از مراحل اساسی و در عین حال حساس زندگی انسان به شمار می‌رود. اهمیت ازدواج در اسلام به اندازی است که رسول خدا ﷺ می‌فرماید: «مَا بُنِيَ بِنَاءٌ فِي الْإِسْلَامِ أَحَبَّ إِلَيَّ اللَّهِ تَعَالَى مِنَ الزَّوْجِ»^{۷۶} (در اسلام، بنیادی نهاده نشده است که در نزد خدا از ازدواج محبوب‌تر باشد). شاید یکی از اسرار این سخن رسول خدا ﷺ آن باشد که ازدواج از اشاعه فحشا و فساد و رفتارهای ناپسندی که ممکن است پیامد مستقیم عنان‌گسیختگی غرایز جنسی باشد، جلوگیری کرده و به حفظ و حراست سلامت جامعه کمک می‌کند.

گرچه سخن درباره ازدواج و اهمیت آن پرشمار است، در این جایگاه تنها به این مهم اشاره می‌کنیم که ازدواج سفارش شده در اسلام، ازدواج بهنگام است. چنین ازدواجی است که باعث حفظ و تقویت ایمان و معنویات و یکی از سپرهای قوی و محکم در

۷۵. فرقان، ۲۵ و ۲۶.

۷۶. اسراء، ۳۶.

۷۷. محمد بن علی بن بابویه قمی (شیخ صدوق)، کتاب من لا یحضره الفقیه، ج ۳، ص ۳۸۳.

برابر لغزش‌ها و وسوسه‌های مهلک خواهد شد؛ چراکه انسان در دوران نوجوانی و جوانی با کشمکش‌های کاملاً متضاد روبه‌رو است، از یک‌طرف جاذبه‌های فطری و معنویات، او را به‌سوی کمال و پیشرفت سوق می‌دهد و از طرف دیگر جاذبه‌های غریزی و امیال جنسی در او فعال می‌شود. ازدواج بهنگام فرصتی است که به این دو جاذبه پاسخ می‌دهد و از آسیب‌های پیش‌رو جلوگیری می‌کند.

گفتنی است برخی افراد معضلات اقتصادی را مانع بزرگی برای ازدواج می‌دانند. حال آنکه خداوند متعال در قرآن ضمن تعهد به بی‌نیازسازی افراد کم‌بنیه اقتصادی در مقوله ازدواج، والدین و سایر متولیان را به‌صورت ضمنی، از بهانه‌گیری در این زمینه منع کرده است: ﴿وَأَذْكُوا الْآيَامِ مِنْكُمْ وَالصَّالِحِينَ مِنْ عِبَادِكُمْ وَإِمَائِكُمْ إِنْ يَكُونُوا فُقَرَاءَ يُغْنِهِمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ﴾^{۷۸} (پسران و دختران بی‌همسر و غلامان و کنیزان شایسته [ازدواج] خود را همسر دهید. [و از فقر نترسید که] اگر تنگ‌دست باشند، خداوند از فضل خود بی‌نیازشان می‌کند. خداوند گشایشگر داناست. [او از فقر و نیاز شما آگاه است و بر کفایت شما وعده داده است و در عمل به وعده‌اش قدرت دارد].)

بنابراین مانع ازدواج بیش از آنکه اقتصادی باشد، فرهنگی است. مؤید این ادعا، وضعیت ازدواج در افراد مرفه جامعه است. با نگاهی به آمار ازدواج در مناطق مرفه شهری، به‌خصوص مناطق برخوردار کلان‌شهرهایی مانند تهران، درمی‌یابیم نرخ ازدواج در این مناطق بسیار کم است.^{۷۹} این موضع نشان‌دهنده آن است که مانع اصلی ازدواج، وضعیت اقتصاد نیست. به نظر می‌رسد موانع دیگری در مسیر ازدواج بهنگام جوانان قرار دارد.

ی) رجوع به متخصص

آنچه والدین باید به آن توجه کنند این است که اولاً قبل از آنکه بچه‌ها وارد این فضا شده و با این فضا آشنا شوند، با متخصصان و کارشناسان فناوری اطلاعات که با مبانی دینی نیز آشنایی دارند، مشورت کنند که برای فرزندانشان چه دستگاه، خدمات و محتوایی مناسب است؟

ثانیاً اعضای خانواده بدانند که هیچ‌گونه شبهه و سؤالی نباید بدون پاسخ بماند و باید با مراجعه به متخصصان دینی پاسخ داده شود. توجه به این نکته ضروری است که بی‌پاسخ‌ماندن هرگونه سؤال و شبهه دینی، آسیب‌های جدی را به انسان وارد می‌سازد. به‌تعبیر دیگر ممکن است شبهه‌ای به نظر ساده و بی‌اهمیت باشد؛ اما اگر در گوشه ذهن انسان باقی بماند، در کوتاه‌مدت یا بلندمدت به عقاید انسان آسیب می‌رساند؛ بنابراین بهترین و سنجیده‌ترین راه آن است که هیچ پرسش و شبهه‌ای را بی‌پاسخ نگذاریم و جواب هیچ شبهه‌ای را از افراد غیرمتخصص جویا نشویم، بلکه پرسش‌های خود را با افراد کارشناس و آشنا به مسائل دینی و شرعی در میان بگذاریم و جواب‌های قانع‌کننده و بایسته‌ای دریافت کنیم و اگر قانع نشدیم، به دنبال کارشناسان

کارآزموده‌تری بگردیم.^{۸۰} به گفته شهید مطهری: «شک [و تردید در مسائل اعتقادی]، معبر [و گذرگاه] خوب و لازمی است، هرچند منزل و توقفگاه نامناسبی است.»^{۸۱}

سوم: آموزش و آگاه‌سازی

آموزش و آگاه‌سازی، سنگ بنای مصونیت خانواده در برابر تهدیدات فضای مجازی است. والدین به عنوان سکانداران کشتی خانواده، نیازمند دانش کافی درباره ماهیت رسانه‌های نوین، شیوه‌های تربیت دینی در عصر دیجیتال و بایده‌و‌نبایدهای زیست اخلاقی در فضای مجازی هستند. همان‌گونه که آگاهی از یک بیماری مسری، نخستین گام پیشگیری است، شناخت آسیب‌های رسانه‌ای نیز خانواده را از ابتلا به بحران‌های اخلاقی و فرهنگی مصون می‌دارد. مسئولیت دوگانه آگاه‌سازی هم بر عهده نهادهای حاکمیتی است و هم خانواده‌ها؛ چراکه سهل‌انگاری در این امر، نه تنها خانواده، که کل جامعه را در معرض آسیب قرار می‌دهد.

والدین برای ایفای نقش راهبردی خود، نیازمند دانشی چندوجهی هستند: آشنایی با روش‌های تربیت اسلامی، شناخت فرهنگ بومی در تقابل با تهاجم فرهنگی غرب، درک اهداف استعماری نظام سرمایه‌داری صهیونیستی و تسلط بر آسیب‌شناسی رسانه‌های دیجیتال. این آگاهی‌ها از طریق منابعی چون دوره‌های آموزشی مبتنی بر بصیرت دینی (نه الگوهای وارداتی مانند سواد رسانه‌ای یونسکو)، مشورت با کارشناسان حوزه رسانه و مطالعه کتاب‌های تخصصی (مانند «من دیگر ما» یا «پرتگاه‌های حقیقی در فضای مجازی») کسب می‌شود. نکته کلیدی، زمان‌بندی دقیق آموزش است؛ والدین باید پیش از آلوده شدن ذهن فرزندان به محتوای نامناسب، اقدام کنند، چراکه درمان پس از وقوع آسیب، دشوار و گاه ناممکن است. پیامبر اکرم (ص) هشدار می‌دهند: «عمل بدون علم، افسادش بیش از اصلاح است»؛ بنابراین آموزش نباید به اشتباه به اشاعه فحشا بینجامد یا توجه فرزندان را به محتوای نادرست جلب کند.

بصیرت‌افزایی فرزندان، نیازمند خلاقیت و ظرافت است. والدین می‌توانند با طرح پرسش‌های کلیدی (مانند «چرا خدمات فضای مجازی برای ما رایگان است؟»)، مناظره‌های هدفمند حول شبهات رسانه‌ای و معرفی منابع معتبر (کتاب‌هایی مانند «دام‌ها و دانه‌ها» یا مستندهای روشنگرانه‌ای چون «نمایشگر خاموش»)، زمینه درونی‌سازی شناخت حقایق رسانه‌ها را فراهم کنند. استفاده از محصولات چندرسانه‌ای جذاب و مستندهای تحلیلی (مانند «اسرار داده بزرگ») نیز نقشی کلیدی در روشنگری نوجوانان دارد. بنابراین، خانواده‌ها باید پیش از آنکه رسانه‌های بیگانه ذهن فرزندان را تسخیر کنند، با ابزارهای آموزشی خلاقانه، سپر دفاعی فکری آنان را تقویت نمایند.

الف) جایگاه بصیرت در پیشگیری از وقوع آسیب

۸۰. برای دریافت پاسخ‌های دقیق درباره قرآن، حدیث، تاریخ، اعتقادات، ادیان و مذاهب و احکام، می‌توان با شماره پنج‌رقمی ۰۹۶۴۰ مرکز ملی پاسخ‌گویی به سؤالات دینی تماس گرفت و از نظرهای کارشناسان دینی این مرکز استفاده کرد.

۸۱. مرتضی مطهری، مجموعه آثار، ج ۱، ص ۳۷.

بصیرت، به مثابه چراغی فراروی خانواده، توانایی تشخیص حق از باطل در فضای مجازی را فراهم می‌کند. همان‌گونه که پزشکان برای مقابله با یک اپیدمی، نه تنها به شناسایی ویروس، بلکه به درک مکانیسم انتشار آن نیاز دارند، خانواده‌ها نیز باید افزون بر شناخت آسیب‌های رسانه‌ای، از اهداف پنهان گردانندگان این فضا آگاه باشند. دشمن با تولید انبوه محتوای فریبنده از سریال‌های جذاب تا بازی‌های به ظاهر بی‌آزار در پی تخریب هویت دینی و فروپاشی حریم خانواده است. این تهاجم، چنان ماهرانه طراحی شده که حتی افراد متدین را نیز به دام همراهی می‌کشاند.

رهبر معظم انقلاب با اشاره به همین فریبکاری می‌فرماید: «نگذارید که دشمن از بی‌بصیرتی و ناآگاهی ما استفاده کند و واقعیتی را واژگونه در چشمان جلوه دهد.»^{۸۲} مسئولیت این آگاهی‌بخشی دوگانه است: نهادهای حاکمیتی موظفند زیرساخت‌های آموزشی را تقویت کنند، و خانواده‌ها باید با مطالعه و مشورت، خود را به سلاح بصیرت مجهز نمایند. غفلت از این وظیفه، نه تنها کانون خانواده را نشانه می‌گیرد، بلکه جامعه را نیز در معرض آسیب‌های غیرقابل جبران قرار می‌دهد. نکته کلیدی آن است که بصیرت، تنها به معنای آگاهی از خطرات نیست، بلکه شناخت ابزارهای مقابله با آنهاست.

ب) ضرورت آگاه‌شدن والدین در موضوع رسانه

امام علی (علیه السلام) در وصیتی به کمیل می‌فرماید: «يَا كُمَيْلُ مَا مِنْ حَرْكََةٍ إِلَّا وَ أَنْتَ مُخْتَلَجٌ فِيهَا إِلَى مَعْرِفَةٍ»^{۸۳} (ای کمیل، هیچ حرکتی نیست، جز آنکه تو در آن نیازمند معرفت هستی). امروز به علت تغییر سبک زندگی و افزایش وسایل ارتباطی، رسانه‌ها سهم درخور توجهی از اوقات فراغت خانواده‌ها، به‌ویژه فرزندان، را به خود اختصاص داده‌اند. نکته مهم آن است که رسانه‌ها کارکردهای مثبت و منفی فراوانی دارند و اگر راهنما و سواد استفاده از این گونه وسایل نباشد، تأثیرات بسیار مخربی در شخصیت کودکان و نوجوانان بر جای می‌گذارد. بر این اساس، والدین وظیفه دارند سطح سواد رسانه‌ای خویش را افزایش دهند تا بتوانند مسئولیت آگاه‌سازی و راهنمایی افراد خانواده را به‌نحو بهتری انجام دهند.

بنابراین والدین برای استفاده بهینه از رسانه‌های نوین، باید آگاهی‌های لازم در این خصوص را داشته باشند. از سوی دیگر در صورتی که والدین بهره‌مندی از آگاهی‌های لازم فرزندان خود را در معرض این رسانه‌ها قرار دهند، ممکن است منجر به بروز آسیب‌هایی در نهاد خانواده شود که به هیچ عنوان قابل جبران نباشد. پیامبر گرامی اسلام (صلی الله علیه و آله) می‌فرماید: «مَنْ عَمِلَ عَلَى غَيْرِ عِلْمٍ كَانَ مَا يُفْسِدُ أَكْثَرَ مِمَّا يُصْلِحُ» (کسی که عمل بدون علم انجام دهد، افسادش بیشتر از اصلاحش است). به همین دلیل والدین برای حضور در این صحنه نبرد، در ابتدا باید خود را به بصیرت رسانه‌ای تجهیز کنند تا بتوانند به بهترین نحو ممکن این ابزارها را در محیط خانه مدیریت کنند.

توجه به این مهم ضروری است که رسانه‌ها به‌عنوان والدین مجازی به صورت شبانه‌روزی، به ایفای نقش و رقابت با والدین و افراد دنیای حقیقی می‌پردازد و ذهن فرزندان ما را از بینش‌های مدنظر خود پر می‌کنند. یکی از راهکارهای کسب اطلاعات،

۸۲. بیانات رهبر معظم انقلاب (مدظله العالی) در جلسه پرسش و پاسخ با جوانان در ۱۳ بهمن ۱۳۷۷.

۸۳. ابن شعبه حرانی، تحف العقول، ص ۱۷۱.

تجربه‌های شخصی است. بهتر است والدین خودشان این فضا را بشناسند و با فرصت‌ها و تهدیدهای آن آشنا شوند و آنگاه دیگران را نیز مطلع کنند، نه آنکه به‌گونه‌ای عمل کنند که بچه‌ها خود را آگاه‌تر به فضای مجازی بدانند و با برخی از ترفندها، از بی‌اطلاعی پدر و مادر سوءاستفاده کنند؛ بنابراین لازم است والدین در فضای مجازی دست برتر را داشته باشند. با توجه به وقت اندک خانواده‌ها و خطرهای فراوان موجود در این فضا، توصیه می‌شود والدین از تجربه‌های استادان و کارشناسان مذهبی این فضا استفاده کنند و اطلاعات لازم را با مشورت ایشان به دست آورند. امام علی (علیه السلام) در حدیثی زیبا می‌فرماید: «إِي بُنَيَّ إِنِّي وَ إِنْ لَمْ أَكُنْ عُمَرُ عُمَرُ مَنْ كَانَ قَبْلِي فَقَدْ نَظَرْتُ فِي أَعْمَالِهِمْ وَ فَكَّرْتُ فِي أَخْبَارِهِمْ وَ سِرْتُ فِي أَثَارِهِمْ حَتَّى عُدْتُ كَأَحَدِهِمْ بَلْ كَأَنِّي بِمَا انْذَهَمِي إِلَيَّ مِنْ أُمُورِهِمْ قَدْ عُمَرْتُ مَعَ أَوَّلِهِمْ إِلَى آخِرِهِمْ»^{۸۴} (فرزندم، من به‌اندازه عمر [مجموع] پیشینیان عمر نکرده‌ام؛ اما در کردارهای آنان نگریسته‌ام و در اخبار [و سرگذشت] آنان اندیشیده‌ام و در آثارشان سیر کرده‌ام تا آنجا که یکی از آن‌ها شده‌ام، بلکه با مطالعه تاریخ آنان، گویا پایه‌پای اولین تا آخرین آن‌ها عمر کرده‌ام.)

ج) آگاهی‌های لازم برای تربیت رسانه‌ای

والدین برای ایفای نقش مؤثر در عصر رسانه، نیازمند چهار رکن اساسی دانشی هستند:

۱. آشنایی با روش‌های تربیت اسلامی: تربیت دینی، تنها به آموزش مناسک عبادی محدود نمی‌شود؛ بلکه شامل پرورش وجدان اخلاقی، مسئولیت‌پذیری اجتماعی و مهارت تفکر انتقادی نسبت به دشمن است. والدین باید با روش‌های «تقویت خودکنترلی» بر پایه سیره اهل بیت (ع) آشنا باشند.

۲. تسلط بر فرهنگ اسلامی-ایرانی و تشخیص تعارضات: شناخت ارزش‌هایی مانند غیرت دینی، حیا، مقاومت و احترام به والدین، به خانواده‌ها کمک می‌کند محتوای رسانه‌ای ناسازگار با این فرهنگ را شناسایی و حذف کنند.

۳. درک اهداف استعماری و مکانیسم‌های تهاجم فرهنگی: رسانه‌های غربی با پوشش فریبنده «آزادی بیان» و «حقوق بشر»، در پی ترویج فردگرایی افراطی، بی‌هویتی نسل جوان و تضعیف نهاد خانواده هستند. والدین باید بدانند شرکت‌هایی مانند تیتلیکس یا دیزنی، زیر نقاب سرگرمی، ارزش‌هایی مانند هم‌جنس‌گرایی و مصرف‌گرایی را به کودکان القا می‌کنند. آشنایی با اسنادی مانند سند ۲۰۳۰ یونسکو که بر حذف ارزش‌های دینی از آموزش تأکید دارد، در این زمینه راهگشاست.

۴. شناخت جامع رسانه‌های دیجیتال و بازیگران پشت پرده بخصوص:

- فناوری و آسیب‌شناسی: آگاهی از الگوریتم‌های اعتیادآور شبکه‌های اجتماعی (مانند نوتیفیکیشن‌های مکرر) و تأثیر امواج الکترومغناطیسی بر سلامت.
- مالکان رسانه‌ها: شناسایی شرکت‌های صهیونیستی مانند متا (فیسبوک، اینستاگرام) یا آلفابت (گوگل) که داده‌های کاربران را برای اهداف سیاسی و اقتصادی به کار می‌گیرند.

- راهکارهای عملی: آموزش استفاده از موتورهای جست‌وجوی داخلی، فعال‌سازی تنظیمات parental control و جایگزینی بازی‌های رایانه‌ای مخرب با بازی‌های سالم و نرم‌افزارهای آموزشی مبتنی بر فرهنگ ایرانی.

(د) راهکارهای کسب آگاهی‌های رسانه‌ای

برخی از مهمترین راهکارهای کسب آگاهی توسط والدین عبارت است از:

۱. دوره‌های آموزشی

از مرسوم‌ترین راهکارهای کسب آگاهی رسانه‌ای، شرکت در دوره‌های بصیرت رسانه‌ای است. آفت بزرگ این دوره‌ها، بیان مبانی یونسکو با عنوان سواد رسانه است که نه تنها منجر به کاهش آسیب‌های رسانه نمی‌شود، بلکه مخاطب خود را آسیب‌پذیرتر می‌کند. نقد سواد رسانه یونسکو در حوصله نوشتار حاضر نیست.

۲. مراجعه به کارشناسان و متخصصان این حوزه

مراجعه به کارشناسان و متخصصان بصیرت رسانه‌ای نیز می‌تواند اطلاعات والدین را در این زمینه افزایش دهد. البته در این مورد بهتر است قبل از تهیه محصولات رسانه‌ای با کارشناسان مشورت شود تا زمینه برای استفاده مطلوب در دنیای رسانه مهیا شود.

۳. مطالعه کتاب خوب

یکی از راه‌های مؤثر افزایش بصیرت رسانه‌ای مطالعه کتاب است که به چند نمونه این کتاب‌ها اشاره می‌شود:

نام کتاب	موضوع	مخاطب
من دیگر ما (۱۴ جلدی)	دوره بسیار کاربردی تربیت فرزند در عصر حاضر بخصوص رسانه‌ها	والدین
خانواده‌ها بدانند	آسیب‌ها و راهکارهای مدیریت رسانه (خلاصه)	والدین
دشمنان آنلاین مسئولان آنلاین	آشنایی با مخاطرات فضای مجازی	مربیان
اینترنت پاک	سالم‌سازی اینترنت در محیط خانواده	والدین
بشقاب‌های سفره پشت بام مان	شناخت مخاطرات ماهواره و توان پاسخ به شبهاتی درباره خرید ماهواره	والدین و مربیان
اسطوره‌های صهیونیستی سینما	شناخت اسطوره‌های صهیونیستی در سینما	مربیان
دین در سینمای شرق و غرب	توان فهم و نقد فیلم از منظر دین	مربیان
فرهنگ در منظر مقام معظم رهبری	آشنایی با اهمیت و جایگاه فرهنگ	مربیان
پرتگاه‌های حقیقی در فضای مجازی	آشنایی با انواع گناهان در فضای مجازی با دسته‌بندی جذاب	والدین و مربیان
دکترین شوک	آشنایی با جنایت اقتصادی در سراسر جهان توسط شرکت‌های چندملیتی	مربیان

اربابان جدید جهان	آشنایی با حقیقت آمریکا و جنایات او	مربیان
دین، انیمیشن و سبک زندگی	توان نقد انیمیشن از منظر دینی	مربیان

هـ) زمان آگاهی بخشی به فرزندان

یکی از مسائل مهم در مواجهه با محتوای رسانه‌ای، زمان شروع آگاهی بخشی است؛ چراکه اگر این آگاهی‌ها در زمان خودش و بموقع انجام نپذیرد، تأثیرگذاری آن چنانی در ایمن سازی فرزندان نخواهد داشت. آموزش و آگاه سازی باید در زمانی صورت گیرد که فرزندان به مسائل نامناسب مبتلا نشده و آلودگی های فضای مجازی، روح و جسم آن ها را تسخیر نکرده باشد و افکار باطل و مطالب غیر اخلاقی و شبهات فراوان اعتقادی که از طریق رسانه ها فرستاده می شود، ذهن آنان را دچار تشویش و تخریب نکرده باشد. در چنین موقعیتی است که والدین می توانند نکات لازم و مؤثر در حوزه رسانه های نوین را به فرزندانشان منتقل کنند؛ چنان که پیش از این نیز اشاره شد، از منظر اسلام، آموزش و پیشگیری لازمه زندگی سالم است و پس از درگیر شدن فرزندان با محتوای ناسالم، درمان سخت و گاه غیر ممکن خواهد بود. امام صادق (علیه السلام) می فرماید: «بَادِرُوا أَحْدَاثَكُمْ بِالْحَدِيثِ قَبْلَ أَنْ تَسْبِقَكُمْ إِلَيْهِمُ الْمُرْجَةُ»^{۸۵} (به نوجوانان خود، پیش از آنکه افکار مخالفان به سراغشان آید، حدیث [ما را] بیاموزید.)

گفتنی است در آگاهی بخشی، رعایت دو اصل مهم ضروری است:

اول. باید توجه داشت که به هیچ وجه در آگاه سازی اشاعه فحشا صورت نپذیرد. متأسفانه برخی از والدین به اسم آگاه سازی و صرفاً با تکیه بر مسائل جنسی، یک محصول رسانه ای فاسد را معرفی می کنند و سپس از آسیب های اخلاقی آن محصول رسانه می گویند و توجه ندارند که این گونه آگاه سازی ممکن است فرزندان را به سمت استفاده از آن محصول تحریک کند.

دوم. آن مواردی که در میان جوانان و نوجوانان رایج نیست و جز عده اندکی به آن مبتلا نشده اند، معرفی یا نقد نشود. به بیان دیگر، ممکن است از میان میلیون ها جوان و نوجوانی که بازی های رایانه ای انجام می دهند، هزار نفر یک بازی خاص و غیر اخلاقی را انجام دهند. در این صورت، هر گونه آگاه سازی یا نقد آن بازی، توجه سایر جوانان و نوجوانان را به آن بازی جلب می کند و موجب رواجش می شود.

و) روش های بصیرت افزایی و آگاهی بخشی به فرزندان

تقویت بینش و بصیرت از جمله ضروریات اولیه در زندگی بشری است؛ زیرا آن که از چنین خیری بی بهره باشد، احتمال گمراهی اش بسیار زیاد است. امام صادق (علیه السلام) در روایتی زیبا می فرماید: «الْعَامِلُ عَلَى غَيْرِ بَصِيرَةٍ كَالسَّائِرِ عَلَى غَيْرِ الطَّرِيقِ لَا يَزِيدُهُ سُرْعَةُ السَّيْرِ إِلَّا بُعْدًا»^{۸۶} (کسی که بدون بینش عمل کند، همچون کسی است که بیراهه می رود و هر چه تندتر رود، از راه

۸۵ محمد بن حسن حر عاملی، وسائل الشیعه، ج ۱۷، ص ۳۳۱.

۸۶ احمد بن محمد بن خالد برقی، المحاسن، ج ۱، ص ۱۹۸.

دورتر می‌افتد.) از این رو لازم است والدین پس از کسب آگاهی‌های لازم، فرزندان خود را آگاه کرده و بصیرت لازم در خصوص نحوه مواجهه با فضای مجازی را به آنان نیز بیاموزند.

برای افزایش بصیرت فرزندان درباره فضای مجازی می‌توان از سه روش زیر بهره گرفت:

۱. طرح پرسش‌های کلیدی و تفکربرانگیز: برخی پرسش‌ها درباره فضای مجازی و کارکرد رسانه‌ای آن تفکربرانگیز است و موجب می‌شود میزان آگاهی فرزندان درباره این فضا افزایش پیدا کند، مثلاً از فرزندان خود بپرسیم: «چرا کشور ما در همه زمینه‌ها تحریم می‌شود؛ اما در دریافت کانال‌های ماهواره، شبکه‌های اجتماعی، اینترنت، تلفن همراه هوشمند و... تحریم نمی‌شود؟» و یا اینکه «چرا خدمات و محتواهای فضای مجازی به صورت رایگان در اختیار ما قرار می‌گیرد؟ مثلاً موتور جستجوی گوگل یا شبکه اجتماعی اینستاگرام به رایگان در اختیار ما قرار می‌گیرد و یا فیلم‌ها، انیمیشن‌ها و موسیقی‌های بسیاری به سرعت مجهز به زیرنویس فارسی شده و یا بعضاً دوبله از طریق ماهواره و یا سایر رسانه‌های مجازی در اختیار ما قرار می‌گیرد؟ جالب است بدانیم در حالی «BBC» به صورت فارسی و کاملاً رایگان ۲۴ ساعت در هفت روز هفته برای ایرانیان تولید برنامه می‌کند که مردم انگلستان باید بابت دریافت محتوای این شبکه در کشور خودشان هزینه پرداخت کنند!»

۲. طرح شبهات و کمک به پاسخ‌گویی فرزندان: خوب است والدین شبهاتی را در زمینه فضای مجازی با فرزندان خود مطرح کرده و به صورت مدافع شبهه در این بحث وارد شوند و نظر فرزندان خود را در این زمینه مطالبه کنند، مثلاً بگویند: «به نظر می‌رسد تنها با تکیه بر فرهنگ‌سازی می‌توان بر مشکلات فضای مجازی فائق آمد و نیازی به نظارت حاکمیتی و پالایش کردن محتوای نامناسب از طرف مسئولان امر نیست.» سپس نظر فرزند خود را در این باره جویا شوند. و یا اینکه بگویند «شخصی را می‌شناسند که به علت ناآشنایی با فضای مجازی دچار افت شدید تحصیلی شده است. به نظر شما چرا افراد زیادی دچار این مشکل شده‌اند و راه حل آن چیست؟» شنیدن پاسخ مسئله از فرزندان و مرور راهکارها با راهنمایی والدین زمینه درونی‌سازی راهکارها را فراهم می‌آورد و بستر پذیرش توصیه‌های تکمیلی والدین در آنان را بیشتر می‌کند.

۳. معرفی کتاب: در این خصوص به دو نوع کتاب برای فرزندانمان نیازمندیم. ۱. کتاب‌هایی روشنگر درباره رسانه ۲. کتاب‌هایی که به دشمن‌شناسی فرزندان کمک می‌کند. در این خصوص مطالعه کتاب دام‌ها و دانه‌ها درباره رسانه و مجموعه ۱۵ جلدی تاریخ استعمار درباره دشمن‌شناسی برای نوجوانان و جوانان مفید خواهد بود.

۴. استفاده از محصولات چند رسانه‌ای: برخی محصولات چندرسانه‌ای مانند ۹۱٪، تاراج، ترور آنلاین، مثلث ثروت، تحقیر و...، برای توجیه نوجوانان نسبت به حقایق فضای مجازی بسیار مناسب هستند. این محصولات و محصولات مشابه آن از سایت مازنه قابل دریافت است.

۵. معرفی مستند: مستندهایی مانند «معضل اجتماعی»، «نمایشگر خاموش»، «نیمه پنهان» و «اسرار داده بزرگ» برای نوجوانان و جوانان مفید است.

چهارم: الگوسازی

انسان برای رسیدن به کمال نیاز به الگو دارد و یکی از اصول تربیت، الگوسازی و استفاده از الگوست. در واقع انسان اگر الگو نداشته باشد، سرگردان می‌شود. به همین دلیل شناخت الگوهای برتر و الگوپذیری، امری ضروری و سودمند است. الگوی شایسته، اندیشه‌های خانواده را سامان می‌بخشد و استعدادهای نهفته فرد را شکوفا می‌کند. برعکس، پیروی از الگوهای ناسالم، آسیب‌های جبران‌ناپذیری به همراه دارد و خانواده را متزلزل می‌کند.

از نگاه آموزه‌های دینی، خانواده‌ای موفق است که الگو و اسوه‌های کامل و کارآمدی داشته باشد و در آسایش و رفاه و سختی‌ها و مشکل‌ها، آنان را اسوه و الگو قرار دهد. پیامبران و پیشوایان معصوم (علیهم‌السلام) و اولیای الهی بهترین الگوهای هستند که در طول تاریخ همواره وجود داشته‌اند و اگر انسان خود را با آنان مقایسه کند، به چگونگی کار خود پی خواهد برد و مسیر شکل‌دهی خانواده‌ای کارآمد را خواهد پیمود.

در زمان حاضر که الگوهای مثبت و منفی بسیاری در فضای مجازی معرفی می‌شوند، نقش معرفی الگوهای دینی از اهمیت ویژه و خاصی برخوردار است و از جمله وظایف والدین به شمار می‌آید. به بیان دیگر، فرزندان در سنین نوجوانی و جوانی، خواسته یا ناخواسته، به دنبال الگو می‌گردند و برای نوع لباس، نوع پوشش، نوع آرایش و... به دوستان، همسالان و حتی چهره‌های معروف در فضای مجازی نگاه می‌کنند و اگر ما در انتخاب الگوهای مناسب به آنان کمک نکنیم، آنان الگوهای دیگری را انتخاب خواهند کرد.

ب) معرفی الگوها

قرآن کریم برای تزکیه و تربیت نفسانی بشر الگوهای ارزشمندی را که در صفات برجسته انسانی ممتاز بودند، معرفی می‌کند و این، یکی از روش‌های تربیتی قرآن است. به تعبیر دیگر، اگر قرآن به توحید، عدالت، صداقت، صبر، اخلاص و دیگر صفات نیک و عقاید حسنه دعوت می‌کند، قبل از آن، افرادی را که در این صفات و خصال برتر و بهتر از همه بودند، به جامعه انسانی معرفی می‌کند.

معرفی دانشمندان و بزرگان (مفاخر گذشته مانند شیخ بهایی و مفاخر سده اخیر مانند دکتر حسابی)، معرفی علما و دانشمندی که با تحمل سختی‌های بی‌شمار از جمله کمبود امکانات، موانع بسیار، فقر و یتیمی به جایگاه‌های والا رسیده‌اند.^{۸۷} این مفاخر علمی، قدر فرصت‌ها را دانسته و وقت خود را هدر نمی‌دادند و از این طریق می‌توانند الگوی مناسبی برای فرزندان باشند. شناساندن شهدا و بازگویی زندگی آن‌ها،^{۸۸} می‌تواند الگوهایی مناسبی در اختیار جوانان و نوجوانان بگذارد. بخصوص جوانان و نوجوانانی که در دهه اخیر شهید شده‌اند؛ شهدای نوجوان دهه اخیر، در همین دوران اینترنت، بازی‌های برخط و متاورس زندگی

۸۷ نک: یتیمان سرافراز و قطره‌هایی که دریا شدند.

۸۸ برای نمونه همسفر شهدا (شهید سیدعلی‌رضا مصطفوی)، شاهرخ حر انقلاب اسلامی، خاک‌های نرم کوشک (شهید برونسی)، بیا مشهد (شهید علی سیفی)، سلام بر ابراهیم (شهید ابراهیم هادی) و ده‌ها کتاب دیگر می‌تواند در زمینه الگودهی به خانواده اثرگذار باشد.

کرده اند و نوجوان و جوان امروزی احساس قرابت بیشتری نسبت به او خواهد داشت. شهیدان مصطفی صدرزاده، آرمان علی وردی، محسن حججی، سجاد شهرکی، روح الله عجمیان و بسیار دیگر از عزیزان، همگی در دهه اخیر شهید شده اند و زندگی آنها می تواند الگوی مناسبی برای سایر نوجوانان و جوانان باشد.

(ج) روش های الگودهی به فرزندان

یکی از روش های عالی و مهم برای الگودهی به فرزندان، رفتار و عملکرد والدین است. فرزندان، به ویژه کودکان و نوجوانان، به دقت اعمال و رفتار والدین را زیر نظر دارند و از رفتار و کردار آنان الگوبرداری می کنند، مثلاً فرزندان چگونگی مصرف رسانه ای والدین را زیر نظر دارند و نحوه مواجهه والدین آگاه را که مصرف رسانه ای را مدیریت می کنند، از والدین ناآگاه به رسانه یا والدین وابسته به رسانه بازمی شناسند. فرزندان همان گونه که زمان بندی استفاده از رسانه و فضای مجازی را از پدر و مادر می آموزند و حساسیت والدین را در رعایت مسائل شرعی و دوری از خطوط قرمز در فضای مجازی را می بینند، والدین وابسته به فضای مجازی و شبکه های اجتماعی را رصد می کنند و نوع مواجهه آنان با گناهان در این فضا را نیز مشاهده می کنند. از وجود رمز روی دستگاه های شخصی والدین، الگوی غلط پنهان کاری را می آموزند؛ اگرچه در واقع روی دستگاه های والدین چیزی برای پنهان کاری وجود نداشته باشد.

یکی دیگر از روش های معرفی الگو به فرزندان «داستان گویی» است. این روشی است که قرآن کریم برای شناساندن الگوها از آن استفاده کرده است. کتاب های داستان زیادی وجود دارد که زندگی انبیاء و ائمه و یا یاران خاص آن بزرگواران را با قلمی شیوا به زیور طبع آراسته و در دسترس خانواده قرار دارد.

معرفی الگوها در قالب بازی از دیگر روش های خوب معرفی الگوهاست. والدین می توانند در قالب یک بازی، نقش یک شخصیت مانند شهدا و علما را بازی کرده و خصوصیات ویژه او را در قالب بازی به فرزندان خود منتقل نمایند.

در پایان، کتاب هایی مفید جهت معرفی الگوها به فرزندان پیشنهاد می شود:

نام کتاب	موضوع	مخاطب
۹۲ درس سازنده از زندگی پیامبر ص	در قالب ۹۲ نکته خواندنی ما را با شیوه ی زندگی پیامبر آشنا می کند	کودک و نوجوان
پیامبر و قصه هایش (مجموعه اول و دوم)	حکایاتی از زندگانی رسول خدا (ص)	کودک و نوجوان
مجموعه ۱۲ جلدی داستان پیامبران	داستان زندگی و قصه های ۱۲ نفر از پیامبران	کودک
مجموعه زندگی پر افتخار (۱۰ جلدی)	در هر جلد به زندگی یکی از یاران می پردازد. افراد شاخصی مانند سلمان، عمار، بلال حبشی، جعفر، کمیل، حبیب بن مظاهر در این کتاب معرفی شده اند	نوجوان و جوان
باغ طوطی	داستانی درباره زندگی میثم تمار، صحابی ایرانی و فداکار امام علی علیه السلام	باغ طوطی

عالمای مجاهد	شرح حال صدها تن از علما و روحانیون سیاسی برجسته ی جهان اسلام را که اقدامات موثر و چشمگیری در مبارزات ضد استعماری و ضد استبدادی در طول سه سده ی گذشته از خود نشان داده اند	جوانان
آقا معلم	داستانهایی جذاب و آموزنده از زندگی شهید مطهری	کودک و نوجوان
آرتین	داستانی مستند از مبارزه شهید قاسم سلیمانی با اشرار	نوجوان و جوان
عمو قاسم	داستانهایی جذاب و آموزنده از زندگی شهید سلیمانی	کودک و نوجوان
با دست های خالی	برش هایی کوتاه و گزیده شده از مجاهدات غرورآفرین «حاج حسن طهرانی مقدم» که به حق، او را «پدر موشکی ایران» لقب داده اند.	نوجوان و جوان
سلام بر ابراهیم (۱)	بخشی از زندگی شهید ابراهیم هادی به هدف معرفی سبک زندگی اسلامی به نوجوان و جوان به صورت بسیار جذاب	نوجوان و جوان
آقا محسن	داستانهایی جذاب و آموزنده از زندگی شهید حججی	کودک و نوجوان
بچه های ساختمان بیست	بچه های کوچک در زندگی آپارتمان نشینی امروز، با مسائل مختلفی روبرو هستند که نیازمند برخوردهای متناسب با آن است. یکی از این مسایل درک جایگاه سرایداری در ساختمان هاست و انجام رفتار مناسب در چنین محیط هایی است.	کودک و نوجوان
مجموعه داستان های نیکو و نیکان (۱۲ جلد)	سبک زندگی اسلامی در مواجهه با چالشها	کودک و نوجوان
هنر دختر بودن	مسائل و موضوعاتی که دختر نوجوان با آن مواجه است	دختران نوجوان
تن تن و سندباد	اثری خیالی و استعاری از تقابل دو شخصیت تن تن و سندباد به نمایندگی از دو فرهنگ غرب و شرق است برای اثبات پوشالی بودن الگوهای غربی	کودک و نوجوان

پنجم: حاکمیت قانون

همه ما برای داشتن زندگی ایمن و آرام در خانواده، محله و شهرمان نیازمند نظم و انضباط هستیم. آشکار است که نه تنها برپایی نظم در جامعه نیازمند قانون و مقررات است، بلکه رشد و پیشرفت و اداره جامعه جز در سایه قوانین و مقررات و وضع محدودیت ها فراهم نمی شود و بدون داشتن قوانین و مقررات نمی توان برای مدتی طولانی در کنار یکدیگر زندگی کرد. خانواده

نیز از این قاعده کلی مستثنی نیست و اگر ضوابط و مقررات متناسب با خانواده توسط اعضای آن رعایت نشود، با چالش‌های گوناگونی مواجه خواهند شد.

هر عقل سلیم بر لزوم قانون و پیروی از آن اصرار می‌ورزد؛ چرا که قانون‌گرایی موجب حفظ نظم است و رعایت نظم و مقررات ضرورت عقلی به شمار می‌آید. اگر در جامعه و به تبع آن خانواده قانون مراعات نشود و نظم حکم‌فرما شود، هرج و مرج جایی نخواهد داشت. در چنین جامعه و خانواده‌ای همه انسان‌ها از آسایش و امنیت بهره‌مند می‌شوند و هیچ‌کس حق به‌خطر انداختن چنین آسایش و امنیتی را نخواهد داشت.

(الف) «قانون» فصل الخطاب است

همانگونه که اختلافات در جامعه در سایه قوانین حل و فصل می‌شود، نهاد کوچک اجتماعی، یعنی خانواده نیز باید اینگونه باشد. به عبارت دیگر فصل الخطاب قانون است. اگر قوانین در خانواده از چنین جایگاهی برخوردار نباشد، آنگاه بود و نبود آن تفاوتی نداشته و هرج و مرج حکم‌فرما می‌گردد. به همین دلیل ضروری است والدین و به تبع آنان فرزندان، عنایت جدی به جایگاه فصل الخطابی قانون داشته باشند.

نکته بایسته آن است که زمانی فرزندان ملتزم به قوانین الهی و بشری خواهند شد که والدین نیز خود را ملتزم به آن قوانین بدانند. پدر و مادری که در انجام واجبات و ترک گناهان کوتاهی می‌کنند، نمی‌توانند فرزندان‌شان را به رعایت آن‌ها توصیه کنند. والدینی که از مشاهده تصاویر و فیلم‌های غیراخلاقی در ماهواره و شبکه‌های اجتماعی ابایی ندارند، نخواهند توانست فرزندان را از آن نهی کنند. پدر و مادری که برخلاف قوانین از پالایش‌شکن یا ماهواره استفاده می‌کنند، نمی‌توانند مانع فرزندان شوند و به یقین اگر فرزندان در حضور والدین به سخن آنان احترام بگذارند، در نهان رو به آن خواهند آورد. اگر والدین خود را ملتزم به رعایت قوانین رسانه در خانواده بدانند، قانون جایگاه فصل الخطابی پیدا خواهد کرد.

(ب) محوریت اسلام در تدوین قانون

دین مبین اسلام به‌عنوان کامل‌ترین دین، قانون‌های کلی و اساسی زندگی بشر را ارائه کرده و تکلیف مردم را برای همه زمان‌ها روشن کرده است؛ ولی در برخی مواقع، نیازمند قوانینی هستیم که لازم است با توجه به قانون کلی الهی وضع شود. این قوانین گاه در حوزه فضای حقیقی است و گاه در فضای مجازی، گاه مرتبط با یک شهر یا منطقه یا کشور است و گاه مرتبط با خانواده است. مهم آن است که با محوریت منابع وحیانی همچون قرآن کریم و سنت معصومان (علیهم‌السلام) بنا نهاده شود. به همین دلیل بنیان‌گذار جمهوری اسلامی ایران می‌فرمود: «قانون اساسی و سایر قوانین در این جمهوری باید ۱۰۰ درصد بر اساس اسلام باشد و اگر یک ماده هم برخلاف احکام اسلام باشد، تخلف از جمهوری و آرا اکثریت قریب به اتفاق ملت است.»^{۸۹}

والدین نیز باید بدانند کلیه قوانین و مقررات استفاده از رسانه‌های نوین و نظارت بر حسن اجرای آن باید بر محور آموزه‌های اصیل اسلامی باشد. والدین وظیفه دارند محیط خانواده را بر پایه اصول اسلامی پایه‌ریزی کنند و تلاش کنند تا زندگی رنگ‌وبوی

خدایی داشته باشد؛ چنان که قرآن کریم می‌فرماید: ﴿صِبْغَةَ اللَّهِ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَةً وَنَحْنُ لَهُ عَابِدُونَ﴾^{۹۰} (رنگ خدایی [بپذیرید! رنگ ایمان و توحید و اسلام] و چه رنگی از رنگ خدایی بهتر است؟!)

والدین باید بدانند که اگر زندگی رنگ‌وبوی خدایی نداشته باشد، انسان به حال خودش رها می‌شود: ﴿وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ نَسُوا اللَّهَ فَأَنْسَاهُمْ أَنْفُسَهُمْ...﴾^{۹۱} (و همچون کسانی نباشید که خدا را فراموش کردند و خدا نیز آن‌ها را به «خودفراموشی» گرفتار کرد).

ج) برخی قوانین پیشنهادی رسانه در خانواده

از آنجایی که خانواده، جامعه‌ای کوچک به شمار می‌آید، نیازمند قوانینی است تا مشکلاتش را به حداقل برساند. بر این اساس، پدر در داخل خانواده خویشتن حق دارد سلسله‌مقرراتی وضع کند تا خانواده را از آسیب‌های موجود در جامعه محفوظ بدارد. به بیان دیگر، پدر به‌عنوان مسئول و سرپرست خانواده به‌همراه مادر حق دارند بر اساس قانون الهی و در حدود مصالح خانواده امر و نهی کنند، گرچه حق زورگویی و اعمال سلیقه‌های شخصی ندارند. برخی از قوانین پیشنهادی رسانه در خانواده عبارت است از:

۱. ما امروزه با فضای مجازی غیر منضبط و رها شده مواجهیم فضای که دسترسی به محتوای نامناسب نه زمان زیادی می‌طلبد و نه به تخصص زیادی نیاز دارد و دیدن برخی از صحنه‌ها به شدت برای فرزندان مضر بوده و تبدیل به عادت و بعد از آن نوعی اعتیاد را به همراه دارد. لذا توصیه می‌شود که فرزندان با این ابزار خلوت نکنند؛ و در صورت نیاز در حضور والدین استفاده کنند؛ مثلاً رایانه، در حال مستقر شود و نه در اتاق خواب فرزند.

۲. فضای مجازی باید در اختیار مناسبات یک مسلمان باشد، نه اینکه مناسبات او را بر هم بزند. کارهایی مانند صلۀ ارحام، نماز اول وقت، حضور در مراکز دینی و اقامۀ شعائر الهی، هم‌نشینی با خانواده، معاشرت با برادران دینی و خواندن قرآن و ادعیه جزو مناسبات زندگی فرد مسلمان است. فضای مجازی باید این کارها را تقویت کند، نه اینکه موجب تضعیف آن‌ها بشود. والدین می‌توانند شرط کنند که اگر استفاده از ابزارها و روش‌های نوین ارتباطی توسط فرزندان منجر به برهم خوردن مناسبات زندگی آنان شود. منجر به ایجاد محدودیت‌هایی در زمان و نوع استفاده از فضا مجازی توسط خواهد شد و در صورت افاقه‌نکردن محدودیت‌ها، استفاده از فضای مجازی ممنوع خواهد شد.

۳. فرزندان در ساعات روز از فضای مجازی استفاده کنند و از بکارگیری آن در ساعات شبانه پرهیز شود.

۴. استفاده از فیلترشکن ممنوع است. البته ممکن است برخی بچه‌ها استفاده از فیلترشکن را برای یک بازی مفید یا نرم‌افزاری بخواهند که از نظر اخلاقی نیز مشکلی ندارد؛ اما از طرف شرکت‌های خارجی مسدود شده است. راهکار این مسئله استفاده از نرم‌افزارهای گذر از تحریم مانند «شکن» به جای فیلترشکن است.^{۹۲} این نرم‌افزارها کلیه خدمات غیربومی که به دلیل

۹۰. بقره، ۱۳۸.

۹۱. حشر، ۱۹.

۹۲. این نرم‌افزارها را می‌توانید به آسانی از مایکت و کافه بازار برای تلفن‌های هوشمند و سایر وب‌سایت‌های توزیع نرم‌افزار برای رایانه تهیه و نصب نمایید.

تحریم از دسترس خارج شده اند را در دسترس قرار می دهد اما خدماتی که توسط جمهوری اسلامی محدود شده است را در دسترس قرار نمی دهد.

۵. فرزندان ما در دنیای بازی با شخصیت های آن همذات پنداری می کنند که به صورت جدی بر رفتار و تصمیم گیری های آنان تاثیر دارد. والدین باید مواظب باشند که فرزندان، بازی هایی با محتوای قتل، مسائل غیراخلاقی، هیجان کاذب، جادوگری، سرقت، مسائل غیرتوحیدی و ... استفاده نکنند. برای نمونه بازی هایی با محتوای نفی بهشت و جهنم، غلبه شیطان بر خدا و کشتن خداپرستان ممنوع است.

۶. استفاده از بازی های کامپیوتری و دیگر رسانه ها باید جنبه سرگرمی و پرکردن اوقات فراغت داشته باشد، نه اینکه جایگزین بازی و فعالیت های فیزیکی فرزندان شود.

۷. با توجه به اینکه در مهمانی ها جایگزین مناسب برای بازی فرزندان با حضور هم سالان فراهم است، استفاده از تبلت و ... هنگام مهمانی رفتن و آمدن میهمان ممنوع است.^{۹۳}

۸. مالکیت ابزار با والدین باشد، نه فرزندان، برای مثال مالک تلفن همراه والدین هستند و آن ها به فرزندان خود اجازه استفاده می دهند. علت این مسئله آن است که اگر فرزند، خود را مالک ابزار بداند، ممکن است سیاست های اعلامی از طرف والدین را نپذیرد و اگر مالکیت ابزار با والدین باشد، مدیریت بر استفاده از آن بسیار سهل تر خواهد شد.

۹. استفاده از رمز عبور برای تلفن، تبلت، رایانه و ... در خارج از خانه کاری مناسب و عاقلانه است اما در خانه هیچ توجیهی برای این کار وجود ندارد. در صورت صلاح دید والدین برای داشتن رمز عبور، آن رمز باید در اختیار والدین قرار گیرد.^{۹۴}

۱۰. بر اساس تحقیقات کارشناسان و مشورت با استادان، روان شناسان، مشاوران خانواده و ...، حداکثر سرعت اینترنت منازل برای امور علمی و تحقیقاتی و سایر نیازهای واقعی و نه کاذب، ۵ مگابیت با حجم محدود تشخیص داده شده است. با توجه به متفاوت بودن نیازها، محدودیت حجم اینترنت به تشخیص والدین متفاوت خواهد بود.

۱۱. اعتماد و ارتباط با افراد ناشناس در فضای مجازی می تواند باعث بروز مخاطرات جدی برای فرزندان گردد. باید این قانون در نخستین روزهای استفاده مورد تاکید والدین قرار گیرد که فرزندان، به هیچ عنوان به افراد غریبه اعتماد نکنند. فرزندان باید بیاموزند به هیچ عنوان اطلاعاتی در اختیار عریبه ها قرار نداده و از هر گونه ارتباط با آنان خودداری کنند.

۱۲. بچه ها اجازه گرفتن عکس های شخصی بدون رعایت حریم ها را نداشته باشند. بی توجهی به این موضوع موجب سوء استفاده فراوانی از کودکان به دلیل تهدید آنان به نشر تصاویرشان شده است.

---

۹۳. گفتمانی است زمانی می توان در مهمانی استفاده از تلفن همراه را برای بچه ها منع کرد که بازی های فیزیکی دیگری به آنان یاد داده شود و آنان لذت آن بازی ها را درک کنند.

۹۴. برای رمز گذاردن روی تلفن همراه می توانید با مراجعه به قسمت تنظیمات، بخش امنیت، گزینه رمز کردن اطلاعات یا کارت حافظه یا تلفن [بعضی از گوشی ها هر دو را پشتیبانی می کند] را انتخاب کنید. فایده این رمز گذاری این است که اگر گوشی دزدیده یا گم شد یا به هر علت خراب شد، کسی قادر به ریکاوری و بازگرداندن اطلاعات گوشی نیست؛ چرا که دیتا کدشده و رمز گذاری شده است و به همین دلیل دسترسی به فیلم و عکس و ... نخواهد داشت.

۱۳. خرید و فروش‌های اینترنتی بدون نظارت والدین برای فرزندان ممنوع است؛ زیرا این کار از یک سوی به راحتی می‌تواند آن‌ها را به درگاه‌های پرداخت جعلی وصل کند و اطلاعات حساب بانکی را در دسترسی سارقان اینترنتی قرار دهد (فیشینگ). و از سوی دیگر می‌توانند منجر به خریدهای غیرمجاز فرزندان شود.

گفتار دوم: اصول مدیریت رسانه در خانواده

همانگونه که بیان شد، رسانه‌های دیجیتال و فضای مجازی ابزارهایی حیاتی در زندگی روزمره ما شده‌اند؛ اما در صورتی که این ابزارها به درستی مدیریت نشوند، از منابع فرصت‌آفرین به تهدیدهایی برای ارزش‌ها و روابط ما تبدیل می‌شوند. مدیریت درست رسانه در خانواده به این معناست که این ابزارها در خدمت نیازهای فردی، اجتماعی، دینی و دنیوی ما قرار گیرند، نه اینکه ما در خدمت آن‌ها قرار بگیریم.

نشانه مدیریت موفق رسانه در خانواده، آن است که فضای مجازی نقش تسهیل‌کننده و تقویت‌کننده مناسبات انسانی و دینی ما داشته باشد. وقتی رسانه‌های دیجیتال به درستی هدایت شوند، می‌توانند به تقویت ارتباطات خانوادگی، ارتقای سطح آگاهی دینی و فراهم آوردن فرصت‌های سالم اوقات فراغت کمک کنند؛ در غیر این صورت، به همه مناسبات ما لطمه وارد خواهند ساخت.

ضرورت مدیریت رسانه در خانواده از آن جهت است که در هر نقطه‌ای که این فضا موجب آسیب یا تضعیف ارزش‌های اساسی شود، نمی‌توان آن را نادیده گرفت. به عبارت دیگر، باید همواره پایش و کنترل دقیقی بر استفاده از این ابزارها صورت گیرد تا از آسیب‌های احتمالی جلوگیری شود و فضای دیجیتال به عنوان یک نیروی مثبت در خدمت زندگی ما باقی بماند.

برای دستیابی به این هدف، بکارگیری چند اصل تربیتی ضروری است: مدیریت مصرف، جایگزین‌سازی، نظارت و مراقبت مستمر، بهره‌گیری از رویکرد تدریجی و استمرار در اجرای راهکارها، و در نهایت استفاده از اقتدار آمیخته با مهرورزی در برخورد با فرزندان. با تکیه بر این اصول، می‌توان فضای مجازی را به ابزاری تبدیل کرد که در خدمت ارتقای سطح زندگی فردی و اجتماعی و تقویت ارزش‌های دینی ما قرار گیرد.

یکم: مدیریت مصرف

در دنیای امروز، رسانه‌های دیجیتال و ابزارهای ارتباطی نقش حیاتی در زندگی روزمره ایفا می‌کنند؛ اما همانطور که بهره‌برداری موفق از مال و امکانات نیازمند تدبیر و مدیریت دقیق است، استفاده آگاهانه از رسانه‌ها نیز مستلزم برنامه‌ریزی و کنترل است. بدون مدیریت صحیح، این ابزارها می‌توانند از منابع فرصت‌آفرین به تهدیدهایی برای نظم و ارزش‌های خانواده تبدیل شوند. نقش و اهمیت تدبیر و مدیریت در زندگی به اندازه‌ای است که حضرت علی (علیه السلام) آن را جزو اصول مهم زندگی می‌داند و می‌فرماید: «قَوَامُ الْعَيْشِ حُسْنُ التَّقْدِيرِ، وَ مِلَاكُهُ حُسْنُ التَّدْبِيرِ»^{۹۵} (رکن زندگی، برنامه‌ریزی درست و پایه آن مدیریت صحیح است).

والدین، به عنوان رهبران خانواده، با کسب دانش و بینش مناسب در زمینه مدیریت مصرف رسانه، می‌توانند الگوی استفاده سالم از فناوری‌های نوین باشند. این مدیریت نه تنها به تعیین حدود زمانی و مکانی مناسب برای استفاده از رسانه‌ها مربوط می‌شود، بلکه شامل انتخاب سرویس‌ها و ابزارهایی است که با ارزش‌های دینی، فرهنگی و اجتماعی همخوانی دارند. هدف از این رویکرد، ایجاد تعادلی است که در آن فضای دیجیتال به ابزاری تقویت‌کننده روابط خانوادگی و رشد فردی بدل شود. با تدوین برنامه‌های دقیق و قوانین روشن در حوزه مصرف رسانه، والدین می‌توانند اطمینان حاصل کنند که استفاده از فناوری‌های نوین به نفع توسعه مهارت‌ها و ارزش‌های دینی است، نه اینکه مانعی در راه تحقق اهداف دینی و تربیتی شود. این مدیریت مصرف، راهگشای بهره‌برداری بهینه از فرصت‌های دیجیتال است و به خانواده‌ها کمک می‌کند تا در مواجهه با چالش‌های فضای مجازی، با تدبیر و بصیرت قدم بردارند.

مدیریت مصرف رسانه در خانواده شامل پنج حوزه می‌شود که عبارت است از:

الف) مدیریت زمان

زندگی متعادل و هدفمند، نیازمند مدیریت زمان است. برنامه‌ریزی دقیق به ما کمک می‌کند تا برای امور مهم زندگی، زمان کافی اختصاص دهیم. بدون مدیریت زمان، نمی‌توانیم به درستی زندگی خود را اداره کنیم و به اهدافمان برسیم. امام کاظم (ع) در زمینه استفاده بهینه از زمان می‌فرماید: «...وَاجْتَهِدُوا أَنْ يَكُونَ زَمَانُكُمْ أَرْبَعَ سَاعَاتٍ سَاعَةً لِلَّهِ لِمُنَاجَاتِهِ وَ سَاعَةً لِأَمْرِ الْمَعَاشِ وَ سَاعَةً لِمَعَاشَرَةِ الْإِخْوَانِ الثَّقَاتِ وَ الَّذِينَ يَعْرِفُونَكُمْ عُيُوبَكُمْ وَ يُخْلِصُونَ لَكُمْ فِي الْبَاطِنِ وَ سَاعَةً تَخْلُونَ فِيهَا لِلذَّاتِكُمْ وَ بِهِذِهِ السَّاعَةُ تَقْدِرُونَ عَلَى الثَّلَاثِ السَّاعَاتِ.»^{۹۶} (بکوشید که اوقات خود را به چهار بخش تقسیم کنید: ۱. زمانی برای عبادت و راز و نیاز با خدا؛ ۲. زمانی برای تأمین معاش؛ ۳. زمانی برای معاشرت با برادران مورد اعتماد و کسانی که عیب‌هایتان را به شما می‌گویند و در باطن نسبت به شما خیرخواه و مخلص‌اند؛ ۴. زمانی برای تفریح و لذت‌های [حلال] خود. با داشتن این زمان [چهارم] است که می‌توانید به [خوبی از عهده] سه زمان دیگر برآیید.)

فضای مجازی نیز به عنوان بخشی از زندگی امروز خانواده‌ها، نیازمند مدیریت زمان است. منظور از مدیریت زمان در اینجا، توجه به عنصر زمان از سه جنبه کلی است:

۱. میزان استفاد

فرزندان در طول روز چه مدت زمانی مجاز به استفاده از رسانه‌ها هستند؟ (مثلاً یک ساعت، دو ساعت یا...). این میزان با توجه به شرایط و صلاح‌دید والدین در هر خانواده متفاوت است و نمی‌توان برنامه ثابتی برای همه ارائه داد. هر خانواده باید با توجه به شرایط خود، زمان مشخصی را برای استفاده از رسانه‌های نوین در نظر بگیرد. به عنوان مثال، اگر کل زمان استفاده از رسانه‌ها برای یک نوجوان ۲ ساعت در نظر گرفته شود، او می‌تواند یک ساعت را به رایانه و یک ساعت دیگر را به تلویزیون اختصاص دهد.

۲. زمان‌های مجاز و غیرمجاز

۹۶. محمدباقر مجلسی، بحار الانوار، ج ۷۵، ص ۳۴۶؛ میرزا حسین نوری، مستدرک الوسائل، ج ۱۳، ص ۵۰.

فرزندان در چه زمان‌هایی می‌توانند یا نمی‌توانند از رسانه استفاده کنند؟ به عنوان مثال، در ایام امتحانات یا شب‌های قدر، استفاده از دستگاه‌های بازی و تلفن همراه ممنوع باشد. بنابراین، خانواده باید در مورد مدیریت زمان به هر دو جنبهٔ “میزان استفاده” و “زمان‌های مجاز/غیرمجاز” توجه کند و برای آن‌ها ضوابطی را در نظر بگیرد. همچنین، استفاده از ابزارهای ارتباطی در ساعات پایانی شب، نامناسب‌ترین زمان ممکن است.

۳. اولویت‌بندی

زمان استفاده از رسانه‌های نوین نباید با زمان اختصاص‌یافته به امور مهم‌تری همچون عبادت، مطالعه، تفریح با دوستان و فعالیت‌های فیزیکی تداخل داشته باشد و نظم آن‌ها را برهم بزند. به عنوان مثال، نباید نماز اول وقت را به دلیل حضور در شبکه‌های اجتماعی به تأخیر انداخت یا در ایام امتحانات، به بازی‌های رایانه‌ای مشغول شد.

ب) مدیریت مکان

امروزه، به بهانه‌های گوناگون، ارتباطات چهره‌به‌چهره و صمیمی ما با اطرافیانمان کم‌رنگ شده است. یکی از دلایل مهم این آسیب، عدم مدیریت صحیح مکان استفاده از ابزارهای مرتبط با فضای مجازی است. استفاده گسترده از فضای مجازی، مکان‌های مختلفی همچون مساجد، زیارتگاه‌ها، مهمانی‌ها، اتاق‌های خواب (هم والدین و هم فرزندان)، محیط‌های آموزشی، محل کار و... را دربرگرفته و تمرکز و توجه افراد را به خود جلب کرده است. برای مدیریت صحیح مکان استفاده از رسانه‌ها، باید به نکات زیر توجه کنیم:

۱. تعیین مکان‌های مجاز و غیرمجاز

- مکان‌های عمومی خانه: بهترین مکان برای استفاده از وسایلی مانند رایانه و کنسول‌های بازی، فضاهای عمومی و مشترک خانه است؛ جایی که رفت‌وآمد اعضای خانواده، به ویژه والدین، بیشتر است. این امر موجب نظارت طبیعی و غیرمستقیم بر فعالیت فرزندان می‌شود و احتمال ورود آن‌ها به وب‌سایت‌های نامناسب را کاهش می‌دهد.
- مکان‌های ممنوعه: اتاق خواب، حریم خصوصی افراد است و باید از قرار دادن رایانه، تلویزیون و حتی الامکان تلفن همراه در آن خودداری کرد. استفاده از این وسایل در اتاق خواب می‌تواند منجر به بی‌خوابی، انزوا، و دسترسی به محتوای نامناسب شود.
- اماکن مقدس: در مساجد، زیارتگاه‌ها و سایر اماکن مقدس، باید احترام مکان حفظ شود. استفاده از تلفن همراه و سایر وسایل الکترونیکی در این مکان‌ها، علاوه بر بی‌احترامی، موجب حواس‌پرتی خود و دیگران می‌شود.
- مراکز آموزشی: در مدارس، دانشگاه‌ها و سایر مراکز آموزشی، استفاده از تلفن همراه و سایر وسایل الکترونیکی غیرضروری، ممنوع است. این امر به حفظ تمرکز دانش‌آموزان و دانشجویان بر یادگیری کمک می‌کند.
- محیط کار: استفاده شخصی از فضای مجازی در محیط کار، می‌تواند باعث کاهش بهره‌وری، حواس‌پرتی و ایجاد مشکلات امنیتی شود.

۲. ایجاد قوانین و توافقات خانوادگی

- قانون «سبب فناوری»: یک سبب یا جعبه مخصوص در نظر بگیرید و از اعضای خانواده بخواهید که شب‌ها، پس از زمان مشخصی (مثلاً بعد از نماز مغرب و عشا)، تلفن‌های همراه، تبلت‌ها و سایر وسایل الکترونیکی خود را در آن قرار دهند. این کار به ایجاد فضایی آرام و صمیمی برای گفت‌وگو و تعامل خانوادگی کمک می‌کند.
- قانون «مهمانی بدون موبایل»: در مهمانی‌ها، میزبان می‌تواند به شیوه‌ای محترمانه و دوستانه، از مهمانان درخواست کند که تلفن‌های همراه خود را خاموش کنند یا در حالت سکوت قرار دهند و از استفاده غیرضروری از آن‌ها خودداری کنند.

۳. الگوی مناسب

- والدین به عنوان الگو: والدین باید خود الگوی مناسبی برای فرزندان باشند. اگر والدین خود به طور مداوم قواعد را به بهانه‌های مختلف نقض کنند (استفاده از تلفن همراه و سایر وسایل الکترونیکی در اتاق خواب)، نمی‌توانند از فرزندان خود انتظار داشته باشند که استفاده خود را محدود کنند.

ج) مدیریت خدمات

در دنیای امروز، خدمات فضای مجازی، دروازه ورود ما به دنیای وسیعی از محتوا و اطلاعات هستند. از موتورهای جستجو و شبکه‌های اجتماعی گرفته تا بازی‌های ویدئویی و ابزارهای هوش مصنوعی، این خدمات نقش مهمی در زندگی روزمره ما ایفا می‌کنند. اما نکته کلیدی اینجاست که این خدمات، صرفاً ابزارهایی خنثی نیستند، بلکه توسط شرکت‌ها و افرادی با اهداف و سیاست‌های خاص طراحی و مدیریت می‌شوند. اینجاست که «مدیریت خدمات» اهمیت پیدا می‌کند.

مدیریت خدمات به معنای انتخاب آگاهانه، استفاده هوشمندانه و منطبق بر آموزهای دینی از خدمات فضای مجازی است. این انتخاب باید بر اساس معیارهایی همچون امنیت، حریم خصوصی، ارزش‌های فرهنگی و اخلاقی، و منافع ملی صورت گیرد. به ویژه در مورد فرزندان، این مسئولیت والدین است که با شناخت کافی از خدمات موجود و آگاهی از فرصت‌ها و تهدیدات، فرزندان را در مسیر استفاده درست و ایمن از این خدمات راهنمایی کنند.

بسیاری از خدمات پرکاربرد در ایران، خارجی هستند و این امر می‌تواند چالش‌هایی را به همراه داشته باشد. از جمله این چالش‌ها می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

۱. مهندسی محتوا: امکان دستکاری و جهت‌دهی به محتوا و جریان اطلاعات توسط مدیران این خدمات وجود دارد.
۲. نقض حریم خصوصی: احتمال جمع‌آوری و سوءاستفاده از اطلاعات شخصی کاربران توسط این شرکت‌ها وجود دارد.
۳. ناسازگاری فرهنگی: محتوای ارائه شده در این خدمات با ارزش‌ها و هنجارهای دینی جامعه ما همخوانی ندارد.
۴. وابستگی اقتصادی: استفاده گسترده از خدمات خارجی می‌تواند منجر به وابستگی اقتصادی و خروج ارز از کشور شود.

به همین دلیل، استفاده از خدمات جایگزین داخلی، تا حد امکان، یک ضرورت است. در سال‌های اخیر، خدمات متنوع و باکیفیتی در داخل کشور توسعه یافته‌اند که می‌توانند نیازهای کاربران را در بسیاری از زمینه‌ها برطرف کنند. در ادامه، به معرفی برخی از خدمات جایگزین ایرانی و نکات مهم در مورد مدیریت برخی از خدمات پرمصرف می‌پردازیم:

۱. معرفی خدمات ایرانی

همانطور که اشاره شد، خوشبختانه جایگزین‌های مناسبی برای بسیاری از سرویس‌های خارجی در داخل کشور وجود دارد. در جدول زیر، برخی از این خدمات معرفی شده‌اند:

نوع خدمت	خدمات خارجی	جایگزین ایرانی
شبکه اجتماعی	توییتر	ویراستی
شبکه اجتماعی	اینستاگرام و فلیکر	ویسگون، روبیکا
شبکه اجتماعی	یوتیوب و ویمئو	آپارات
پیام‌رسان	واتس‌آپ، تلگرام	ایتا، بله، گپ، آی‌گپ
ایمیل	جیمیل، یاهومیل	چاپار، میهن‌میل، پست‌میل
آپلود و ذخیره‌سازی	گوگل داکز، دراپ‌باکس	پیکوفایل، پرشین‌گیگ
مسیریاب	گوگل مپ، ویز	نشان، بلد، دال
چت بات و هوش مصنوعی	چت‌جی‌بی‌تی	بوفای‌آی
تایپ صوتی	جی‌بورد گوگل	زی‌تایپ
وبلاگ	بلاگر	بلاگفا، میهن‌بلاگ
پیاده‌سازی صوت	نوت‌بوک ال‌ام	ویرا، زی‌تایپ
تبدیل پی‌دی‌اف به متن	گوگل لنز	ایبو
مدیریت پروژه برخط و تیم	-	میزی‌تو
برگزاری کلاس و جلسات برخط	گوگل میت، ادوب کانکت	اسکایروم، کلاس‌روم، رومیت
پادکست	پادکست گوگل	ایران صدا، شنوتو
آب و هوا	ای‌سی‌سی‌و‌در	آب هواشناسی

در مورد جایگزینی سرویس‌ها، باید به این نکته توجه داشت که ممکن است برخی از سرویس‌های داخلی، در ابتدای راه، امکانات و قابلیت‌های کمتری نسبت به نمونه‌های خارجی داشته باشند. اما با حمایت کاربران و توسعه‌دهندگان، این سرویس‌ها می‌توانند به مرور زمان، کیفیت و کارایی خود را ارتقا دهند. همان‌طور که خدمات خارجی نیز در ابتدا با کاستی‌هایی همراه بوده‌اند. ضمن اینکه برخی خدمات داخلی، امکانات ویژه‌ای دارند که در نمونه‌های خارجی یافت نمی‌شود؛ به عنوان مثال، آب هواشناسی، از نمونه‌های مشابه خارجی امکانات بسیار بهتری دارد. و یا زی‌تایپ، قابلیت بسیار بهتری نسبت به نمونه‌های

خارجی برای تایپ صوتی دارد. وضعیت مسیر یاب های ایرانی و سرویس ایمیل هم به همین شکل بوده و دارای قابلیت های انحصاری هستند.

۲. چند نکته در خصوص مدیریت خدمات:

پس از آشنایی با خدمات جایگزین ایرانی، نوبت به آن می رسد که نگاهی دقیق تر به برخی از خدمات پرمصرف و چالش های مرتبط با آن ها داشته باشیم. هدف از این بخش، ارائه نکات کاربردی و راهکارهایی عملی برای مدیریت هوشمندانه این خدمات و کاهش آسیب های احتمالی آن ها، به ویژه برای کودکان و نوجوانان است. در این راستا، به بررسی موضوعاتی همچون بازی های ویدئویی، دانشنامه های آنلاین، موتورهای جستجو، چت بات های هوش مصنوعی و برخی دیگر از خدمات پرکاربرد خواهیم پرداخت. با آگاهی از این نکات و به کار بستن آن ها، می توانیم تجربه ای ایمن تر و مفیدتر از فضای مجازی برای خود و خانواده مان رقم بزنیم.

• بازی های ویدئویی:

- بسیاری از بازی های موبایلی رایگان هستند، اما برای تأمین هزینه ها، از پرداخت های درون برنامه ای و تبلیغات بهره می برند. در این سازوکار، کودکان برای افزایش قدرت خود مجبور به خرید آیتم های بازی یا مشاهده تبلیغات می شوند. برخی شرکت ها عمداً کودکان را با گیمرهای حرفه ای یا هوش مصنوعی قدرتمند همپازی کرده و یا فرایند کسب امتیاز را طولانی می کنند تا آن ها را به پرداخت درون برنامه ای یا تماشای تبلیغات وادار کنند. برای جلوگیری از این مسئله، می توان نسخه های «مود شده» بازی را از منابع معتبر دریافت و پس از نصب، دسترسی آن به اینترنت را مسدود کرد.
- این راهکار تنها برای بازی های غیرایرانی قابل استفاده است و در بازی های آنلاین که تعامل با سایر بازیکنان واقعی صورت می گیرد، کارایی ندارد.
- در صورتی که کودکان به اطلاعات بانکی مانند رمز دوم، تاریخ انقضا و «CVV۲» دسترسی داشته باشند، ممکن است به سادگی مبالغی را برای خریدهای درون برنامه ای خرج کنند. بنابراین، باید کارت های بانکی را از دسترس کودکان دور نگه داشت یا کارتی مخصوص با موجودی اندک برای آن ها در نظر گرفت.
- بیشتر بازی های آنلاین دارای چت روم های اختصاصی هستند که علاوه بر جنبه های ارتباطی، می توانند محیط های نامناسب اخلاقی را برای کودکان فراهم کنند. برخی بازی های خارجی مانند Call of Duty به عنوان بستری برای جذب نوجوانان به سرویس های جاسوسی و گروه های تروریستی مورد سوء استفاده قرار گرفته اند. از این رو، دسترسی به این قابلیت ها باید محدود شود، مگر برای افرادی که والدین آن ها را می شناسند.

- قابلیت گفتگوی صوتی در بازی‌های آنلاین مانند Call of Duty، PUBG و Free Fire می‌تواند کودکان را در معرض توهین و رفتارهای نامناسب دیگر بازیکنان قرار دهد. علاوه بر این، استفاده از میکروفون باعث می‌شود سن، جنسیت و حتی صدای افراد حاضر در محیط بازی برای دیگران آشکار شود. لذا توصیه می‌شود این قابلیت غیرفعال شده و تنها در مواردی که هم‌بازی‌ها مورد اعتماد هستند، استفاده شود.
- استریمرها، یعنی افرادی که بازی‌های ویدئویی را به صورت زنده اجرا و تحلیل می‌کنند، تأثیر زیادی بر کودکان دارند. بسیاری از استریمرها مشهور ایرانی خارج از کشور زندگی می‌کنند و با ایجاد محتوای نامناسب، مخاطبان نوجوان را جذب می‌کنند. بنابراین، توصیه می‌شود فرزندان از دنبال کردن این افراد خودداری کنند.
- یکی از منابع درآمد اصلی استریمرها، دریافت کمک مالی (دونیت) و اشتراک ویژه (سابسکرایب) است. هیچ‌گونه پرداختی به این افراد نباید انجام شود.

- دانشنامه ویکی‌پدیا: ویکی‌پدیا یکی از محبوب‌ترین منابع اطلاعاتی در ایران است، اما محتوای آن تحت تأثیر سیاست‌های خاصی قرار دارد و در برخی موارد اطلاعات نادرست و جهت‌دار ارائه می‌دهد. به عنوان مثال، در موضوعات سیاسی و اجتماعی مانند پرونده مهسا امینی، مطالبی با جهت‌گیری خاص ثبت شده و صفحه‌ی وی، برای جلوگیری از ویرایش برای بازگویی حقیقت، قفل می‌شوند. بنابراین، کودکان و نوجوانان باید از خطرات این دانشنامه آگاه شده و به منابع معتبر و دانشنامه‌های ایرانی مراجعه کنند.
- موتور جستجو: موتورهای جستجو می‌توانند با تغییر در رتبه‌بندی نتایج، جریان اطلاعات را هدایت کنند. لازم است کودکان و نوجوانان نسبت به این قابلیت آگاه شده و بدانند که گوگل و سایر موتورهای جستجو همواره بی‌طرف نیستند. آگاهی از این موضوع به آن‌ها کمک می‌کند تا با رویکردی نقادانه از اطلاعات جستجو شده استفاده کنند.
- چت‌بات‌های هوش مصنوعی: چت‌بات‌های مبتنی بر هوش مصنوعی، اطلاعات را بر اساس سیاست‌های شرکت سازنده خود ارائه می‌دهند. این ابزارها می‌توانند احادیث جعلی تولید کنند، منابع نادرست ارائه دهند و اطلاعات غلط را به گونه‌ای بیان کنند که کاملاً معتبر به نظر برسد. به همین دلیل، کاربران باید آگاه باشند که حتی موتورهای جستجویی مانند گوگل، از چت‌بات‌ها قابل اعتمادتر هستند.
- خدمات پرمصرف خارجی: برخی نرم‌افزارهای خارجی پرکاربرد مانند MX Player و Shareit به دلیل نمایش تبلیغات نامناسب، می‌توانند برای کاربران آزاردهنده باشند. برای کاهش این مشکل، می‌توان نسخه‌های مود شده این نرم‌افزارها را از منابع معتبر داخلی دریافت کرد. در مواردی که نسخه مود شده‌ای وجود ندارد، می‌توان دسترسی نرم‌افزار به اینترنت را مسدود کرد تا تبلیغات آن غیرفعال شود.

(د) مدیریت ابزار

یکی از نکات مهم در مدیریت ابزارهای دیجیتال در خانه، انتخاب درست نوع ابزار است. این انتخاب، تأثیر مستقیمی بر میزان نظارت والدین و کنترل محتوا دارد. در این راستا، چند اصل مهم باید رعایت شود:

۱. انتخاب ابزار مناسب به جای گوشی و تبلت

والدین باید به جای خرید گوشی هوشمند، تبلت و لپ‌تاپ برای فرزندان، رایانه رومیزی را در اولویت قرار دهند. ابزارهای قابل حمل مانند گوشی و تبلت به کودکان امکان استفاده در هر مکانی، حتی در رختخواب را می‌دهند و این مسئله، اصل نظارت والدین را با چالش مواجه می‌کند. در حالی که رایانه رومیزی به دلیل مکان ثابت و قابلیت مدیریت دسترسی، نظارت را آسان‌تر می‌کند.

گرچه برخی ابزارهای فنی برای کنترل و نظارت بر استفاده کودکان از گوشی و تبلت وجود دارد، اما این به معنای آن نیست که تأمین این ابزارها برای فرزندان مسیر درستی است. پیشگیری از مشکلات بالقوه، همیشه بهتر از مدیریت آسیب‌های احتمالی است.

۲. انتخاب ابزارهای دارای محتوای بومی و مناسب

خانواده‌ها باید ابزارهایی را برای فرزندان تهیه کنند که محتوای مفید و پرورشی در کشور برای آن‌ها تدارک دیده شده باشد. به عنوان مثال، نرم‌افزارهای آموزشی و پرورشی ارزشمندی برای رایانه‌های شخصی تولید شده است که می‌تواند جایگزین مناسبی برای محتوای نامناسب ابزارهای غربی باشد.

در مقابل، ابزارهای ارتباطی مدرن، اغلب فاقد محتوای مطلوب هستند. بسیاری از محصولات موجود در بازار، یا کاملاً غربی‌اند یا در صورت بومی‌بودن، از نظر فرهنگی مناسب نیستند. به عنوان نمونه، کنسول‌های بازی پلی‌استیشن، ایکس‌باکس و نیتندو سال‌هاست که وارد کشور شده‌اند، اما به دلیل سیاست‌های تولیدکنندگان این کنسول‌ها، هیچ بازی ایرانی برای آن‌ها در دسترس نیست. در نتیجه، تمام بازی‌هایی که والدین برای فرزندانشان تهیه می‌کنند، غیربومی و مملو از محتواهای نامناسب اخلاقی، رفتاری و فکری هستند. در حالی که برای رایانه و حتی تلفن‌های هوشمند، بازی‌های متعددی توسط متخصصان داخلی تولید شده که می‌توانند جایگزین مناسبی باشند. همچنین اغلب بازی‌های ویدئویی غیربومی (مشتربا بازی‌های کنسولی) به صورت ویرایش شده در دسترس والدین می‌باشد؛ بنابراین، استفاده از رایانه، دست والدین را برای انتخاب بازی‌های سالم، بازتر می‌کند.

۳. مالکیت ابزار باید در اختیار والدین باشد

نکته مهم دیگر این است که مالکیت ابزارهای دیجیتال باید در اختیار والدین باشد، نه فرزندان. والدینی که ابزارهای دیجیتال را کاملاً در اختیار فرزند قرار می‌دهند، قدرت نظارت و مدیریت خود را به‌مرور از دست می‌دهند. در حالی که اگر ابزار به نام والدین

باشد و دسترسی‌های فرزند محدود شود، والدین می‌توانند به راحتی نحوه استفاده را کنترل کرده و در صورت نیاز، محدودیت‌هایی برای حفظ سلامت روانی و اخلاقی فرزندان اعمال کنند.

هـ) مدیریت محتوا

مدیریت محتوا، یکی از مهم‌ترین ارکان مدیریت رسانه‌ای و لازمه استفاده ایمن و مفید از فضای مجازی است. این امر به ویژه برای والدین که مسئولیت تربیت فرزندان خود را در عصر دیجیتال بر عهده دارند، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. مدیریت محتوا به معنای نظارت و کنترل بر محتوایی است که فرزندان در معرض آن قرار می‌گیرند و شامل انتخاب محتوای مناسب و محدود کردن دسترسی به محتوای نامناسب می‌شود.

بهتر است والدین پیش از خرید ابزارهای نوین ارتباطی، بازی‌ها و نرم‌افزارها، به طور کلی محتواهای مناسب را شناسایی و رصد کنند. این رویکرد پیشگیرانه، به آن‌ها کمک می‌کند تا در هنگام خرید، با آگاهی کامل اقدام کنند و از همان ابتدا، فرزندان خود را در معرض محتوای سالم و سازنده قرار دهند. به عبارت دیگر، ابتدا باید «خوراک» مناسب برای ذهن و روح فرزندانمان را بشناسیم و سپس به دنبال «ظرف» مناسب (ابزارهای ارتباطی) برای ارائه آن باشیم.

برای تهیه محتوای خوب و سالم در رسانه‌های دیجیتال، می‌توان به منابع زیر مراجعه کرد:

۱. سیم‌کارت انارستان، یک سیم‌کارت اعتباری رایگان ویژه کودکان و نوجوانان ۶ تا ۱۸ ساله است که با ارائه اینترنت دوستدار کودک و نوجوان، نیازهای مکالمه، پیامک و دیتای آن‌ها را پاسخ می‌دهد. تعرفه‌های پایه مکالمه و پیامک این سیم‌کارت مشابه سیم‌کارت‌های اعتباری همراه اول است.
۲. کتاب اینترنت پاک:^{۹۷} این کتاب، راهنمایی جامع برای والدین است تا بتوانند با مدیریت صحیح اینترنت در خانه، فرزندان خود را از محتوای نامناسب و آسیب‌رسان مصون نگه دارند.

۳. تارنماهای مفید درباره رسانه

- سایت گرداب (gerdab.ir): این سایت، منبعی ارزشمند برای کسب اطلاعات و افزایش بصیرت در مورد دنیای رسانه و فضای مجازی است.
- کانال‌های «مادنه» و «بصیرت رسانه» در پیام‌رسان ایتا: این کانال‌ها، اخبار، محتوا و اطلاعات مفیدی در زمینه سواد رسانه‌ای و فضای مجازی ارائه می‌دهند. برای دسترسی آسان به این دو کانال می‌تواند کد QR زیر را اسکن کرد.

کانال مادنه در ایتا   کانال بصیرت رسانه در ایتا

۴. پایگاه‌های مجازی دسترسی به محتوای سالم

- منابع مطمئن:

- عماریار (ammaryar.ir): ارائه‌دهنده فیلم، مستند، و محصولات فرهنگی سالم و آموزنده.
- تلویون (telewebion.com): پلتفرم پخش زنده و آرشیو برنامه‌های صدا و سیما.
- کدومو (kodomo.ir): سامانه‌ای برای راهنمایی والدین در انتخاب محتوای مناسب برای کودکان.
- آی‌نقد (inaghd.ir): سایتی برای نقد و بررسی فیلم‌ها، سریال‌ها و بازی‌های ویدئویی.
- تبیان (tebyan.net): پورتال جامع فرهنگی، مذهبی و اجتماعی.
- آوینی (aviny.com): سایتی با محتوای فرهنگی و مذهبی، به ویژه در زمینه دفاع مقدس.
- راسخون (rasekhoon.net): پایگاهی برای دانلود مقالات، کتاب‌ها و نرم‌افزارهای مذهبی.
- بازی‌بان (baziban.ir): مرجعی برای معرفی و بررسی بازی‌های ویدئویی مناسب.

● منابع خطرناک:

- شبکه نمایش خانگی: (با وجود داشتن برخی محتوای مناسب، به دلیل عدم نظارت کافی، ممکن است محتوای نامناسب نیز در آن یافت شود).
- سایت‌های اینترنتی دانلود فیلم، انیمیشن و بازی: (به دلیل عدم وجود فیلترینگ و نظارت کافی، احتمال وجود محتوای نامناسب و مخرب در این سایت‌ها بسیار بالاست).

● بازی‌های ویدئویی:

برای دسترسی به اطلاعات در خصوص بازی‌های ویدئویی و انتخاب بازی مناسب برای فرزندان خود، از کد QR مرتبط با سایت «کدومو» استفاده کنید:

سایت کدومو - بخش بازی

۵. نرم افزارهای مفید محتوایی:

- نوا: سامانه جامع مدح و مرثیه اهل بیت علیهم‌السلام (قابل دریافت از مایکت و بازار)
- نرم‌افزارهای دینی مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی (نور): ارائه‌دهنده نرم افزارهای تخصصی در زمینه علوم اسلامی (قابل دریافت از مایکت و کافه بازار و سایت نور).
- ایران صدا (iranseda.ir): ارائه‌دهنده کتاب‌های صوتی، پادکست‌ها و برنامه‌های رادیویی.

سایت ایران صدا

۶. مستندهای خوب:

- مجموعه ۱۳ قسمتی «در سرزمین سرگرمی»: این مجموعه مستند در ۱۳ قسمت به حوزه‌های مهم صنعت سرگرمی مانند فوتبال، ابرقهرمانان، کتاب‌های کمیک، شخصیت‌های کارتون، بازی‌های کامپیوتری، فیلم‌های ترسناک، سلبریتی‌ها، بازنمایی زنان در سینما و جشنواره‌های مختلف سینمایی پرداخته است. دسترسی به مجموعه مستند فوق‌الذکر با اسکن کد QR ذیل مقدور خواهد بود:

مجموعه مستندهای «در سرزمین سرگرمی»

- مجموعه مستندهای «ضد»: هر قسمت از این مجموعه مستند به موضوع متفاوتی مثل آلودگی هوا، آلودگی‌های نوری، حیوانات خانگی، صنایع جنگ و... پرداخته و می‌کوشد مردم را وادار کند که نگاه متفاوت‌تری داشته باشند. با اسکن کد QR ذیل، امکان دانلود مجموعه مستندهای «ضد» مقدور می‌باشد.

مجموعه مستندهای «ضد»

دوم: جایگزین‌سازی

اصل جایگزین‌سازی، در حیطه سبک زندگی قابل بررسی است. بهترین جایگزین برای ابزارهای نوین ارتباطی جهت کاهش آسیب‌ها و معضلات آن، روی‌آوری به آداب‌ورسوم و فرهنگ غنی اسلامی-ایرانی است. این تفکر که «راه‌حل مشکلات فضای مجازی منحصر در فضای مجازی است»، با واقعیت فاصله زیادی دارد. انسان موجودی اجتماعی است و نیاز به ارتباط با اطرافیان خود دارد. اگر پاسخ‌گویی به این نیاز، تنها در ارتباطات مجازی خلاصه شود (که متأسفانه در حال وقوع است)، ارتباطات اجتماعی و واقعی ما دچار آسیب‌های فراوانی می‌شود. بنابراین، تعمیق و تقویت ارتباطات در جهان واقعی ضروری است. خانواده، مهم‌ترین بستری است که می‌تواند ضمن غنی‌سازی صحیح اوقات فراغت، فرهنگ اصیل ما را احیا کند. به نظر می‌رسد امور ذیل می‌تواند جایگزین مناسبی برای بخشی از نیازمندی‌های ارتباطی انسان باشد که اکنون به صورت نادرست، عموماً توسط فضای مجازی پاسخ داده می‌شود:

الف) توسعه و تقویت ارتباط اجتماعی

انسان، ذاتاً موجودی اجتماعی است و برای رشد، شکوفایی و حتی بقای خود، نیازمند ارتباط با دیگران است. این نیاز، ریشه در فطرت او دارد و از ابتدایی‌ترین نیازهای روانی و عاطفی‌اش به‌شمار می‌رود. ارتباطات اجتماعی سالم و سازنده، بستر مناسبی برای تبادل افکار، عواطف و تجربیات فراهم می‌کند و به فرد احساس تعلق، ارزشمندی و حمایت می‌دهد. در مقابل، انزوا و فقدان ارتباطات اجتماعی، می‌تواند منجر به بروز مشکلات روحی و روانی، کاهش اعتماد به نفس و احساس تنهایی و بی‌پناهی شود.

دین مبین اسلام، به عنوان یک دین جامع و کامل، اهمیت ویژه‌ای برای ارتباطات اجتماعی قائل است و مؤمنان را به برقراری روابط حسنه با یکدیگر، به‌ویژه با خانواده، خویشاوندان، همسایگان و سایر مسلمانان، ترغیب می‌کند. آموزه‌های دینی، سرشار از توصیه‌هایی در باب صله رحم، خوش‌رفتاری با همسایگان، دیدار با دوستان و عیادت از بیماران است. این تأکیدات، نشان‌دهنده نقش بی‌بدیل دین در تحکیم پیوندهای اجتماعی و ایجاد جامعه‌ای سالم و پویا است.

ارتباطات اجتماعی سالم، نقش مهمی در ارتقای سلامت روان و کاهش آسیب‌های اجتماعی ایفا می‌کند. وقتی فرد در جمع خانواده، دوستان و هم‌کیشان خود حضور می‌یابد، فرصت می‌یابد تا از حمایت عاطفی و روانی آنان برخوردار شود، دغدغه‌ها و مشکلات خود را با آنان در میان بگذارد و از تجربیات آنان بهره‌مند شود. این امر، به کاهش استرس، اضطراب و افسردگی کمک می‌کند و احساس شادکامی و رضایت از زندگی را افزایش می‌دهد. از سوی دیگر، تقویت روابط اجتماعی، می‌تواند وابستگی فرد به فضای مجازی را کاهش دهد. وقتی فرد از روابط واقعی و صمیمانه با دیگران برخوردار باشد، کمتر به دنبال جایگزین‌های مجازی برای این روابط خواهد بود.

برای تقویت ارتباطات اجتماعی در سطح خانواده و جامعه، راهکارهای متعددی وجود دارد. از جمله این راهکارها می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

۱. گفت‌وگو و تعاملات خانوادگی

به‌یقین گفت‌وگو و هم‌نشینی با اعضای خانواده، غذاخوردن با آن‌ها و... در شادساختن محیط خانواده و رفع بسیاری از آسیب‌ها تأثیرگذار است.^{۹۸} توجه به این نکته ضروری است که فرزندان نیاز دارند تا از سویی با پدر و مادر گفت‌وگو و تعامل بیشتری داشته باشند و از سوی دیگر تعامل آنان با دیگران خصوصاً بچه‌های هم‌سن‌وسال خودشان که درک و فهم مشترکی راجع به مسائل مختلف دارند، در رشد و تکامل فکری آنان مؤثر است؛ برای نمونه یک کتاب یا یک فیلم می‌تواند محور گفت‌وگوی بین خانواده باشد؛ چراکه گفت‌وگو با هربهانه‌ای موجب تبادل عواطف شده، ارتباطات را عمیق می‌کند، پیوندها را مستحکم‌تر کرده و بچه‌ها را به والدین نزدیک‌تر می‌کند و اثرهای بسیار مؤثری بر اعضای خانواده دارد. از دیگر آثار حسن معاشرت با اعضای خانواده، رفع معضل گسست نسلی است؛ زیرا حسن تعامل موجب می‌شود والدین و فرزندان شناخت بیشتری در دنیای ذهنی یکدیگر داشته باشند و از درک بهتری نسبت به همدیگر برخوردار گردند. شاید به همین دلایل است که حضرت خاتم الانبیاء ﷺ می‌فرماید: «جُلُوسُ الْمَرْءِ عِنْدَ عِيَالِهِ أَحَبُّ إِلَيَّ اللَّهُ تَعَالَى مِنْ اعْتِكَافٍ فِي مَسْجِدِي هَذَا»^{۹۹} (نشستن مرد در کنار خانواده‌اش، نزد خداوند متعال دوست‌داشتنی‌تر از اعتکاف در این مسجد من است.) به‌یقین زمانی نشستن در کنار خانواده، بهتر از اعتکاف در مسجد پیامبر ﷺ است که سبب انس و الفت بیشتر میان اعضای خانواده شود؛ و الا نشستن اعضای خانواده در کنار هم و مشاهده تلویزیون یا مرور فضای مجازی و... که نمی‌تواند سبب شاد شدن محیط خانواده بشود.

۹۸. ر-ک: حسینی، داود، روابط سالم در خانواده، ص ۶۰.

۹۹. ورام بن ابی‌فراس، مجموعه ورام، ج ۲، ص ۱۲۲.

آن حضرت در سخنی دیگر می‌فرماید: «مَشْيُكَ إِلَى الْمَسْجِدِ وَ انْصِرَافُكَ إِلَى أَهْلِكَ فِي الْأَجْرِ سَوَاءٌ»^{۱۰۰} (رهسپارشدنت به‌سوی مسجد و بازگشت به‌سوی خانواده‌ات، ثواب یکسان دارند).

برخی از راهکارهای عملی برای تقویت گفتگو و تعاملات خانوادگی عبارت است از:

- ایجاد حلقه‌های گفت‌وگوی خانوادگی: زمانی را در روز یا هفته به گفت‌وگوی خانوادگی اختصاص دهید. در این جلسات، اعضای خانواده می‌توانند درباره موضوعات مختلف، از مسائل روزمره گرفته تا دغدغه‌ها و علایق خود، صحبت کنند.
- فعالیت‌های مشترک: انجام فعالیت‌های مشترک مانند آشپزی، باغبانی، تماشای فیلم، بازی‌های گروهی و ... بهانه‌ای برای گفت‌وگو و تعامل بیشتر فراهم می‌کند.
- مطالعه و بحث گروهی: یک کتاب یا مقاله را انتخاب کنید و به‌صورت گروهی مطالعه کنید. سپس درباره آن بحث و تبادل نظر کنید. این کار علاوه بر افزایش دانش، به تقویت مهارت‌های گفت‌وگو و تفکر انتقادی کمک می‌کند.
- صرف غذا دورهمی: حتماً وعده‌های غذایی را در کنار هم و به دور از هرگونه تلفن همراه و تلویزیون صرف کنید. این کار فرصتی عالی برای گفتگو و صمیمیت بیشتر است.

۲. صلۀ ارحام

ارتباط با اقوام و بستگان، از بهترین راهکارهای پاسخ‌گویی به نیازهای ارتباطی انسان‌هاست. دین اسلام به‌عنوان دین کامل، به صلۀ ارحام و رفت‌وآمد با اقوام سفارش‌های فراوانی کرده است. تقویت و تعمیق ارتباط با نزدیکان و فامیل، ضمن کاهش نیاز به ارتباطات مجازی، فواید فراوانی به دنبال دارد. امام موسی کاظم (علیه السلام) می‌فرماید: «صِلَةُ الْأَرْحَامِ تُحَسِّنُ الْخُلُقَ وَ تُسَمِّحُ الْكُفَّ وَ تُطَيِّبُ النَّفْسَ وَ تَزِيدُ فِي الرِّزْقِ وَ تُدَسِّئُ فِي الْأَجْلِ»^{۱۰۱} (صلۀ رحم، خلق‌وحوی را نیکو، دست را بخشنده، جان را پاکیزه و روزی را زیاد می‌کند و اجل را به تأخیر می‌اندازد). در مقابل قطع ارتباط با اقوام و بستگان از گناهان بزرگ شمرده شده است. امام صادق (علیه السلام) می‌فرماید: «الدُّنُوبُ الَّتِي تُعَجَّلُ الْفَنَاءَ قَطِيعَةُ الرَّحِمِ»^{۱۰۲} (از جمله گناهانی که مرگ و نابودی را شتاب می‌بخشد، قطع رحم است). از دیگر فواید صلۀ ارحام، پاسخ‌گویی به نیاز بازی و سرگرمی فرزندان با همسالان خود توسط فرزندان اقوام است.

برخی از راهکارهای عملی برای تقویت گفتگو و تعاملات خانوادگی عبارت است از:

- برنامه‌ریزی برای دیدارهای منظم: با توجه به مشغله‌های زندگی امروزی، برنامه‌ریزی برای دیدارهای منظم با اقوام و خویشاوندان ضروری است. این دیدارها می‌تواند به‌صورت هفتگی یا ماهانه باشد.

۱۰۰. میرزا حسین نوری، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، ج ۶، ص ۴۰.

۱۰۱. محمد بن حسن حر عاملی، وسائل الشیعه، ج ۲۱، ص ۵۳۵.

۱۰۲. محمد بن نعمان (شیخ مفید)، الاختصاص، (النص)، ص ۲۳۸.

- استفاده از مناسبت‌ها: مناسبت‌های مذهبی، ملی و خانوادگی فرصت خوبی برای گردهمایی‌های خانوادگی و تقویت صله ارحام است.
- ایجاد هیئت‌های خانگی: تشکیل هیئت‌های خانگی به صورت چرخشی در منزل اقوام، علاوه بر تقویت صله ارحام، زمینه‌ساز انس بیشتر با معارف دینی می‌شود. برای تداوم هیات، توجه به سادگی و پرهیز از هرگونه اسراف و تبذیر بسیار ضروری است.
- کمک و مساعدت به اقوام: در هنگام مشکلات و گرفتاری‌ها در کنار اقوام باشید و از آنها حمایت‌های مادی و عاطفی داشته باشید.

۳. ارتباط با همسایگان

دین مبین اسلام سفارش فراوانی بر ارتباط و معاشرت با همسایه کرده است. اهمیت ارتباط با همسایه به حدی است که در منابع اسلامی نقل شده است جبرئیل (علیه السلام) آن قدر بر حرمت همسایه تأکید می‌کرد که رسول خدا (صلی الله علیه و آله) گمان بُرد همسایه از همسایه ارث می‌برد.^{۱۰۳} رسول خدا (صلی الله علیه و آله) نیز آن قدر سفارش همسایگان را به مردم می‌کرد که آنان نیز گمان بردند همسایه‌ها از یکدیگر ارث می‌برند.^{۱۰۴}

جالب‌توجه اینکه قرآن کریم در آیه ۳۶ سوره نساء، علاوه بر ذکر «همسایگان نزدیک»، به توجه به «همسایگان دور» نیز سفارش کرده است و این نشان از اهمیت ویژه اسلام به رسیدگی و توجه به همسایه دارد. گفتنی است حد همسایگی از هر سمت، چهل خانه است که محدوده‌ای به اندازه یکصد و شصت خانه را در بر می‌گیرد. اگر برای هر خانه‌ای این حلقه یکصد و شصت خانه‌ای را ترسیم کنیم، تصور کنید که ارتباط همسایه‌ها، چه شبکه درهم‌تنیده و به هم پیوسته‌ای را به وجود می‌آورد. همانند ارتباط با اقوام، صله با همسایگان نقش ویژه‌ای در پاسخگویی به نیازهای اولیه فرزندان مانند بازی، سرگرمی و تعامل با دیگر همسالان دارد.

برخی از راهکارهای عملی برای تقویت گفتگو و تعاملات خانوادگی عبارت است از:

- احوالپرسی و خوش‌وبش: هنگام برخورد با همسایگان، با روی گشاده احوالپرسی کنید و جوایای حالشان باشید.
- مشارکت در امور ساختمان: در امور مربوط به ساختمان یا محل سکونت خود مشارکت کنید. این کار نشان‌دهنده حس مسئولیت‌پذیری و علاقه‌مندی شما به حفظ روابط خوب با همسایگان است.
- دعوت از همسایگان: گاهی اوقات همسایگان خود را برای صرف چای یا شام دعوت کنید. این کار به ایجاد صمیمیت و دوستی بیشتر کمک می‌کند.

۱۰۳. محمد بن علی بن بابویه قمی (شیخ صدوق)، کتاب من لا یحضره الفقیه، ج ۱، ص ۵۲.

۱۰۴. محمد بن یعقوب کلینی، کافی، ج ۷، ص ۵۱.

- برگزاری مراسم‌های مشترک: در صورت امکان، با همسایگان خود مراسم‌های مشترکی مانند جشن‌های مذهبی یا ملی، جزء خوانی قرآن و مانند آن برگزار کنید.
- رسیدگی به مشکلات همسایه: اگر متوجه شدید همسایه‌ای نیاز به کمک دارد، در حد توان به او کمک کنید.

۴. ارتباط با مؤمنان و دوستان

یکی دیگر از آموزه‌های متمدنی اسلام، ارتباط و رفت‌وآمد با مسلمانان است. اهمیت این مسئله به اندازه‌ای است که پیامبر بزرگوار اسلام صلی الله علیه و آله می‌فرماید: «مَنْ زَارَ أَخَاهُ فِي بَيْتِهِ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ لَهُ أَنْتَ صَیْفِي وَ زَائِرِي عَلَى قِرَاكَ وَ قَدْ أُوجِبْتُ لَكَ الْجَنَّةَ بِحُبِّكَ إِيَّاهُ»^{۱۰۵} (کسی که برای دیدن برادر دینی‌اش به خانه او برود، خداوند عزوجل به او می‌فرماید: «تو مهمان و زائر من هستی و بر من است که تو را احترام کنم؛ به خاطر دوستی تو با آن برادرت، بهشت را بر تو واجب کردم.») همچنین آن بزرگوار به داماد خویش می‌فرماید: «يَا عَلِيُّ ثَلَاثَةٌ مِنْ خُلَلِ اللَّهِ رَجُلٌ زَارَ أَخَاهُ الْمُؤْمِنَ فِي اللَّهِ فَهُوَ زَوْرُ اللَّهِ وَ حَقُّ عَلَى اللَّهِ أَنْ يُكْرِمَ زَوْرَهُ...»^{۱۰۶} (ای علی، سه چیز از زینت‌های خداست: [اولین آن] فردی که برادر مؤمنش را برای خدا دیدار کند؛ پس او خدا را زیارت کرده است و بر خداست که زائرش را گرامی بدارد و هرچه از خدا بخواهد، به او بدهد....).

دقت در دو روایت فوق نشان از اهمیت ارتباط میان مؤمنان دارد و احیای آن آثار دنیوی و اخروی فراوانی را به همراه خواهد داشت.

امام باقر علیه السلام نیز می‌فرماید: «تَزَاوَرُوا فِي بُيُوتِكُمْ فَإِنَّ ذَلِكَ حَيَاةٌ لِأَمْرِنَا رَحِمَ اللَّهُ عَبْدًا أَحْيَا أَمْرَنَا»^{۱۰۷} (در خانه‌هایتان به دیدار یکدیگر بروید که این کار باعث حیات امر ماست. رحمت خدا بر آن بنده‌ای که امر ما (اهل بیت) را احیا کند.) از این روایت به دست می‌آید که حیات دینی ما، وابسته به احیای سنت‌های حسنه‌ای مانند ارتباط با نزدیکان و افراد مطمئن است و رویگردانی از این سنت‌ها عواقب ناگواری را به همراه خواهد داشت. نیز تاکید بر ارتباط حضوری (و نه با استفاده از ابزارهای ارتباطی جدید) در این روایت به وضوح مشاهده می‌گردد.

برخی از راهکارهای عملی برای تقویت گفتگو و تعاملات خانوادگی عبارت است از:

- دیدارهای دوستانه: برای دیدارهای دوستانه با افراد مؤمن و هم‌فکر برنامه‌ریزی کنید. این دیدارها می‌تواند در منزل، مسجد، پارک یا هر مکان مناسب دیگری باشد.
- شرکت در فعالیت‌های جمعی: در فعالیت‌های جمعی مذهبی، فرهنگی یا اجتماعی شرکت کنید. این کار علاوه بر تقویت ارتباط با دیگران، به رشد فردی و اجتماعی شما نیز کمک می‌کند.

۱۰۵. محمد بن یعقوب کلینی، کافی، ج ۲، ص ۱۷۷؛ محمد بن شاه مرتضی (ملا محسن فیض کاشانی)، الوافی، ج ۵، ص ۵۹۱.

۱۰۶. ابن شعبه حرانی، تحف العقول، ص ۷.

۱۰۷. محمد بن علی بن بابویه قمی (شیخ صدوق)، الخصال، ج ۱، ص ۲۲.

- تشکیل گروه‌های دوستانه: گروه‌های دوستانه‌ای با علایق مشترک تشکیل دهید. این گروه‌ها می‌توانند به صورت منظم دور هم جمع شوند و به فعالیت‌های مورد علاقه خود بپردازند.
- حضور در مسجد: حضور در مسجد و برقراری ارتباط با نمازگزاران، می‌تواند به تقویت ارتباطات دینی کمک کند.

(ب) فرزندآوری

یکی از هدف‌ها و کارکردهای مهم خانواده، حفظ و بقای نسل بشر در ساختار و نظامی قانونی و مشروع است و شاید بتوان گفت که این مسئله، مهم‌ترین کارکرد خانواده است.

فرزند یکی از نیازهای عاطفی انسان است و به همین دلیل امام صادق (علیه السلام) فرزند را مایهٔ انس در بی‌کسی‌ها و آرامش در تنهایی‌ها^{۱۰۸} و نیز مایهٔ روشنی چشم و شادابی قلب می‌شمرد. پیامبر خدا (صلی الله علیه و آله) می‌فرماید: «اَظْلُبُوا الْوَلَدَ وَ التَّمِسُوهُ فَإِنَّهُ قُرَّةُ الْعَيْنِ وَ رِيحَانَةُ الْقَلْبِ وَ إِيَّاكُمْ وَ الْعَجَزَ وَ الْعُفْرَ»^{۱۰۹} (فرزند را طلب کنید و به دنبال آن بروید که فرزند مایهٔ روشنی چشم و خشنودی دل است و از ناتوانی و تمایل به بی‌فرزندگی خودداری کنید).

پیامبران اولوالعزم نیز به فرزند علاقه‌مند بودند و دغدغهٔ بی‌فرزندگی آنان را می‌آزرد؛ از این رو پیامبری همچون حضرت ابراهیم (علیه السلام) با مژدهٔ فرزنددار شدن از سوی فرشتگان، ضمن شگفتی و تعجب، به حمد و ستایش حق برخاست.^{۱۱۰} حضرت زکریا (علیه السلام) نیز با بشارت فرزندگی به نام یحیی (علیه السلام) دل شاد شد و به سپاسگزاری از این نعمت بزرگ پرداخت.^{۱۱۱}

فرزندآوری علاوه بر فواید معنوی مانند مباحثات پیامبر بزرگوار اسلام (صلی الله علیه و آله)، موجب کسب برکات مادی و دنیوی نیز می‌شود. علامه طباطبایی می‌فرماید: «یکی از مهم‌ترین مقاصد در نظر شارع اسلام، زیاد شدن نسل مسلمانان و آباد شدن زمین به دست آنان است. آبادی شایسته و مخصوصی که ریشهٔ شرک و فساد را می‌زند»^{۱۱۳}

وقتی تعداد فرزندان زیاد و با فاصله سنی متعادل باشد (حدوداً دوسال)، بچه‌ها با همدیگر بازی می‌کنند و شخصیت آن‌ها از جهات مختلف به خوبی رشد می‌کند. شاهد این مدعا، گذشتهٔ نه‌چندان دور است که در هر خانه‌ای به صورت معمول چهارپنج

---

۱۰۸. امام صادق (علیه السلام) می‌فرماید: «هنگامی که فرزنددار شدن یکی از شما به تأخیر افتاد، بگوید: اَللّٰهُمَّ لَا تَذَرْنِيْ فَرْدًا وَّ اَنْتَ خَيْرُ الْوَارِثِيْنَ وَحِدًا وَحْشًا فَيَقْصُرَ شُكْرِيْ عَنْ تَفَكُّرِيْ بَلْ هَبْ لِيْ عَاقِبَةً صِدْقٍ ذُّكُورًا وَّ اِنَّا اَنْسُ بِهِمْ مِنَ الْوَحْشَةِ وَّ اَسْكُنُ اِلَيْهِمْ مِنَ الْوَحْدَةِ» (خدا یا! مرا تنها نگذار [و فرزند برومند به من عطا کن] که تو بهترین وارثانی. مرا تنها و وحشت‌زده نگذار تا سپاسگزاری از تدبیرم کمتر شود، بلکه جانشینی درست از پسران و دختران را به من ببخش که از وحشت به اینان انس گیرم و در تنهایی با آنان آرام گیرم) (محمد بن یعقوب کلینی، کافی، ج ۶، ص ۷).

۱۰۹. حسن بن فضل طبرسی، مکارم الاخلاق، ص ۲۲۴.

۱۱۰. ابراهیم، ۳۹.

۱۱۱. آل عمران، ۳۸ تا ۴۱.

۱۱۲. رسول خدا (صلی الله علیه و آله) فرزندان را مایهٔ فخر و سربلندی خود در روز قیامت می‌داند و می‌فرماید: «تَزَوَّجُوا فَإِنِّيْ مُكَاتِرٌ بِكُمْ الْأُمَمَ عَدَا فِي الْيَأَمَةِ حَتَّىٰ إِنَّ السَّقَطَ لَيَجِيْءُ مُجْبَطًا عَلَىٰ بَابِ الْجَنَّةِ قِيَالُ لَهُ ادْخُلِ الْجَنَّةَ قِيَالُ لَا حَتَّىٰ يَدْخُلَ أَبَوَايَ الْجَنَّةَ قَبْلِيْ» (ازدواج کنید؛ زیرا من در فردای قیامت، به افزونی شما بر دیگر امت‌ها می‌نازم، حتی [به] جنین سقط‌شده‌ای که با حالت قهر و ناراحتی، بر در بهشت می‌آید و به او گفته می‌شود: «بهشت وارد شو!» و او می‌گوید: «نه». [وارد نمی‌شوم] تا پدر و مادرم پیش از من وارد شوند) (محمد تقی مجلسی، روضه المتقین فی شرح من لا یحضره الفقیه، ج ۸، ص ۸۲).

۱۱۳. سید محمد حسین طباطبایی، المیزان فی تفسیر القرآن، ج ۴، ص ۱۸۹.

بچه، معمولاً با اختلاف سنی دو یا سه سال وجود داشت و چون تعداد بچه‌ها زیاد بود، هم بچه‌ها با هم بازی می‌کردند و سرگرم می‌شدند و هم اینکه نیازهای تعاملی و ارتباطاتی و گفت‌وگو و تبادل عاطفی و پاسخ به نیازهای عاطفی به‌نحو مطلوب و به‌صورت طبیعی پاسخ داده می‌شد.

نکته مهم‌تر آنکه دشمنان اسلام با تمام وجود باور دارند بهترین راه مقابله با اسلام، کاهش جمعیت مسلمانان است.^{۱۴} به همین دلیل از دهه‌های گذشته تا امروز برای مقابله با نظام اسلامی در این جهت برنامه‌ریزی و اقدام عملی کرده‌اند؛ چراکه آنان می‌دانند فرزندآوری پتانسیلی ارزشمند برای هر جامعه‌ای محسوب می‌شود. این نیرو و پتانسیل وجود جوانانی است که زمینه را برای دستیابی به تعالی در هر جامعه فراهم می‌کنند. هنگامی که جامعه‌ای جوان داشته باشد، قطعاً توسعه پیشرفت و موفقیت را در پیش خواهد داشت؛ اما جوامعی که متوسط سن زیادی دارند، عموماً علاوه بر هزینه‌های بسیار زیاد، مشکل‌ها و چالش‌های فراوانی دارند.

اما در موضوع بحث ما، همانگونه که در فصل سوم گذشت، تک‌فرزندی موجب بی‌پاسخ ماندن نیازهای اولیه فرزند و حاکمیت رسانه‌های نوین بر روح و جسم او گردیده است. کودک یا نوجوانی که از داشتن یک هم‌بازی، یک هم‌سخن و هم‌زبان با سطح درک و فهم تقریباً همسان محروم است و از تنهایی رنج می‌برد، به‌دنبال جایگزینی برای اوقات فراغت خود است. در نتیجه به تلویزیون، جاذبه‌های گرافیکی و هیجان‌های کاذب در بازی‌های رایانه‌ای و دنیای مجازی رومی‌آورد؛ اما در مقابل، وقتی فرزندان زیاد باشند، بیشتر درگیر بازی می‌شوند و چنان یکدیگر را سرگرم می‌کنند که انس کمتری با فضای مجازی پیدا می‌کنند. البته چنان‌که قبلاً نیز اشاره شد میزان استفاده فرزندان از فضای مجازی در خانواده به نوع مدیریت والدین و کارآمد کردن اصول پیش‌گفته نیز ارتباط وثیقی دارد.

برخی خانواده‌ها، شبهاتی در خصوص فرزندآوری دارند؛ شبهاتی از قبیل تامین نیازهای مادی فرزند با توجه به مشکلات اقتصادی، تمرکز بر کیفیت تربیت به جای کمیت جمعیت و ... برای اخذ پاسخ‌های این شبهات می‌توان از منابع زیر استفاده کرد:

- پیگیری محتوای «موسسه فرهنگی تبلیغی اندیشه کوثر» در آپارات و ایتا با اسکن کد QR

کانال اندیشه کوثر در آپارات   کانال اندیشه کوثر در ایتا

- مقاله «پاسخ به مهم‌ترین شبهات افزایش جمعیت و فرزندآوری» از آقای دکتر صالح قاسمی در نشریه «ره‌توشه» دفتر تبلیغات اسلامی.
- کتاب «سه مجلس دینی؛ با موضوع شبهات فرزندآوری که توسط «ستاد جمعیت و خانواده سازمان تبلیغات اسلامی» در ۵۴ صفحه تنظیم شده است.

ج) بازی و تفریحات سالم

بازی و تفریحات سالم علاوه بر جذابیت فراوان، از یک سو موجب مسرت و شادی افراد می شود و از سوی دیگر زمینه رشد معنوی، تقویت خلاقیت و پرورش جسم را فراهم می کند و ضعف ها و قوت های کودکان را نشان می دهد. بازی از نیازهای اساسی و اولیه کودکان است و باید به شکل صحیح و واقعی به این نیاز پاسخ داده شود. بازی برای کودک، جدی ترین موضوع حیات است. واژه بازی برای بزرگسالان، مساوی با وقت گذرانی، بطالت، غفلت و... است^{۱۱۵} که مانع تکامل و تعالی می شود؛ اما درباره کودک، بستر رشد و تکامل او را فراهم می کند. دوران بازی کودک، دوران تعطیلی تکامل نیست؛ بلکه دوران شکوفایی استعدادهای او از طریق بازی است؛ از این رو توصیه شده است که به کودکان خود، اجازه بازی بدهید و کودکی که بازیگوش باشد، در بزرگسالی خوش فهم و بردبار می شود.^{۱۱۶}

از نظر روان شناسی نیز هر بازی سالمی که کودک به آن مشغول می شود، ارزش های بس مهم دارد که ۱. ارزش جسمانی؛ ۲. ارزش درمانی؛ ۳. ارزش تربیتی؛ ۴. ارزش اجتماعی؛ ۵. ارزش آموزشی و ۶. ارزش اخلاقی (معنوی) از جمله آن است.^{۱۱۷}

رسول خدا ﷺ نه تنها بر بازی کودکان سفارش می کرد، بلکه درباره شیوه بازی با کودکان می فرمود: «مَنْ كَانَ عِنْدَهُ صَبِيٌّ فَلْيُتَصَابَ لَهُ»^{۱۱۸} (نزد هرکس کودکی هست، باید با او کودکی کند [و با او هم بازی شود]).

چنان که گفته شد کودکان و نوجوانان نیازمند بازی و تفریحات سالم هستند که عمده این بازی ها در میان همسالان و در محیطی خارج از فضای درونی خانه، همچون حیاط یا کوچه می تواند انرژی آنان را تخلیه کند؛^{۱۱۹} در حالی که همانگونه که در فصل سوم بیان شد، کوچه در میان آپارتمان های ده ها طبقه دیگر معنای گذشته را ندارد و حیاط از بسیاری از خانه های کوچک حذف شده است و عملاً فرزندان مکانی برای بازی های پرتحرک ندارند و از سوی دیگر ارتباط فرزندان ما با فرزندان اقوام و همسایه ها هم به واسطه معاشرت نکردن و ارتباط نداشتن با فامیل و همسایگان، کمرنگ شده است و مهم تر آنکه والدین به بهانه کمبود وقت یا خستگی، با بچه ها بازی نمی کنند و آنان را از موهبت بازی محروم می کنند. در چنین وضعیتی آیا برای فرزندان راهکاری جز بازی با گوشی، پلی استیشن، ایکس باکس و لپ تاپ باقی می ماند؟! و آیا این نحوه مواجهه با کودکان با دستورهای اسلامی و سیره معصومین (علیهم السلام) هم خوانی دارد؟! در سیره رسول خدا ﷺ آمده است: «كَانَ الْحَسَنُ وَالْحُسَيْنُ يَرْكَبَانِ ظَهْرَ

---

^{۱۱۵} بازی برای بزرگسالان مذموم است اما سرگرمی حلال به شدت توصیه شده است. با جستجوی واژه هایی مانند «لهو المومن» و «لهو المومنة» در روایات و تنقیح مناظ از مصادیق ذکر شده در روایات، می توان به چستی سرگرمی و تفاوت آن با بازی پی برد.

^{۱۱۶} محمد محمدی ری شهری، حکمت نامه کودک، ص ۲۵۴.

^{۱۱۷} برای مطالعه بیشتر نک: محمد محمدی ری شهری، حکمت نامه کودک، ص ۲۵۵ و ۲۵۶.

^{۱۱۸} محمد بن حسن حر عاملی، وسائل الشیعه، ج ۲۱، ص ۴۸۶.

^{۱۱۹} ذکر این نکته بایسته است که بازی در خارج از منزل نیز خطرها و آسیب های خود را دارد و نیازمند مراقبت غیرمستقیم والدین است؛ اما حضور کودکان و نوجوانان در فضای مجازی و شبکه های اجتماعی به مراتب می تواند آسیب بیشتری داشته باشد.

النَّبِيِّ ﷺ وَ يَقُولَانِ حَلَّ حَلٍّ وَ يَقُولُ نِعْمَ الْجَمَلُ جَمَلُكُمَا.»^{۱۲۰} (امام حسن و امام حسین علیهما السلام بر پشت مبارک پیامبر خدا ﷺ سوار می شدند و می گفتند: «حرکت کن.» رسول اکرم ﷺ هم می فرمود: «شتر شما، خوب شتری است.»)

- والدین برای آشنایی با بازی های سالم و قابل اجرا در منازل (حتی آپارتمان) می توانند به منابع ذیل مراجعه کنند:
- کتاب «بازی های عسلی و غسل های بدلی» (نقش بازی در تربیت کودک) از مجموعه «من دیگر ما»، تالیف محسن عباسی ولدی را تهیه و مطالعه نمایند.
  - جستجوی عبارت «۳۷ بازی آپارتمانی برای کودکان ۲ تا ۶ سال (هدفمند و سرگرم کننده)» در وبسایت چاره‌دان به آدرس:

<https://www.chaaredan.com/>

و یا اسکن کد QR

- جستجوی عبارت «بازی های آپارتمانی برای کودکان» در وبسایت تبیان به آدرس:

<https://www.tebyan.net/>

و یا اسکن کد QR

د) داستان گویی

داستان گویی از روش های خوب تربیت دینی است، به گونه ای که قرآن از این روش برای بیان مهم ترین و عالی ترین مفاهیم تربیتی استفاده می کند. در زمان های نه چندان دور، نقل داستان در خانواده ها خصوصاً توسط پدر بزرگ ها و مادر بزرگ ها، به عنوان یک سنت ایرانی، هم موجب سرگرمی کودکان می شد و هم با انتخاب داستان های مفید و هدفمند، روش تربیتی مناسبی برای کودکان به حساب می آمد. این سنت نیکو اکنون با ورود فناوری های نوین ارتباطی رو به فراموشی است. خانواده ها می توانند با احیای این سنت حسنه، وقت فراغت کودکان را به خوبی پر کنند و صمیمیت را در خانواده افزایش دهند، برای مثال کتاب کیله و دمنه که هم اکنون با قلمی سلیس و روان بازنویسی شده، از جمله کتاب های جذاب و پندآموز برای چنین جلساتی است. تقریباً همه آثار ادبی کهن ایران مانند قابوسنامه، بوستان و گلستان سعدی و اینک با طراحی زیبا و قلم روان در دسترس والدین است و می تواند جایگزین مناسبی برای تامین بخشی از نیازمندی های فرزندان از طریق داستان گویی باشد. کتاب های داستانی در

بخش‌های مختلف کتاب معرفی شده است. به صورت کلی کتابهای داستانی انتشارات مسجد مقدس جمکران (کتاب جمکران)، آستان مقدم امام رضا علیه السلام (به نشر) و «سوره مهر»، بسیار مفید هستند

هـ) مطالعه کتاب

از جایگزین‌های عالی برای پر کردن بخشی از وقت اعضای خانواده و تامین نیاز به کسب اطلاعات و آگاهی، کتاب است. کتاب‌های مناسب برای سنین مختلف، سرگرمی بسیار مفیدی برای فرزندان و والدین است، مثلاً اگر بچه ابتدایی در خانه باشد، والدین از او بخواهند چند خط کتاب را بخواند و بقیه‌اش را والدین بخوانند و یا آنکه درباره کتاب خوانده شده با هم گفتگو کنند. ضمن ایجاد جذابیت لازم برای ادامه این مسیر برای کودک، هم مؤلفه‌های فرهنگی دینی و سبک زندگی اسلامی ایرانی به او منتقل شده است و هم بچه‌ها با واژه‌های زبان فارسی آشنا می‌شوند.

برای ترویج فرهنگ مطالعه در خانواده، راهکارهای متعددی وجود دارد که می‌توان آن‌ها را به شیوه‌های گوناگون به کار بست. در این راستا، می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

۱. ایجاد کتابخانه خانگی

- اختصاص فضایی مشخص در منزل، هرچند کوچک، به کتابخانه می‌تواند بسیار مؤثر باشد. این فضا می‌تواند شامل قفسه‌های کتاب، فضایی راحت برای نشستن و نور کافی باشد.
- تهیه کتاب‌های متنوع و متناسب با سن و سلیقه همه اعضای خانواده، از جمله کودکان، نوجوانان و بزرگسالان، ضروری است.
- قرار دادن کتاب‌ها در معرض دید و دسترس آسان، به ویژه برای کودکان، آن‌ها را به مطالعه کتاب ترغیب می‌کند.

۲. الگوسازی والدین

- والدین می‌توانند با مطالعه منظم کتاب در حضور فرزندان، الگوی مناسبی برای آن‌ها باشند.
- صحبت کردن درباره کتاب‌هایی که مطالعه می‌کنند و به اشتراک گذاشتن لذت مطالعه با فرزندان، آن‌ها را به این کار علاقه‌مند می‌کند.
- شرکت در فعالیت‌های مرتبط با کتاب، مانند بازدید از نمایشگاه‌های کتاب یا عضویت در کتابخانه‌ها، به همراه فرزندان، می‌تواند تأثیر مثبتی داشته باشد.

۳. زمان مطالعه خانوادگی

- اختصاص زمانی مشخص در طول روز یا هفته به مطالعه خانوادگی، می‌تواند به ایجاد عادت مطالعه در همه اعضای خانواده کمک کند.
- در این زمان، همه اعضای خانواده می‌توانند به صورت فردی یا گروهی به مطالعه بپردازند.

- خواندن کتاب‌های داستان با صدای بلند برای کودکان، به ویژه در سنین پایین، می‌تواند بسیار جذاب و لذت‌بخش باشد.

۴. گفت‌وگو درباره کتاب

- ایجاد فضایی برای گفت‌وگو و تبادل نظر درباره کتاب‌های خوانده شده، می‌تواند به درک عمیق‌تر مطالب و افزایش علاقه اعضای خانواده به مطالعه کمک کند.
- پرسیدن سؤالاتی درباره شخصیت‌ها، داستان و پیام کتاب، می‌تواند تفکر انتقادی را در فرزندان تقویت کند.
- تشویق فرزندان به بیان نظرات و احساسات خود درباره کتاب، به آن‌ها اعتماد به نفس می‌دهد و آن‌ها را به مشارکت فعال در بحث‌ها ترغیب می‌کند.

۵. ایجاد جذابیت در مطالعه

- انتخاب کتاب‌های جذاب و متناسب با علایق فرزندان، می‌تواند آن‌ها را به مطالعه علاقه‌مند کند.
- استفاده از کتاب‌های مصور، کتاب‌های صوتی و کتاب‌های الکترونیکی، می‌تواند تنوع و جذابیت بیشتری به مطالعه ببخشد.
- برگزاری مسابقات کتاب‌خوانی، اهدای جایزه به فرزندان برای مطالعه کتاب و تشویق آن‌ها به نوشتن خلاصه یا نقد کتاب، می‌تواند انگیزه آن‌ها را برای مطالعه افزایش دهد.

۶. مطالعه هدفمند

- خانواده‌ها می‌توانند در کنار مطالعه آزاد، مطالعه هدفمند را در دستور کار قرار دهند. به عنوان مثال موضوعی را انتخاب و همه اعضا در مورد آن تحقیق و مطالعه کنند و در زمان مشخصی به گفتگو بپردازند.

۷. استفاده از فرصت‌ها

- از هر فرصتی برای مطالعه استفاده شود. به عنوان مثال، هنگام سفر، در اتاق انتظار، یا قبل از خواب.
- همراه داشتن کتاب در مکان‌های مختلف، می‌تواند به استفاده بهینه از زمان‌های مرده کمک کند.
- تشویق فرزندان به مطالعه کتاب در اوقات فراغت، به جای تماشای تلویزیون یا بازی‌های رایانه‌ای، می‌تواند به ایجاد عادت مطالعه در آن‌ها کمک کند.

رعایت مجموع روش‌های فوق، نیاز به ارتباط، گفت‌وگو، تعامل و تبادل اطلاعات را به صورت حقیقی پاسخ می‌دهد و بُعد اجتماعی بودن انسان را تقویت می‌کند. در این صورت، شاهد کاهش مراجعه اعضای خانواده به فضای مجازی خواهیم بود؛ زیرا نیاز به ارتباط و حضور در اجتماع، به صورت صحیح و حقیقی پاسخ داده شده است.

سوم: نظارت و مراقبت

اصل نظارت و مراقبت یکی از اصول مهم تربیتی مورد توجه آموزه‌های اسلامی است. انبیا و اولیای الهی همیشه همراه و مونس مردم بوده‌اند و در کنار آنان زندگی می‌کرده‌اند. نیکویی این همراهی از آن جهت است که انسان دائماً در معرض تیرهای مسموم شیطان بوده و نیازمند همراهی راهنما و هدایتگری است که او را به سوی خیر و صلاح ارشاد کند. در طول تاریخ، علما نیز به‌عنوان جانشین امام عصر^{علیه السلام} در کنار مردم زندگی کرده‌اند و ارتباط تنگاتنگی میان آنان و مردم بوده است. به همین دلیل مردم شهرها و محلاتی که عالم و روحانی باتقوایی را در کنار خود داشته‌اند، رشد معنوی بیشتری را شاهد بوده‌اند.

با توجه به تسلط دشمن بر فضای مجازی و عدم مدیریت اسلامی این رسانه در کشور، مخاطرات زیادی فرزندان را تهدید می‌کند. از این رو فرزندان نیازمند همراهی والدین خود هنگام استفاده از آن هستند تا بتوانند با کمک راهنمایی‌ها و هدایتگری‌های والدین، در شوره‌زار امپراتوری رسانه‌ای غرب با کمترین آسیب مواجه شوند.

(الف) تفاوت نظارت و تجسس

یکی از مهم‌ترین مسائل تربیتی، ارشاد، راهنمایی و نظارت بر رفتار فرزندان است. تربیت دینی و اخلاقی فرزندان، به معنای آشنا ساختن آنان با ارزش‌های دینی و فضایل اخلاقی و عملی، از مهم‌ترین وظایفی است که بر عهده والدین نهاده شده است. در کنار این وظیفه، نظارت بر عملکرد فرزندان، تشویق آن‌ها در خوبی‌ها و تذکر و ارشاد در کج‌روی‌ها نیز، مسئولیتی است که والدین باید به آن اهتمام ورزند. این نظارت، گاه می‌تواند به صورت مستقیم باشد و گاه، شرایط ایجاب می‌کند که به شکل غیرمستقیم صورت پذیرد.

نکته مهم آنکه ممکن است برخی نظارت را به تجسس و جاسوسی تعبیر کنند؛ در حالی که معنای نظارت با تجسس متفاوت است؛ چراکه همان‌گونه که نظارت والدین بر رفتار فرزندان ضرورتی اجتناب‌ناپذیر است، از دیدگاه اسلام، تجسس حرام است. تفاوت این دو رفتار در این است که در نظارت، افراد بر وجود ناظر آگاه هستند و می‌دانند که تمامی رفتار و کردارشان ثبت و ضبط می‌شود، همانند دوربین‌های مدار بسته مغازه‌ها، هتل‌ها و آسانسورها؛ اما در تجسس به‌گونه‌ای رفتار دیگران زیر نظر گرفته می‌شود که فرد اطلاع ندارد و تجسس‌کنندگان بدون اطلاع افراد، ناظر بر رفتار و کردار آنان هستند. قرآن کریم نیز در آیات پرشمار بر نظارت خداوند متعال، ملائکه و... بر رفتار انسان‌ها هشدار داده است؛ چنان‌که می‌فرماید: ﴿وَمَا تَكُونُ فِي شَأْنٍ وَمَا تَتْلُوا مِنْهُ مِنْ قُرْآنٍ وَلَا تَعْمَلُونَ مِنْ عَمَلٍ إِلَّا كُنَّا عَلَيْكُمْ شُهُوداً إِذْ تُفِيضُونَ فِيهِ وَمَا يَعْزُبُ عَنْ رَبِّكَ مِنْ مِثْقَالِ ذَرَّةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ وَلَا أَصْغَرَ مِنْ ذَلِكَ وَلَا أَكْبَرَ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ﴾^{۱۲۱} (در هیچ حال [و اندیشه‌ای] نیستی و هیچ قسمتی از قرآن را تلاوت نمی‌کنی و هیچ عملی را انجام نمی‌دهی، مگر اینکه ما گواه بر شما هستیم در آن هنگام که وارد آن می‌شوید! و هیچ چیز در زمین و آسمان، از پروردگار تو مخفی نمی‌ماند، حتی به اندازه سنگینی ذره‌ای و نه کوچک‌تر از آن و نه بزرگ‌تر، مگر اینکه [همه آن‌ها] در کتاب آشکار [و لوح محفوظ علم خداوند] ثبت است!)

با این مقدمه لازم است عملکرد فرزندان در فضای مجازی تحت نظارت والدین باشد و فرزندان نیز بدانند که والدین ناظر بر رفتار آنان هستند. چنین رفتاری موجب می‌شود که هم والدین به وظیفه خویش عمل کنند و هم فرزندان حس نکنند والدینشان جاسوسی آن‌ها را می‌کنند. با این سخن، نقص گفتار برخی روان‌شناسان روشن می‌شود که به والدین توصیه می‌کنند وارد حریم خصوصی فرزندان در فضای مجازی نشوند و آنان را رصد نکنند که اثر سوءتربیتی دارد؛ اما به پدر و مادر یادآور نمی‌شوند که اگر نظارت بر عملکرد فرزندان با اطلاع آنان باشد، دیگر نقض حریم خصوصی معنا نمی‌دهد، بلکه حریم عمومی خواهد بود و موضوع تجسس تغییر می‌کند.

(ب) روش‌های نظارت

برای نظارت بر رفتار فرزندان در فضای مجازی، بسته به سخت‌افزار مورد استفاده، روش‌های مختلفی برای نظارت وجود دارد.

۱. نظارت در گوشی‌های اندروید

در تلفن‌های همراه مجهز به سیستم‌عامل اندروید، ابزاری کارآمد با عنوان «سلامت دیجیتال» (Digital Wellbeing) تعبیه شده است. این ابزار به والدین یاری می‌رساند تا بر الگوهای استفاده فرزندان از تلفن همراه نظارت کنند و او را در جهت بهره‌گیری سالم‌تر از این فناوری راهنمایی نمایند. این ابزار، تصویری روشن و همه‌جانبه از عادات دیجیتال فرزند ارائه می‌دهد و این امکان را فراهم می‌سازد تا:

- مدت زمان استفاده از تلفن همراه: والدین دریابند که فرزندان در طول روز چه میزان زمانی را به استفاده از گوشی اختصاص می‌دهد.
- برنامه‌های پر استفاده: والدین آگاه شوند که فرزندان بیشتر از کدام برنامه‌ها و اپلیکیشن‌ها بهره می‌گیرد.
- فراوانی اعلان‌ها: والدین مطلع شوند که فرزندان در طول روز چه تعداد اعلان (نوتیفیکیشن) دریافت می‌کند.
- دفعات باز کردن قفل گوشی: والدین مشاهده کنند که فرزندان در طول روز چند مرتبه قفل گوشی خود را باز می‌کند.

«سلامت دیجیتال» افزون بر ارائه اطلاعات، ابزارهایی سودمند را نیز در اختیار والدین می‌گذارد تا بتوانند فرزندان را در مدیریت بهینه زمان استفاده از گوشی یاری رسانند:

- زمان‌سنج برنامه (App Timer): این امکان را برای والدین فراهم می‌کند تا برای استفاده از برنامه‌های گوناگون، محدودیت زمانی تعیین کنند. بدین ترتیب، پس از سپری شدن زمان تعیین شده، دسترسی به برنامه به‌طور موقت قطع خواهد شد.
- حالت خواب (Wind Down/Bedtime mode): این قابلیت به فرزند کمک می‌کند تا خوابی آسوده‌تر را تجربه کند. با فعال‌سازی این حالت، صفحه نمایش گوشی در ساعات پایانی شب کم‌نور شده و اعلان‌ها غیرفعال می‌گردند.

- حالت تمرکز (Focus mode): این حالت یاری‌رسان فرزند است تا هنگام انجام تکالیف درسی یا سایر فعالیت‌های مهم، تمرکز خود را حفظ نماید. با فعال‌سازی این حالت، والدین می‌توانند برنامه‌های مزاحم را به‌طور موقت غیرفعال کنند یا برای آن‌ها زمان‌بندی تعریف کنند تا به‌صورت خودکار خاموش شوند.
- برای بهره‌گیری از این ابزارها از این کد QR استفاده کنید.

سلامت دیجیتال در سامسونگ

سلامت دیجیتال در سایر گوشی‌های اندروید

۲. نظارت در گوشی اپل

- در دستگاه‌های آیفون و آیپد، قابلیت به نام «زمان صفحه نمایش» (Screen Time) وجود دارد که اطلاعات ارزشمندی در مورد نحوه استفاده فرزند از دستگاه در اختیار والدین قرار می‌دهد. این قابلیت نشان می‌دهد که:
- مدت زمان استفاده روزانه: فرزند در طول روز چه مدت از آیفون یا آیپد خود استفاده می‌کند.
  - برنامه‌های پرمصرف: فرزند بیشتر وقت خود را در کدام برنامه‌ها سپری می‌کند.
- مهم‌تر از همه، «زمان صفحه نمایش» به والدین کمک می‌کند تا زمان استفاده فرزند از دستگاه را مدیریت کنند. به عنوان مثال، والدین می‌توانند برای استفاده از برنامه‌های خاص، محدودیت زمانی تعیین کنند. این ویژگی به ویژه برای جلوگیری از استفاده بیش از حد از بازی‌های اعتیادآور یا برنامه‌هایی مانند اینستاگرام بسیار مفید است.

برای آموزش نحوه فعال‌سازی و استفاده از قابلیت «زمان صفحه نمایش»، والدین می‌توانند از طریق اسکن کد QR زیر، به یک راهنمای تصویری گام به گام دسترسی پیدا کنند.

۳. نظارت در رایانه

- استفاده از حساب کاربری خانواده (Family Account) در ویندوز، امکانات نظارتی متعددی را برای والدین فراهم می‌کند که به آن‌ها کمک می‌کند تا فعالیت‌های آنلاین و آفلاین فرزندان خود را مدیریت و کنترل کنند. این امکانات عبارتند از:
- مشاهده وبسایت‌های بازدید شده: والدین می‌توانند فهرستی از وبسایت‌هایی که فرزندشان بازدید کرده است را مشاهده کنند.

- مشاهده برنامه‌ها و بازی‌های استفاده شده: می‌توان فهرستی از برنامه‌ها و بازی‌هایی که فرزند استفاده کرده است، به همراه مدت زمان استفاده از هر کدام را مشاهده کرد.
  - مشاهده زمان استفاده از دستگاه: می‌توان مدت زمان کلی استفاده از دستگاه در طول روز یا هفته را مشاهده کرد.
  - دریافت گزارش‌های هفتگی: می‌توان گزارش‌های هفتگی فعالیت فرزند را از طریق ایمیل دریافت کرد.
- برای استفاده از این امکانات، والدین باید یک حساب کاربری مایکروسافت برای خود و فرزندشان ایجاد کنند. سپس، حساب فرزند را به عنوان یک حساب "Family" به حساب خود اضافه کنند. پس از آن، می‌توانند از طریق تنظیمات "Family" در ویندوز یا از طریق وبسایت <https://account.microsoft.com/family> به این امکانات دسترسی داشته باشند و آن‌ها را مدیریت کنند. اطلاعات بیشتر از طریق اسکن QR زیر در دسترس است.

۴. نظارت بر سوابق جستجو در رایانه و تلفن همراه

یکی از روش‌های تکمیلی برای آگاهی از فعالیت‌های فرزندان در فضای مجازی، استفاده از قابلیت همگام‌سازی (Sync) در مرورگرها است. این ویژگی، امکان دسترسی به اطلاعات مرورگر فرزند را در دستگاه‌های دیگر (مانند رایانه یا تلفن همراه والدین) فراهم می‌کند. مزایای همگام‌سازی برای والدین عبارت است از:

- مشاهده تاریخچه مرور (History): والدین می‌توانند فهرست وبسایت‌هایی که فرزندشان بازدید کرده است را مشاهده کنند.
  - دسترسی به نشانک‌ها (Bookmarks): والدین می‌توانند وبسایت‌ها و صفحاتی که فرزندشان نشانک گذاری کرده است را ببینند و از علایق او مطلع شوند.
  - مشاهده برگه‌های باز (Open Tabs) (در برخی مرورگرها): در بعضی مرورگرها، امکان مشاهده برگه‌هایی که فرزند در حال حاضر در دستگاه خود باز کرده است، وجود دارد.
- با اینحال لازم است والدین به دو نکته مهم توجه داشته باشند:
- همکاری فرزند: برای بهره‌مندی از این قابلیت، فرزند باید از یک حساب کاربری مشخص در مرورگر استفاده کند و همگام‌سازی را فعال نگه دارد. در صورت استفاده از حساب کاربری دیگر یا غیرفعال‌سازی همگام‌سازی، دسترسی به اطلاعات میسر نخواهد بود.
  - امکان حذف تاریخچه: فرزند می‌تواند تاریخچه مرور خود را حذف کند، حتی اگر همگام‌سازی فعال باشد. بنابراین، نبود تاریخچه لزوماً به معنای عدم فعالیت در اینترنت نیست.

برای آشنایی با چگونگی استفاده از قابلیت همگام‌سازی، از کدهای QR ذیل استفاده شود.

همگام سازی در مرورگر کروم

همگام سازی در مرورگر موزیلا

همگام سازی مرورگر می تواند ابزار مفیدی برای نظارت والدین باشد، اما نباید به عنوان تنها راهکار در نظر گرفته شود. بهتر است والدین از برنامه های اختصاصی «نظارت والدین» (در ادامه توضیح داده خواهد شد) استفاده کنند.

ج) مراقبت

همان طور که پیش تر اشاره شد، در حوزه رسانه های نوین، فرزندان به نظارت والدین خود نیاز دارند. بی گمان، نظارت بر فعالیت فرزندان در فضای مجازی، بسیاری از آسیب ها را کاهش می دهد؛ زیرا این نظارت به خودکنترلی کودکان کمک می کند. همان گونه که باور به نظارت خداوند بر اعمال انسان، او را به مراقبت از رفتار خویش و پرهیز از هر کاری وامی دارد، نظارت والدین نیز می تواند چنین تأثیری بر فرزندان داشته باشد.

با این وجود، نمی توان ادعا کرد که تمامی خطرات و آسیب های فضای مجازی صرفاً با نظارت برطرف می شوند. بستر فعالیت در این فضا، ذاتاً بستری است که با خطراتی همراه است و به مراقبت های ویژه ای نیاز دارد. اما می توان با به کارگیری روش هایی، میزان خطر را برای کودکان و نوجوانان کاهش داد.

د) روشهای مراقبت

دنیای دیجیتال، پیچیدگی ها و ظرافت های خاص خود را دارد و برای حفاظت همه جانبه از فرزندان، به استفاده از روش های نوین نیازمندیم. خوشبختانه، روش های متعددی برای مراقبت از فرزندان در این فضا وجود دارد که می تواند به والدین در این مسیر یاری رساند.

این نکته را باید در نظر داشت که آشنایی با این روش ها و به کارگیری آن ها، نیازمند صرف وقت و حوصله از سوی والدین است. اما نتیجه ی این تلاش، آرامش خاطر و اطمینان از امنیت فرزندان در دنیای دیجیتال خواهد بود. پس بیایید با هم این روش ها را بررسی کنیم:

۱. همراهی و مشارکت

یعنی والدین هنگام استفاده فرزند از فضای مجازی، در کنار او حضور داشته باشند یا حداقل فعالیت های او برایشان قابل مشاهده باشد. به عنوان مثال، هنگام انجام بازی های ویدئویی، می توان در کنار فرزند نشست و او را همراهی کرد. صرف حضور و همراهی والدین، می تواند بسیاری از آسیب های احتمالی را کاهش دهد.

مشارکت نیز یعنی والدین به طور فعال با فرزندان خود در فضای مجازی همراه شوند و در فعالیت‌های آن‌ها مشارکت کنند. برای مثال، می‌توان بازی‌های ویدئویی را با هم انجام داد یا جستجو در اینترنت را به صورت مشترک تجربه کرد. این نوع مراقبت، علاوه بر ایجاد فضایی امن و کنترل‌شده، فرصتی برای آموزش و انتقال ارزش‌ها به فرزندان فراهم می‌کند..

۲. محافظت

محافظت، رویکردی پیشگیرانه است که در آن، والدین با استفاده از ابزارها و تنظیمات مختلف، محیطی امن و سالم برای فعالیت فرزندان در فضای مجازی فراهم می‌کنند. در این روش، تلاش می‌شود تا احتمال مواجهه فرزند با محتوای نامناسب یا خطرات احتمالی به حداقل برسد.

وقتی صحبت از محافظت از فرزندان در فضای مجازی می‌شود، والدین امکان استفاده از سه نوع محافظت را دارند که باید از آنها آگاه باشند:

- محافظت‌های سطح شبکه که روی هاب یا روتر تنظیم می‌شوند و برای همه دستگاه‌های متصل به آن هاب یا روتر اعمال می‌شوند (کل خانواده را پوشش می‌دهد).
- محافظت‌های سطح دستگاه روی خود دستگاه مانند تلفن هوشمند تنظیم می‌شوند و صرف‌نظر از نحوه و محل اتصال دستگاه به اینترنت اعمال می‌شوند.
- محافظت‌های برنامه که روی سیستم‌عامل یا برنامه‌ای که در حال استفاده است تنظیم می‌شوند. نمونه‌هایی از این موارد می‌تواند تنظیماتی باشد که برای گوگل اعمال می‌شود و نیاز است روی هر دستگاهی که فرزند شما به آن دسترسی دارد اعمال شود.

۲-۱. محافظت در سطح روتر یا هاب

والدین می‌توانند با استفاده از تنظیمات کنترل والدین در مودم‌های اینترنتی، دسترسی فرزندان به اینترنت را مدیریت و محدود کنند. این قابلیت امکان زمان‌بندی استفاده از اینترنت را فراهم می‌کند، به این معنا که می‌توان مشخص کرد فرزندان در چه ساعت‌هایی از روز اجازه دسترسی به اینترنت دارند و در چه ساعاتی اتصال آنها به‌طور خودکار قطع شود. این ویژگی به والدین کمک می‌کند تا از اعتیاد کودکان به اینترنت جلوگیری کرده و ساعات استفاده از فضای مجازی را به‌درستی تنظیم کنند.

علاوه بر این، فیلتر کردن سایت‌ها و محتوای نامناسب یکی دیگر از امکانات مهم کنترل والدین در مودم است. والدین می‌توانند دسترسی فرزندان را به سایت‌های خاص مسدود کنند یا تنها اجازه استفاده از سایت‌های مشخصی را بدهند. این قابلیت به‌ویژه برای محافظت از کودکان در برابر محتوای نامناسب و خطرات اینترنتی بسیار مفید است. همچنین، می‌توان دسترسی به برخی اپلیکیشن‌ها یا سرویس‌های خاص اینترنتی را نیز محدود کرد.

یکی دیگر از امکانات مفید، مدیریت دسترسی بر اساس دستگاه‌های متصل به مودم است. والدین می‌توانند مشخص کنند کدام دستگاه‌ها (مانند لپ‌تاپ، موبایل یا تبلت) در چه بازه زمانی اجازه استفاده از اینترنت را دارند. این ویژگی از طریق MAC

Address هر دستگاه اعمال می شود و مانع از آن می شود که کودکان با استفاده از دستگاه های دیگر، محدودیت های تعیین شده را دور بزنند. چنین قابلیتی به والدین کمک می کند تا مدیریت بهتری بر روی استفاده کودکان از اینترنت داشته باشند و از مصرف بیش از حد و بی رویه جلوگیری کنند. برای آشنایی

۲-۲. مراقبت در رایانه

حساب کاربری خانواده در ویندوز، ابزاری قدرتمند برای والدین است تا بتوانند محیط دیجیتال امن تری را برای فرزندان خود فراهم کنند. این قابلیت با ارائه مجموعه ای از امکانات مدیریتی، به والدین اجازه می دهد تا بر زمان استفاده از کامپیوتر، محتوای در دسترس و فعالیت های آنلاین فرزندانشان نظارت داشته باشند و آن ها را در برابر خطرات احتمالی فضای مجازی محافظت کنند.

یکی از مهم ترین دغدغه های والدین، مدیریت زمان استفاده فرزندانشان از دستگاه های دیجیتال است. حساب کاربری خانواده در ویندوز این امکان را فراهم می کند تا والدین برای هر روز هفته، مدت زمان مشخصی را برای استفاده از کامپیوتر تعیین کنند. علاوه بر این، می توان زمان های خاصی از روز را به عنوان زمان های مجاز یا غیرمجاز تعریف کرد؛ به عنوان مثال، می توان استفاده از کامپیوتر را در ساعات مدرسه یا زمان خواب ممنوع کرد.

حفاظت از کودکان در برابر محتوای نامناسب، از دیگر اهداف اصلی حساب کاربری خانواده است. والدین می توانند با استفاده از قابلیت فیلتر کردن وبسایت ها، دسترسی فرزندانشان را به سایت های نامناسب محدود کنند یا فقط اجازه ی دسترسی به وبسایت های خاصی را بدهند. همچنین، امکان تعیین محدودیت سنی برای برنامه ها و بازی ها وجود دارد تا کودکان فقط به محتوای متناسب با سن خود دسترسی داشته باشند. قابلیت مسدود کردن دانلود و نصب نرم افزار نیز از نصب برنامه های غیرمجاز و دانلود فایل های ناشناس جلوگیری می کند.

برای هر فرزند می توان یک حساب کاربری جداگانه با تنظیمات مخصوص به خود ایجاد کرد. این امر به والدین اجازه می دهد تا تنظیمات را متناسب با سن و نیازهای هر فرزند به طور جداگانه اعمال کنند. همچنین، والدین می توانند از طریق حساب مایکروسافت خود و از راه دور، تنظیمات حساب کاربری فرزندشان را تغییر دهند و بر فعالیت های او نظارت داشته باشند. در بخش های پیشین، بارکد آشنایی با شیوه ایجاد حساب کاربری برای فرزندان در ویندوز قرار داده شده بود. (مطالعه محتوای مرتبط با کیوآر معرفی شده در بخش نظارت بر رایانه، برای بهره مندی از امکانات معرفی شده در این بخش کفایت می کند)

۲-۳. محافظت در گوشی های اندروید

«پیوند خانواده» (Family Link) ابزاری قابل قبول از سوی گوگل است که به طور خاص برای والدین طراحی شده تا بتوانند بر فعالیت های آنلاین فرزندان خود در دستگاه های اندرویدی نظارت داشته باشند. این برنامه به والدین امکان می دهد تا ببینند

فرزندشان از چه برنامه‌هایی استفاده می‌کند و چه مدت زمانی را صرف آن‌ها می‌کند. مهم‌تر از آن، آن‌ها می‌توانند دسترسی به محتوای نامناسب را از طریق فیلتر کردن وبسایت‌ها و برنامه‌ها محدود کنند. این قابلیت‌ها به والدین اطمینان می‌دهد که فرزندشان در معرض محتوای نامناسب یا خطرناک قرار نمی‌گیرد و تجربه‌ای ایمن‌تر در فضای مجازی خواهد داشت.

یکی از نگرانی‌های رایج والدین، استفاده بیش از حد کودکان از گوشی‌های هوشمند است. (Family Link) به والدین این امکان را می‌دهد تا به طور دقیق و منعطف، زمان استفاده از دستگاه و برنامه‌های خاص را مدیریت کنند. آن‌ها می‌توانند محدودیت‌های زمانی روزانه تعیین کنند و حتی برنامه‌ای برای زمان‌های مجاز استفاده در طول هفته تنظیم کنند (مثلاً محدودیت در زمان خواب یا زمان انجام تکالیف). این ویژگی به والدین کمک می‌کند تا تعادلی سالم بین استفاده از فناوری و سایر فعالیت‌های روزمره فرزندشان ایجاد کنند. (Family Link) فراتر از یک ابزار ساده برای محدود کردن زمان است. این برنامه به والدین امکان می‌دهد تا به صورت جامع بر فعالیت‌های دیجیتال فرزندشان نظارت داشته باشند. آن‌ها می‌توانند ببینند فرزندشان چه برنامه‌هایی را نصب یا حذف می‌کند، درخواست‌های خرید درون برنامه‌ای را تأیید یا رد کنند و حتی موقعیت مکانی دستگاه فرزندشان را (در صورت فعال بودن این قابلیت) مشاهده کنند. این سطح از نظارت به والدین کمک می‌کند تا در جریان فعالیت‌های فرزندشان باشند و در صورت لزوم، راهنمایی‌های لازم را ارائه دهند.

برای کسب اطلاعات بیشتر و آموزش کامل فعال‌سازی و استفاده از تمامی قابلیت‌های (Family Link)، والدین می‌توانند با اسکن کد QR موجود در کتاب، متن کامل راهنما را مطالعه کنند و با خیالی آسوده‌تر، فرزندشان را در دنیای دیجیتال همراهی کنند.

۲-۴. محافظت در گوشی اپل

قابلیت «زمان صفحه نمایش» (Screen Time) در آیفون و آپید، ابزاری فراتر از یک نمایشگر ساده‌ی زمان است. این ویژگی به والدین و فرزندشان گزارشی دقیق از میزان استفاده از گوشی، اپلیکیشن‌های پرمصرف و حتی تعداد دفعات باز کردن قفل گوشی ارائه می‌دهد. این آگاهی، اولین قدم برای مدیریت بهتر زمان و ایجاد تعادل بین دنیای واقعی و مجازی است. با (Screen Time)، والدین می‌توانند ببینند که آیا فرزندشان زمان زیادی را صرف بازی‌ها یا شبکه‌های اجتماعی می‌کند و در صورت نیاز، برای اصلاح این الگو اقدام کنند.

(Screen Time) صرفاً برای مشاهده‌ی آمار نیست، بلکه امکان تنظیم محدودیت‌های زمانی برای استفاده از کل گوشی یا اپلیکیشن‌های خاص را فراهم می‌کند. آن‌ها می‌توانند برای ساعات خاصی از روز (مانند زمان خواب) استفاده از گوشی را محدود کنند یا برای هر اپلیکیشن، سقف زمانی روزانه تعیین کنند. این قابلیت‌ها به پیشگیری از اعتیاد به گوشی، مشکلات خواب، کاهش تمرکز و سایر آسیب‌های ناشی از استفاده‌ی بیش از حد از دستگاه‌های هوشمند کمک می‌کند.

علاوه بر مدیریت زمان، Screen Time امکان فیلتر کردن محتوا را نیز فراهم می‌کند. والدین می‌توانند دسترسی به وبسایت‌های نامناسب را محدود کنند، نمایش محتوای بزرگسالان را در جستجوها مسدود کنند و حتی برای اپلیکیشن‌ها و فیلم‌ها، محدودیت سنی تعیین کنند. این ویژگی‌ها به آن‌ها اطمینان می‌دهد که فرزندشان در معرض محتوای نامناسب یا خطرناک قرار نمی‌گیرد و تجربه‌ای ایمن‌تر در فضای مجازی خواهد داشت. به عنوان مثال کافی است تنظیمات گوشی را باز کنند. به بخش Screen Time > Content & Privacy Restrictions > Content Restrictions > Web Content بروید و گزینه‌ی Limit Adult Websites را فعال کنند.

برای آشنایی کامل با نحوه‌ی فعال‌سازی، تنظیمات دقیق و تمامی قابلیت‌های (Screen Time)، حتماً کد QR موجود در کتاب اسکن شود و متن کامل راهنما مطالعه گردد.

۲-۵. محافظت کودک در گوشی سامسونگ

«حالت کودک» (Samsung Kids) یک فضای دیجیتال امن و جذاب است که به طور خاص برای کودکان (به ویژه زیر ۷ سال) طراحی شده است. این برنامه با رنگ‌های شاد، شخصیت‌های دوست‌داشتنی و رابط کاربری ساده، تجربه‌ای لذت‌بخش و بدون دغدغه را برای کودکان فراهم می‌کند. در این محیط، کودکان فقط به برنامه‌ها، بازی‌ها و محتوایی دسترسی دارند که توسط والدین تأیید شده‌اند، بنابراین از قرار گرفتن در معرض محتوای نامناسب یا خطرناک در امان هستند.

(Samsung Kids) به والدین امکان می‌دهد تا به طور کامل بر فعالیت‌های فرزندان خود در گوشی یا تبلت نظارت داشته باشند. می‌توانید محدودیت زمانی برای استفاده از دستگاه تعیین کنید، برنامه‌های مجاز را انتخاب کنید، تماس‌ها و پیام‌ها را کنترل کنید و حتی وبسایت‌های مجاز برای مرور را مشخص کنید. این برنامه گزارش‌های دقیقی از میزان استفاده از دستگاه و برنامه‌های مختلف ارائه می‌دهد تا والدین بتوانند از علایق و فعالیت‌های فرزندان خود آگاه باشند.

Samsung Kids فقط یک ابزار کنترلی نیست، بلکه مجموعه‌ای از برنامه‌ها و بازی‌های آموزشی و سرگرم‌کننده را نیز در اختیار کودکان قرار می‌دهد. این برنامه‌ها به گونه‌ای طراحی شده‌اند که مهارت‌های مختلف کودکان مانند خلاقیت، حل مسئله، تفکر منطقی و مهارت‌های زبانی را تقویت کنند. با (Samsung Kids)، کودکان می‌توانند در محیطی امن و کنترل‌شده، هم سرگرم شوند و هم چیزهای جدید یاد بگیرند.

پیشنهاد: برای آشنایی کامل با نحوه‌ی فعال‌سازی، تنظیمات دقیق و تمامی قابلیت‌های (Samsung Kids)، حتماً کد QR موجود در کتاب را اسکن کنید و متن کامل راهنما را مطالعه فرمایید.

۶-۲. محافظت در گوشی هواوی

قابلیت «تعادل دیجیتال» (Digital Balance) هواوی، ابزاری برای مدیریت زمان و نظارت بر استفاده از گوشی‌های هوشمند است که به ویژه برای والدین می‌تواند بسیار مفید باشد. این قابلیت به آن‌ها امکان می‌دهد تا گزارشی دقیق از میزان استفاده فرزندشان از گوشی و برنامه‌های مختلف به دست آورند. این آگاهی، اولین قدم برای ایجاد تعادل بین استفاده از فناوری و سایر فعالیت‌های روزمره است و به والدین کمک می‌کند تا الگوی مصرف فرزندشان را در صورت نیاز، اصلاح کنند.

(Digital Balance) فراتر از یک گزارش ساده عمل می‌کند و به والدین اجازه می‌دهد تا محدودیت‌های زمانی برای استفاده از کل گوشی یا برنامه‌های خاص تعیین کنند. آن‌ها می‌توانند برنامه‌ای مشخص برای استفاده فرزندشان تنظیم کنند، برای مثال، ساعت خواب را مشخص کرده و دسترسی به برنامه‌ها را در آن ساعات محدود کنند یا حتی صفحه نمایش را سیاه و سفید کنند. این ویژگی‌ها به پیشگیری از استفاده بیش از حد از گوشی و بروز مشکلات احتمالی مانند اختلال در خواب یا کاهش تمرکز کمک می‌کند.

علاوه بر مدیریت زمان، (Digital Balance) امکان نظارت بر محتوا را نیز فراهم می‌کند. والدین می‌توانند با تعیین رمز عبور (پین کد)، از تغییر تنظیمات توسط فرزندشان جلوگیری کنند و مطمئن باشند که فرزندشان فقط به برنامه‌ها و محتوای مناسب دسترسی دارد. این قابلیت به والدین آرامش خاطر می‌دهد و به آن‌ها کمک می‌کند تا فرزندشان را در دنیای دیجیتال، ایمن نگه دارند.

برای فعال‌سازی و استفاده کامل از قابلیت (Digital Balance)، والدین می‌توانند کد QR موجود در کتاب را اسکن کرده و متن کامل راهنما را مطالعه کنند.

۷-۲. محافظت در کنسولهای پلی‌استیشن

کنسول «پلی‌استیشن» امکانات متنوعی را برای والدین فراهم کرده است تا بتوانند بر فعالیت‌های بازی فرزندانشان خود نظارت دقیق‌تری داشته باشند. یکی از مهم‌ترین این امکانات، اعمال رده‌بندی سنی بر روی بازی‌هاست. والدین می‌توانند برای هر فرزند یک حساب کاربری جداگانه ایجاد کرده و متناسب با سن او، سطح دسترسی به بازی‌ها را تنظیم کنند. این قابلیت به والدین امکان می‌دهد تا از دسترسی فرزندانشان به بازی‌های نامناسب سنی جلوگیری کنند و تجربه‌ای ایمن و متناسب با سن کودکانشان فراهم آورند.

یکی دیگر از قابلیت‌های کاربردی، تنظیمات محدودیت سنی برای حساب‌های جدید است. این ویژگی مانع از آن می‌شود که کودکان با ایجاد حساب‌های جدید، محدودیت‌های اعمال‌شده را دور بزنند. والدین می‌توانند در تنظیمات کنسول، پیش از ایجاد هر حساب جدید، سطح مجاز برای بازی‌های آینده را مشخص کنند. همچنین، امکان تنظیم رمز عبور برای حساب‌های کاربری

وجود دارد تا کودکان نتوانند بدون اجازه والدین، تنظیمات را تغییر دهند یا از حساب‌های دیگر برای دسترسی به بازی‌های نامناسب استفاده کنند.

علاوه بر این، کنسول «پلی استیشن» قابلیت زمان‌بندی و محدودیت استفاده از بازی‌ها را نیز در اختیار والدین قرار می‌دهد. والدین می‌توانند تعیین کنند که فرزندشان در چه بازه‌های زمانی و به چه مدت اجازه بازی کردن دارد. همچنین، می‌توان با استفاده از تنظیمات قفل زمانی و مکانی، دسترسی به بازی‌ها را در ساعات خاص یا مکان‌های مشخصی محدود کرد. این قابلیت‌ها به والدین کمک می‌کند تا زمان بازی فرزندانشان را مدیریت کنند و از اعتیاد به بازی‌های ویدئویی جلوگیری نمایند. برای فعال‌سازی و استفاده کامل از قابلیت‌های معرفی شده، والدین می‌توانند کد QR موجود در کتاب را اسکن کرده و متن کامل راهنما را مطالعه کنند.

پلی استیشن ۴

پلی استیشن ۵

۲-۸. محافظت در کنسول‌های ایکس باکس

کنسول Xbox ۲۰۲۴ امکانات ویژه‌ای برای والدین در نظر گرفته تا از طریق ایجاد حساب خانواده، کنترل دقیقی بر روی دسترسی فرزندان به بازی‌ها و سایر محتواهای دیجیتال فراهم شود. والدین با ایجاد حساب خانواده می‌توانند فرزندان خود را به این سیستم اضافه کرده و از طریق داشبورد مرکزی، تمامی تنظیمات مربوط به حساب‌های کاربری در دستگاه‌های متصل به حساب مایکروسافت (مانند تلفن، لپ‌تاپ و کنسول‌های Xbox) را مدیریت کنند. این امکان به والدین اجازه می‌دهد تا با مشاهده فعالیت‌ها، تغییر عکس پروفایل و تنظیمات امنیتی، فضای دیجیتال مناسبی برای فرزندان فراهم کنند.

یکی از قابلیت‌های کلیدی تنظیمات والدین در Xbox، اعمال محدودیت سنی و مدیریت دسترسی به محتوا است. از طریق تنظیمات مربوط به "حفاظت و حریم خصوصی" والدین می‌توانند با استفاده از سیستم رتبه‌بندی ESRB، بازی‌ها و محتواهای نامناسب را برای هر فرزند فیلتر و محدود کنند. علاوه بر این، ابزارهای مدیریت زمان نظیر تنظیم محدودیت‌های زمانی روزانه، هفتگی و تعیین بازه‌های مشخص برای بازی، به والدین این امکان را می‌دهد که زمان صرف‌شده در محیط بازی به‌طور دقیق کنترل شده و از استفاده بیش از حد کودکان جلوگیری شود. این تنظیمات همچنین از طریق اپلیکیشن‌های Microsoft Family Safety و صفحه وب مربوط به خانواده، به راحتی قابل دسترسی و ویرایش می‌باشند.

از دیگر امکانات مهم در Xbox، کنترل خریدهای درون برنامه‌ای است که به والدین این اطمینان را می‌دهد که فرزندان بدون اجازه قادر به انجام خریدهای ناخواسته نخواهند بود. با فعال‌سازی گزینه‌های مربوط به "پرداخت و خریدها" و تعیین یک رمز عبور قوی برای تأیید هر خرید، والدین می‌توانند از هزینه‌های غیرمنتظره و دسترسی به خریدهای ناخواسته جلوگیری نمایند. این قابلیت همراه با سایر تنظیمات امنیتی، فضای بازی امن‌تری را برای کودکان ایجاد کرده و از تغییرات ناخواسته در تنظیمات حساب کاربری جلوگیری می‌کند. برای فعال‌سازی و استفاده کامل از قابلیت‌های معرفی شده، والدین می‌توانند کد QR موجود در کتاب را اسکن کرده و متن کامل راهنما را مطالعه کنند.

ایکس باکس وان

ایکس باکس اس و ایکس

۹-۲. معرفی نرم افزارهای مدیریت دسترسی فرزندان

برای رفع نگرانی والدین از دسترسی فرزندانشان به محتوای نامناسب، نرم افزارهای متعددی طراحی شده‌اند که در ادامه چند نمونه از بهترین نرم افزارهای مدیریت دسترسی فرزندان معرفی می‌گردد:

- از دیگر نرم افزارهای بسیار کاربردی برای محافظت از فرزندان در فضای مجازی، نرم افزار «AppLock» است. نرم افزار AppLock یکی از ابزارهای کارآمد برای افزایش امنیت اطلاعات شخصی در گوشی‌های اندرویدی است. این نرم افزار امکان قفل‌گذاری بر روی اپلیکیشن‌ها، تصاویر و ویدئوها را به شیوه‌های مختلفی مانند اثر انگشت، پین‌کد و الگو فراهم می‌کند. والدین می‌توانند با استفاده از این نرم افزار، دسترسی کودکان به برخی برنامه‌ها و محتوای نامناسب را محدود کنند. یکی از قابلیت‌های مفید AppLock، امکان تنظیم قفل زمانی و مکانی است. با این ویژگی، والدین می‌توانند مشخص کنند که اپلیکیشن‌های خاصی فقط در زمان‌های معین یا در مکان‌های خاصی (مانند مدرسه یا خانه) قابل دسترسی باشند. به عنوان مثال، والدین می‌توانند قفل برخی بازی‌ها را به گونه‌ای تنظیم کنند که فقط در ساعات مشخصی از روز باز شوند یا اپلیکیشن‌های آموزشی تنها در محیط خانه در دسترس باشند. یکی از ویژگی‌های جالب AppLock، امکان مخفی کردن آیکون برنامه است. با این قابلیت، والدین می‌توانند برنامه را از صفحه اصلی گوشی حذف کنند تا کودکان یا سایر افراد به راحتی متوجه وجود آن نشوند. برای دسترسی مجدد به AppLock، می‌توان از روش‌های جایگزین مانند وارد کردن یک کد خاص در صفحه شماره‌گیر یا استفاده از یک

لینک مخفی در مرورگر استفاده کرد. این ویژگی امنیت بیشتری را فراهم می‌کند و از حذف یا غیرفعال کردن برنامه توسط کودکان جلوگیری می‌نماید. برای آشنایی بیشتر نسبت به این نرم‌افزار بارکد ذیل را اسکن کنید.

- ایمینو، راهکاری نو برای استفاده‌ی ایمن و هدفمند کودکان از گوشی‌های هوشمند و تبلت‌ها است. این برنامه، محیطی سالم و جذاب را برای کودکان فراهم می‌کند و به والدین امکان می‌دهد تا بر فعالیت‌های فرزندان خود در فضای مجازی نظارت داشته باشند. ایمینو با تبدیل فضای پیچیده و ناامن اینترنت و شبکه‌های اجتماعی به محیطی کم‌خطر، شاد و زیبا، به کودکان کمک می‌کند تا بدون نگرانی، استفاده‌ی صحیح از اینترنت را بیاموزند. ایمینو امکانات متنوعی را برای مدیریت و نظارت والدین ارائه می‌دهد. والدین می‌توانند برنامه‌های مجاز را برای فرزندان خود انتخاب کنند، برای استفاده از برنامه‌ها قفل زمانی بگذارند، از نمایش تبلیغات جلوگیری کنند و حتی برنامه‌های گوشی را قفل کنند. قابلیت مشاهده‌ی موقعیت مکانی کودک نیز به والدین آرامش خاطر می‌دهد. این برنامه با ارائه‌ی پوسته‌ی کودکانه و گالری کودک، تجربه‌ای لذت‌بخش و متناسب با سن کودک را فراهم می‌کند. یکی از ویژگی‌های برجسته‌ی ایمینو، امکان شخصی‌سازی و تقسیم‌تلفن همراه به دو محیط مجزا است. با این قابلیت، والدین می‌توانند برای فرزند خود محیطی ایجاد کنند که گویی یک دستگاه جدید با طراحی و برنامه‌های دلخواه اوست. این ویژگی به والدین امکان می‌دهد تا بدون نگرانی از دسترسی کودک به برنامه‌ها و محتوای نامناسب، گوشی خود را در اختیار او قرار دهند. برای آشنایی بیشتر با ایمینو و دریافت آن، می‌توانید به فروشگاه‌های برنامه‌های ایرانی مراجعه کنید یا آن را به صورت مستقیم دریافت نمایید. برای مشاهده فیلم‌های آموزشی و آشنایی بیشتر با این نرم‌افزار، کد QR موجود در کتاب را اسکن کنید و متن را کامل مطالعه کنید.

- سرویس ۴۵۶ دسترسی ایمن کودکان به اینترنت را تضمین می‌کند. سرویس ۴۵۶ به والدین این امکان را می‌دهد که با انتخاب یکی از چهار لیست سبز، سفید، زرد و نارنجی، دسترسی دستگاه فرزندشان به اینترنت را مدیریت کنند. این لیست‌ها به والدین اجازه می‌دهند تا بسته به صلاحدید خود، دسترسی فرزندشان را به مجموعه‌ای از سایت‌های مشخص محدود کنند. با استفاده از سرویس ۴۵۶، والدین می‌توانند اطمینان حاصل کنند که فرزندشان تنها به محتوای مناسب سن و مورد تأیید آن‌ها دسترسی دارد. این سرویس با فیلتر کردن محتوای نامناسب، محیطی امن و سالم برای فعالیت‌های آنلاین کودکان فراهم می‌کند و به والدین آرامش خاطر می‌بخشد. برای فعال‌سازی و استفاده کامل از قابلیت ۴۵۶، والدین می‌توانند کد QR موجود در کتاب را اسکن کرده و متن کامل راهنما را مطالعه کنند.

- علاوه بر امکانات یادشده، والدین می‌توانند با استفاده از قابلیت قفل کردن برنامه‌ها، لایه‌ی دیگری از محافظت را برای فرزندان خود ایجاد کنند. این قابلیت که به طور پیش فرض در اکثر تلفن‌های همراه و تبلت‌ها وجود دارد، به والدین اجازه می‌دهد تا دسترسی به برنامه‌های خاص را محدود کنند. نکته‌ی قابل توجه این است که حتی اگر فرزند نرم‌افزار قفل‌شده را حذف و مجدداً نصب کند، برنامه به صورت خودکار دوباره قفل می‌شود و دسترسی به آن بدون اجازه‌ی والدین امکان‌پذیر نخواهد بود. برای کسب اطلاعات بیشتر درباره‌ی نحوه‌ی فعال‌سازی و استفاده از قابلیت قفل برنامه در دستگاه‌های مختلف (با سیستم‌عامل‌های گوناگون)، می‌توانید کد QR مربوطه را اسکن کرده و راهنمای کامل آن را مطالعه نمایید..

چهارم: تدریج و استمرار

یکی از اصول مهم تربیتی، اصل تدریج و استمرار است. این اصل مهم گویای این نکته‌ی اساسی است که هرگونه اصلاح رفتار، نیازمند زمان است و یک‌باره و ناگهانی نمی‌توان رفتاری را تغییر داد. بر این اساس، اصلاح الگوی مصرف رسانه‌ای خانواده و فرزندان نیازمند رعایت ویژه این اصل است.

الف) تدریج در تربیت اسلامی

کار تربیتی و فرهنگی باید چند شاخصه‌ی مهم داشته باشد که دو مورد آن عبارت است از پیشبرد کار به صورت تدریجی و دائمی. به همین دلیل اصل تدریج و استمرار از اصول مهم مدیریت رسانه‌ی دینی در خانواده است، به‌گونه‌ای که حتی سایر اصول پیش‌گفته نیز باید به تدریج و مستمر اجرا شود.

حذف رفتار و عادات نامناسب و ناپه‌نجار و جایگزینی آن با هنجارهای تأییدشده‌ی شرع و فرهنگ حاکم بر کشور، به‌ندرت به‌صورت یک‌باره و ناگهانی اتفاق می‌افتد. با نگاهی به روند تربیتی قرآن کریم در صدر اسلام درمی‌یابیم ابتدا ذهنیت افراد درباره‌ی رفتار نامناسب در قالب بیان اصول دین اصلاح می‌شد و سپس میل افراد به آن رفتار نامناسب تغییر می‌یافت و در انتها رفتار نو در قالب ترک عمل یا انجام عمل جایگزین شکل می‌گرفت، برای مثال قرآن کریم برای تحریم شراب طی ۴ مرحله و به‌تدریج، تازه‌مسلمانان را از این عمل بازداشت.

در گام اول، با بیان این نکته که برخی از مردم از نخل‌ها و درختان انگور شراب تهیه می‌کنند، مردم را به تهیه‌ی رزق نیکو از درختان یادشده سوق می‌دهد: ﴿وَمِنْ ثَمَرَاتِ النَّخِيلِ وَالْأَعْنَابِ تَتَّخِذُونَ مِنْهُ سَكَرًا وَرِزْقًا حَسَنًا إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّقَوْمٍ

يَغْلُونَ^{۱۲۲} (و از میوه‌های درختان نخل و انگور، مسکرات [ناپاک] و روزی خوب و پاکیزه می‌گیرید. در این، نشانه روشنی است برای جمعیتی که اندیشه می‌کنند.) قرآن در این مرحله تصریح می‌کند از انگور و خرما می‌توان هم استفاده خوب کرد و هم استفاده نامناسب. خداوند در این آیه شریف استفاده خوب را به رزق نیکو و استفاده نامناسب را به شراب مستی‌آور تعبیر می‌کند. در گام دوم، در قالب پرسش و پاسخ ضمن تصریح به وجود منفعت در شراب برای مردم، گناه و آسیب‌های آن را بیشتر از منافع آن معرفی می‌کند: ﴿يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنْفَعٌ لِلنَّاسِ وَإِثْمُهُمَا أَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا﴾^{۱۲۳} (درباره شراب و قمار از تو سؤال می‌کنند، بگو: «در آن‌ها گناه و زیان بزرگی است و منافی [از نظر مادی] برای مردم در بر دارد؛ [ولی] گناه آن‌ها از نفعشان بیشتر است.») در این مرحله، ذهنیت مردم را درباره سودآوری حداکثری شراب نسبت به ضررهای آن عوض می‌کند و بیان می‌دارد که برخلاف تصور اولیه، ضررهای شراب بیش از منافع آن است.

در گام سوم، خداوند متعال از اینکه کسی حین مستی نماز بخواند، نهی می‌فرماید: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى حَتَّى تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ﴾^{۱۲۴} (ای کسانی که ایمان آورده‌اید، در حال مستی به نماز نزدیک نشوید، تا بدانید چه می‌گویید.) خداوند متعال در این مرحله شراب را به صورت کلی حرام نمی‌کند؛ اما به نحوی با تحریک احساسات، به این مهم تصریح می‌فرماید که شخص مست حق صحبت کردن با من را ندارد و نمی‌تواند با خالق خود ارتباط برقرار کند، خصوصاً اینکه برخلاف دو آیه قبل، این آیه را با ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا﴾ شروع می‌کند که به نحوی تحریک احساس محسوب می‌شود.

در گام نهایی، خداوند متعال شراب، قمار، بت و شرط‌بندی را عملی شیطانی و پلید می‌داند و همه آن‌ها را تحریم می‌کند: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ﴾^{۱۲۵} (ای کسانی که ایمان آورده‌اید! شراب و قمار و بت‌ها و ازلام [نوعی بخت‌آزمایی]، پلید و از عمل شیطان است، از آن‌ها دوری کنید تا رستگار شوید.)

آیات قرآن به خوبی سیر تدریجی در تحریم چیزی را که مردم وابستگی زیادی به آن دارند، رعایت کرده و روش تربیتی مبتنی بر تدریج را به ما می‌آموزد؛ بنابراین همان‌گونه که تربیت، تدریجی است، باید اصلاح رفتار نادرست نیز تدریجی انجام گیرد.

(ب) استمرار در تربیت اسلامی

با توجه ویژه به معارف دینی در می‌یابیم تربیت امری مستمر است و در بستر زمان محقق می‌شود. در حقیقت تغییر در اندیشه و احساس و رفتار انسان‌ها به مرور زمان انجام می‌شود. به همین دلیل در قرآن، برای تربیت و تغییر در سه حوزه یادشده انسان، از افعال مضارع استمراری استفاده شده است، برای مثال لازمه تربیت اجتماعی، تداوم امر به معروف و نهی از منکر و دعوت مداوم مردم به خیر است. خداوند متعال در قرآن می‌فرماید: ﴿وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ

۱۲۲. نحل، ۶۷.

۱۲۳. بقره، ۲۱۹.

۱۲۴. نساء، ۴۳.

۱۲۵. مائده، ۹۰.

الْمُذَكِّرِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ^{۱۲۶} (باید از میان شما طایفه‌ای باشند که مردم را به‌سوی خیر دعوت کرده، امر به معروف و نهی از منکر کنند و این طایفه همانا رستگاران‌اند.)

همه افعال به کاررفته در آیه فوق، مضارع استمراری است و نشان‌دهنده ضرورت تداوم در امر به معروف، نهی از منکر و دعوت مردم به خیر برای تحقق اهداف تربیتی است. تبلیغ دین و رساندن منویات خداوند متعال به انسان نیز باید به صورت مستمر و دائمی انجام شود. خداوند متعال در قرآن می‌فرماید: ﴿الَّذِينَ يُبَلِّغُونَ رِسَالَاتِ اللَّهِ وَيَخْشَوْنَهُ وَلَا يَخْشَوْنَ أَحَدًا إِلَّا اللَّهَ وَكَفَى بِاللَّهِ حَسِيبًا﴾^{۱۲۷} (کسانی که رسالت‌های خدا را ابلاغ می‌کنند و از او می‌ترسند و از احدی به جز خدا نمی‌ترسند و خدا برای حسابرسی کافی است.)

در این آیه، تبلیغ و رساندن منویات الهی، با فعل مضارع استمراری بیان شده است و بیانگر لزوم استمرار تبلیغ و پیام‌رسانی برای تحقق اهداف است. لازمه چنین چیزی، حضور دائمی هادیان در کنار امت است تا بتوانند اثر لازم را داشته باشند. علت تأکید قرآن بر موضوع استمرار کار تربیتی می‌تواند حداقل دو چیز باشد: نخست آنکه تغییر در رفتار انسان ناگهانی محقق نمی‌شود و نیازمند زمینه‌سازی‌های متعدد است. یکی از لوازم این زمینه‌سازی، تذکر و تبلیغ دائمی است: ﴿وَذَكَرْ فَإِنَّ الذِّكْرَ يَنْفَعُ الْمُؤْمِنِينَ﴾^{۱۲۸} (و تذکر بده که تذکر به حال مؤمنان نافع است.) این استمرار حتی بعد از ملکه شدن یک ویژگی مطلوب، باید ادامه داشته باشد و هرگز متوقف نشود.

علت دوم نیز آن است که موانع تحقق تربیت که مهم‌ترین آن شیاطین هستند، به صورت مستمر فعالیت می‌کنند و دعوت به شرک و کفر و نفاق، ترک فعل مستحب و واجب و اولویت‌ها از یک سو و دعوت به فعل غیراولویت و مکروه و حرام از سوی دیگر به صورت دائمی انجام می‌شود. خداوند متعال در سوره ناس، وسوسه شیطان را دائمی تصویر می‌کند: ﴿الَّذِي يُوسِسُ فِي صُدُورِ النَّاسِ﴾^{۱۲۹} (... که در دل مردم دائماً وسوسه می‌کند.)

مرور زندگی تبلیغی انبیاء بخصوص خاتم النبیین صلوات الله علیهم اجمعین نشان می‌دهد آنان یک برنامه بلند مدت تربیتی متناسب با مدت ماموریت خود از جانب خداوند متعال داشته‌اند. به عنوان مثال قرآن طی ۲۳ سال رسالت حضرت محمد ص توسط ایشان به مردم ابلاغ شده است. خداوند متعال می‌توانست قرآن را یکباره بر امت ابلاغ بفرماید. اما با توجه به ویژگی انسان‌ها و زمانبر بودن امر تربیت، فرایند تربیت، قرآن ۲۳ سال طول کشید.

حضرت خاتم الانبیاء در طول ۲۳ حتی لحظه‌ای از تربیت مردم دست بر نداشتند و علی رغم همه مشکلات و موانع به صورت مستمر، حتی مخفیانه کار تبلیغ دین و دعوت به خدا را انجام دادند. استقامت پیامبر در تبلیغ، بیانگر حریص بودن ایشان برای هدایت مردم است تا جایی که خداوند متعال در قرآن ایشان را اینگونه توصیف می‌کند:

۱۲۶. آل عمران، ۱۰۴.

۱۲۷. احزاب، ۳۹.

۱۲۸. ذاریات، ۵۵.

۱۲۹. ناس، ۵.

«لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ أَنْفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ بِالْمُؤْمِنِينَ رَؤُوفٌ رَحِيمٌ»^{۱۳۰} (به یقین، رسولی از خود شما بسویتان آمد که رنجهای شما بر او سخت است؛ و اصرار بر هدایت شما دارد؛ و نسبت به مؤمنان، رؤوف و مهربان است!) اصرار پیامبر برای هدایت مردم به خدی بود که در برخی مواقع بیم آن می رفت ایشان جان به جان افرین تسلیم کند: «فَلَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَفْسِكَ عَلَى آثَارِهِمْ إِنْ لَمْ يُؤْمِنُوا بِهَذَا الْحَدِيثِ أَسَفًا»^{۱۳۱} (شاید اگر به این سخن ایمان نیاورند، خویشتن را به خاطرشان از اندوه هلاک سازی).

همه هادیان الی الله از جمله والدین باید از این خصلت پیامبر الگو بگیرند؛ یعنی کار تربیتی را به صورت تدریجی و مستمر انجام دهند. والدین باید بدانند حدود ۲۰ سال برای تربیت فرصت دارند. به همین دلیل باید برنامه ۲۰ ساله برای تربیت فرزند خود داشته باشند.^{۱۳۲} همانگونه که حضرت نوح ۹۵۰ سال^{۱۳۳} مردم خود را به خدا دعوت کرد.^{۱۳۴} این نوع برنامه ریزی موجب می شوند والدین دچار یاس و ناامیدی و یا اضطراب مخل تربیت نشوند. کما اینکه خداوند با اشاره به خشم حضرت «یونس» (ع) در هنگام ناامیدی از هدایت قومش، آن را «ترک اولی» ای دانسته که از عجله نشات گرفته، لذا می فرماید: «در آن هنگام خشمگین از میان قوم خود رفت، می پنداشت که ما بر او تنگ نخواهیم گرفت، در آن ظلمت های متراکم صدا زد خداوندا منزهی تو، من از ستمکاران بودم».^{۱۳۵} این مجازات برای این بود که برای پیامبر بزرگی مانند حضرت یونس (ع)، بهتر بود پس از آگاهی از این که به زودی عذاب الهی برای آن قوم فرا خواهد رسید، باز هم تا آخرین لحظه آنها را ترك نگوید، و از تأثیر سخن مایوس نشود. به همین دلیل والدین نباید از هدایت فرزند خود و یا اصلاح رفتار ناشایست آنان ناامید شوند.

ج) نکاتی درباره رعایت تدریج و استمرار در مدیریت رسانه

با عنایت به مطالب پیش گفت، نمی توان بدون در نظر گرفتن اصل تدریج و استمرار، مصرف رسانه های نوین در خانه را مدیریت کرد. به بیان دیگر وضع قوانین و مقررات، مسئولیت پذیر سازی فرزند، کاهش وابستگی به رسانه، اصلاح رفتارهای نامناسب مانند استفاده غیراخلاقی، دامن زدن به شایعات، ایجاد رفتارهای مطلوب مانند مطالعه، خواندن نماز، مطالعه قرآن، جهت دهی به میل و ذائقه مصرف از خدمات، ابزار و محتوای فاسد به سالم و افزایش ظرفیت های مطلوب فرزندان و یا شناسایی آن، یکباره محقق نمی شود. مثلاً اگر کودک یا نوجوان ما روزی پنج ساعت در شبکه های اجتماعی وقت می گذارد یا بازی می کند، لازم است با برنامه ای چندماهه و آرام آرام، مدت زمان حضور در این برنامه ها کاهش یابد. یا آنکه همه قوانین پیشنهادی در خصوص استفاده از رسانه های مجازی در خانواده یکباره الزام آور نشود؛ بلکه طی فرایند مثلاً یکساله، به تدریج و یکی پس از دیگری الزام آور

۱۳۰. توبه، ۱۲۸.

۱۳۱. کهف، ۶.

۱۳۲. به عنوان مثال در کتاب «ریحانه بهشتی یا فرزند صالح»، نویسنده یک برنامه تربیتی از قبل از بارداری تا پایان شیردهی در اختیار والدین قرار می دهد.

۱۳۳. «وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَى قَوْمِهِ فَلَبِثَ فِيهِمْ أَلْفَ سَنَةٍ إِلَّا خَمْسِينَ عَامًا» (ما نوح را به سوی قومش فرستادیم و او در میان آنها هزار سال به جز پنجاه سال، درنگ کرد) عنکبوت، ۱۴.

۱۳۴. تفسیر نمونه، آیت الله العظمی مکارم شیرازی، دار الکتب الاسلامیه، چاپ بیست و پنجم، ج ۱۶، ص ۲۴۴.

۱۳۵. «وَذَا النُّونِ إِذْ ذَهَبَ مُغَاضِبًا فَظَنَّ أَنْ لَنْ نَقْدِرَ عَلَيْهِ فَنَادَى فِي الظُّلُمَاتِ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ»، انبیاء، ۸۷.

شود. همچنین در مسئله تبیین و پیاده سازی اصول، باید برنامه ای حداقل ۲۰ ساله متناسب با ادوار مختلف زندگی فرزند (نونهال، کودک، نوجوان، جوان) طراحی و اجرا کرد. اساساً آموزش نیازمند تکرار است و به همین دلیل برای آموزش موثر لازم است اصل تدریج و استمرار مورد توجه جدی قرار بگیرد. حتی در قرآن، بسیاری از مفاهیم، مانند معاد، بارها تکرار شده است. البته برای جلوگیری از ملالت، روش ها نو به نو می شود اما محتوا یکی است.

پنجم: اقتدار آمیخته با مهرورزی

در بخش های پیشین، برخی از اصول حفاظت از کانون خانواده بیان شد. نکته بایسته آنکه والدین باید در اجرای این اصول، اقتدار نشان داده و در مقابل خواسته های نابجای فرزندان، از خود ضعف نشان ندهند و عقب نشینی نکنند. البته اقتدار به معنای تندخویی، توهین، تحقیر و خشونت نیست، بلکه به معنای ایستادگی بر اصول تربیتی درست و صحیح، همراه با مهرورزی، مهربانی و دل سوزی است. به عبارت دیگر، والدین با چاشنی اعتماد، مهربانی و محبت، به فرزندانشان می فهمانند که چون دوستشان دارند، در مقابل خواسته آن ها می ایستند. مثلاً پدر یا مادر در فضایی صمیمی به نوجوان خود، راه صحیح استفاده از تلفن همراه را بیان می کنند و آسیب ها و خطرهای ناشی از استفاده نادرست را نیز متذکر می شوند. آنان به فرزندان خود یادآور می شوند از آنجایی که موفقیت های شما، آرزوی ماست، دوست نداریم آینده شما به علت آسیب های این ابزار تباه شود.

اقتدار آمیخته با مهرورزی، برگرفته از نوع مواجهه ما با خدای متعال و شیوه تعامل خداوند با ماست. والدینی در فرایند تربیت فرزندان خود موفق هستند که در ضمن اقتدار، مهربان باشند و به گونه ای عمل کنند که فرزندان در هنگام خشم والدین، به خود آنان پناه آورند. ضمن آنکه در روش تربیت صحیح، هیچ چیزی مانند محبت و گرم نگه داشتن کانون خانواده اثربخش نیست.^{۱۳۶} این اصل همانند اصل تدریج و استمرار، حاکم بر همه اصول دیگر است؛ یعنی اگر پدر و مادر در خانه اقتدار نداشته باشند، نباید انتظار داشته باشند که فرزندانشان به خواسته های آنان توجه کنند. از دیگر سو اگر این اقتدار همراه با صمیمت و مهربانی نباشد، بیم آن می رود که والدین خوی دیکتاتوری پیدا کنند و یا آنکه فرزند، والدین را دشمن خود و یا حداقل دوست نادان فرض کند.

الف) معنای اقتدار

اقتدار در مفهوم تربیتی، به معنای قدرت مشروع و پذیرفته شده ای است که از جانب خداوند به والدین اعطا شده و برای هدایت و تربیت فرزندان در مسیر صحیح به کار می رود (ولایت طولی خداوند).^{۱۳۷} این قدرت، نه بر پایه زور و تحکم، بلکه بر مبنای محبت، حکمت و مصلحت استوار است. والدین مقتدر، در تصمیم گیری ها ثبات دارند، وعده های خود را عملی می کنند و قواعد تربیتی را به طور مداوم تغییر نمی دهند. آن ها با شفافیت، دلایل تصمیمات و انتظارات خود را برای فرزندانشان توضیح می دهند و به آن ها احترام می گذارند.

۱۳۶. قرائتی، محسن، گناه شناسی، ص ۷۴.

۱۳۷. این مفهوم، ریشه در اقتدار الهی دارد؛ همانگونه که خداوند در قرآن میفرماید: «وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ» (انعام/۱۸)

تفاوت بنیادین اقتدار با دیکتاتوری در همین جاست. دیکتاتور، قدرتی نامشروع دارد که بر پایه خودخواهی، تحکم و بی‌توجهی به دیگران استوار است. اما اقتدار والدین، قدرتی الهی است که با رحمت، مهربانی و مروت همراه می‌شود. والدین مقتدر، خیرخواه فرزندان خود هستند و می‌دانند که حسادت، بدخواهی و کینه، همگی ناشی از ضعف و ناتوانی است. آن‌ها با اقتدار خود، امنیت و آرامش را در خانواده برقرار می‌کنند و به فرزندانشان می‌آموزند که در پناه این اقتدار، می‌توانند رشد کنند و به شکوفایی برسند.

هم والدین مستبد و هم والدین قاطع هر دو هدف‌های متعالی برای فرزندان خود در نظر دارند و از آن‌ها انتظار دارند که رفتار مناسب و شایسته‌ای داشته باشند و هم می‌خواهند بر فرزندان خود کنترل و نظارت داشته باشند، ولی تفاوت عمده‌ای که بین این دو نوع والدین دیده می‌شود، در مورد چگونگی کنترل و نظارت است. والدین مستبد از فرزندانشان اطاعت محض و بدون چون‌وچرا می‌طلبند، درحالی‌که والدین قاطع و قدرتمند دلایل منطقی و قاطعانه‌ای در مورد دستورات خود ارائه می‌کنند، و در تصمیم‌گیری‌ها شرایط و نیاز فرزندان خود را در نظر می‌گیرند و دیدگاه‌ها و نظرات آن‌ها را مورد توجه قرار می‌دهند. به‌طور کلی فرزندپروری قاطع و مقتدر شیوه‌ای است که با رابطه گرم و صمیمی با فرزندان مشخص می‌شود. آن‌ها معمولاً احساس خود را در مورد کارهای فرزندانشان ابراز می‌کنند و علاوه بر آن به فرزندان خود فرصت بیان مشکلات، افکار و احساسات را می‌دهند و با آن‌ها همدلی می‌کنند. این والدین هم برای خود به‌عنوان بزرگسال مسئول پرورش کودک، حقوقی قائل‌اند، و هم علایق فردی و ویژگی‌های خاص کودک را می‌شناسند. طبق پژوهش‌های انجام شده، ثابت شده است که فرزندان این والدین بسیار خوب پرورش می‌یابند، شاد و سرحال هستند، در کسب مهارت‌ها و آموزش‌های جدید و تسلط بر آن‌ها از اعتماد به نفس برخوردارند و پیشرفت زیادی می‌کنند.^{۱۳۸}

(ب) ضرورت اقتدار والدین در محیط خانه

اقتدار والدین، ستون اصلی نظم خانواده است. بدون آن، هرج و مرج جایگزین قوانین می‌شود، فرزندان مرزهای اخلاقی را نادیده می‌گیرند و خانواده به محیطی ناامن تبدیل می‌شود. از سوی دیگر، اقتدار همراه با مهرورزی، فواید زیر را به همراه دارد:

۱. ایجاد امنیت روانی: فرزندان در سایه قوانین شفاف، از سردرگمی نجات می‌یابند و میدانند چه انتظاری از آنها وجود دارد.
۲. پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی: مقاومت در برابر خواسته‌های نابجای فرزندان (مثل استفاده نامناسب از فضای مجازی)، از افتادن آنان در دام انحرافات جلوگیری می‌کند.
۳. آماده‌سازی برای پذیرش مسئولیت: فرزندان با تجربه نظم و تعهد در خانواده، برای زندگی اجتماعی و رعایت قوانین بزرگتر آماده می‌شوند.
۴. حفظ کرامت والدین: اگر والدین در اجرای قوانین سست‌گیری کنند، جایگاه رهبری خود را از دست می‌دهند و فرزندان به تدریج به بی‌اعتنایی روی می‌آورند.

(ج) ویژگی والدین مقتدر

والدین مقتدر، با ترکیبی از قاطعیت و مهربانی، فرزندان خود را تربیت می‌کنند. آن‌ها در عین حال که انتظارات روشنی از فرزندان خود دارند، به آن‌ها آزادی عمل می‌دهند و دیدگاه‌هایشان را می‌شنوند. ویژگی‌های کلیدی والدین مقتدر عبارت است از:

۱. ثبات در تصمیم‌گیری: والدین مقتدر، در تصمیم‌گیری‌های خود ثبات دارند و قواعد تربیتی را به‌طور مداوم تغییر نمی‌دهند. آن‌ها به وعده‌های خود، چه وعده پاداش و چه تنبیه، عمل می‌کنند و به فرزندان‌شان می‌فهمانند که می‌توانند روی حرف آن‌ها حساب کنند. البته اگر وعده تنبیه بود، در برخی مواقع به او می‌فهمانند می‌توانند او را تنبیه کنند؛ اما می‌بخشند.

۲. شفافیت و توضیح دلایل: والدین مقتدر، دلایل تصمیمات و انتظارات خود را برای فرزندان‌شان توضیح می‌دهند و به آن‌ها کمک می‌کنند تا منطق پشت این تصمیمات را درک کنند.

۳. احترام به فرزندان: والدین مقتدر، به فرزندان خود احترام می‌گذارند و به آن‌ها به‌عنوان افرادی مستقل و دارای حق انتخاب نگاه می‌کنند. آن‌ها به حرف‌های فرزندان‌شان گوش می‌دهند و دیدگاه‌هایشان را در نظر می‌گیرند.

۴. پرهیز از توهین و تحقیر: والدین مقتدر، هرگز از توهین و تحقیر برای تربیت فرزندان خود استفاده نمی‌کنند. آن‌ها می‌دانند که این رفتارها، نه تنها مؤثر نیست، بلکه به شخصیت فرزندان آسیب می‌رساند.

۵. پرهیز از افراط در تندخویی و خشم: گاهی اوقات نیاز است والدین واقعاً اقتدار خود را در غالب خشم نشان دهند؛ ولی لازم است از افراط در آن پرهیز کرد. بر این اساس، هیچ‌گاه نباید اقتدار در قالب ملامت نشان داده شود که خسارت به بار می‌آورد؛ چنان‌که حضرت علی می‌فرماید: «الْإِفْرَاطُ فِي الْمَلَامَةِ يَشْبُ نِيزَانُ اللَّجَاجِ»^{۱۳۹} (افراط در سرزنش، آتش لجاجت را شعله‌ور می‌کند).

۶. ایستادگی در برابر زیاده‌خواهی: والدین مقتدر، در برابر زیاده‌خواهی‌های فرزندان خود می‌ایستند و به آن‌ها می‌آموزند که نمی‌توانند هر چیزی را که می‌خواهند، داشته باشند.

۷. پرهیز از بحث و جدل بی‌مورد: والدین مقتدر، از بحث و جدل بی‌مورد با فرزندان خود پرهیز می‌کنند و به جای آن، سعی می‌کنند با آرامش و منطق با آن‌ها صحبت کنند.

۸. رعایت اصول اخلاقی و شرعی: والدین مقتدر، خودشان به اصول اخلاقی و شرعی پایبند هستند و الگوی خوبی برای فرزندان خود محسوب می‌شوند. آن‌ها هرگز خارج از چارچوب شرع عمل نمی‌کنند.

۹. توقع متناسب با سن و توانایی: والدین مقتدر، از فرزندان خود توقعاتی دارند که متناسب با سن، توانایی‌ها و شرایط آن‌ها باشد. آن‌ها از به‌کاربردن واژه‌هایی مانند “فوری” یا “همین الان” بدون دلیل موجه خودداری می‌کنند.

د) ضرورت عجین شدن مهرورزی با اقتدار

اقتدار بدون مهرورزی، به استبداد می‌انجامد و مهرورزی بدون اقتدار، به لوس‌شدن فرزندان منجر می‌شود. ترکیب متعادل این دو، کلید تربیت صحیح فرزندان است.

۱. دلایل اهمیت عجین‌شدن اقتدار با مهرورزی

- همراهی بهتر فرزندان: وقتی فرزندان احساس کنند که والدینشان آن‌ها را دوست دارند و به آن‌ها اهمیت می‌دهند، با خواسته‌ها و راهنمایی‌های آن‌ها همراهی بیشتری نشان می‌دهند و در مقابل برنامه‌های اصلاحی والدین، مقاومت کمتری می‌کنند.
- درک صحیح از علت رفتار والدین: فرزندان درک می‌کنند که اقتدار والدین، نه برای منافع شخصی آن‌ها، بلکه برای خیر و صلاح خودشان است. این درک، به‌ویژه در مورد محدودیت‌های مربوط به رسانه‌ها (مانند بازی‌های رایانه‌ای یا اینترنت) اهمیت دارد، زیرا فرزندان اغلب گمان می‌کنند که والدین از مزایای این رسانه‌ها بی‌اطلاع هستند یا می‌خواهند آن‌ها را از لذت‌بردن محروم کنند.
- پناهگاه امن والدین: فرزندان در هنگام خشم یا ناراحتی والدین، به آن‌ها پناه می‌برند و می‌دانند که والدینشان همیشه پشتیبان آن‌ها هستند. این امر، از پناه‌بردن فرزندان به گروه‌های نامناسب جلوگیری می‌کند.

۲. نکات مهم در اجرای اقتدار آمیخته با مهرورزی

- تفهیم منفعت فرزندان: فرزندان باید دریابند که هر آنچه والدین می‌گویند و انجام می‌دهند، ریشه در خیرخواهی و دلسوزی عمیق آن‌ها دارد. برای این کار، باید جایگاه رفیع فرزند نزد والدین و میزان محبت بی‌کران آن‌ها به فرزند، به روشنی برای او تبیین شود. امیرالمومنین علی (علیه السلام)، برای نشان دادن عمق جایگاه فرزندش امام حسن مجتبی (علیه السلام) در قلب خود، این‌گونه سخن را آغاز می‌کند: «وَجَدْتُكَ بَعْضِي، بَلْ وَجَدْتُكَ كُلِّي، حَتَّى كَأَنَّ شَيْئاً لَوْ أَصَابَكَ أَصَابَنِي، وَكَأَنَّ الْمَوْتَ لَوْ أَتَاكَ أَتَانِي، فَعَنَانِي مِنْ أَمْرِكَ مَا يَغْنِينِي مِنْ أَمْرِ نَفْسِي، فَكَذَّبْتُ إِلَيْكَ كِتَابِي مُسْتَظْهِراً بِهِ إِنَّ أُنَا بَقِيْتُ لَكَ أَوْ فَنَيْتُ.»^{۱۴۰} (و چون تو را جزیی از وجود خود، بلکه تمام وجود خودم یافتم گویی که اگر ناراحتی به تو رسد، به من رسیده و اگر مرگ دامنات را بگیرد دامن مرا گرفته، به این جهت اهتمام به کار تو را اهتمام به کار خود یافتم، از این رو این نامه را برای تو نوشتم تا تکیه گاه تو باشد خواه من زنده باشم یا نباشم.)
- پرهیز از تحقیر و توهین: اگر فرزندان مرتکب اشتباهی شدند، به‌هیچ‌عنوان نباید آن‌ها را تحقیر کرد یا به آن‌ها توهین کرد. به‌جای این کار، باید ماهیت عمل نادرست را زشت شمرد و بین عمل و شخصیت فرد، تفاوت قائل شد.

امام علی (علیه السلام) می فرماید: «لَا تُحَقِّرَنَّ أَحَدًا مِنَ الْمُسْلِمِينَ فَإِنَّ صَغِيرَهُمْ عِنْدَ اللَّهِ كَبِيرٌ»^{۱۴۱} (نباید کسی از مسلمانان را کوچک شماری؛ زیرا کوچک آن‌ها نزد خدا بزرگ است).

- جلوگیری از خردشدن شخصیت: اگر شخصیت فرزندان خرد شود، احتمال لغزش‌های بعدی آن‌ها بسیار زیاد خواهد شد. امام هادی (علیه السلام) می فرماید: «مَنْ هَانَتْ عَلَيْهِ نَفْسُهُ فَلَا تَأْمَنُ شَرَّهُ»^{۱۴۲} (هرکه برای خود شخصیت و ارزشی قائل نشود، از گزند او خاطر جمع مباش).

- پرهیز از خشونت نابجا: در تمام مراحل تربیتی، باید از خشونت‌های نابجا و بی‌هنگام به‌شدت پرهیز کرد. امام علی (علیه السلام) در این زمینه می فرماید: «لِتَكُنْ شِمِيمَتُكَ الْوَقَارَ، فَمَنْ كَثُرَ خُرْقُهُ اسْتُزِلَ»^{۱۴۳} (باید که خصلت تو وقار باشد؛ زیرا هرکه تندی و درشتی او زیاد باشد، پست و زبون شمرده شود).

- ملامت و سرزنش به‌اندازه: برای هر بهره‌گیری نادرست از فضای مجازی، نباید فرزندان را به‌طور مداوم ملامت و سرزنش کرد. البته گاهی در مراحل تربیتی نیاز است که فرزند به‌علت استفاده نابجا از ابزارهای نوین رسانه‌ای، ملامت و سرزنش شود؛ اما باید این نکته را مدنظر داشت که به‌هیچ عنوان در ملامت و سرزنش کردن فرزندان زیاده‌روی نشود؛ زیرا موجب برانگیخته شدن لجاجت فرزندان می‌شود. امیرمؤمنان (علیه السلام) می فرماید: «وَالْإِفْرَاطُ فِي الْمَلَامَةِ يَشْبُ نِيرَانُ اللَّجَاجِ»^{۱۴۴} (زیاده‌روی در سرزنش کردن، آتش لجاجت را شعله‌ور می‌سازد).

---

۱۴۱. ورام بن ابی فراس، مجموعه ورام، ج ۱، ص ۳۱.

۱۴۲. ابن شعبه حرانی، تحف العقول، ص ۴۸۳.

۱۴۳. عبدالواحد بن محمد تمیمی آمدی، تصنیف غررالحکم و درر الکلم، ص ۴۳۶.

۱۴۴. ابن شعبه حرانی، تحف العقول، ص ۸۴.